

SOCIOLOŠKE ENAČBE SEDANJOSTI

I V O G R A H O R

„Der Apparat ist dem Menschen über den Kopf gewachsen.“

A. Vierkandt.

Besede nemškega sociologa, da nam je sedanja kultura zrastle kvan-
titativno čez glavo, veljajo gotovo za književni del kulturne pro-
dukcije. Za našo dobo bi bilo komaj, da bi imeli stroje, s katerimi bi
filtrirali vso književnost in jo kot hrano dajali ljudem v majhnih dozah.
Nič pa ni tako težko, nego naloga, urediti kulturno gospodarstvo v
malem narodu, ki tega sploh še ni bil vaje in so mu doslej tujci rezali
tudi duševni kruh. O tem je napisal priložnostni članek že Zvonov
sotrudnik A. Lajovic.¹ V istem času in isti reviji smo poskušali opozoriti
slovenskega izobraženca na problem naše kulturne filozofije, ki je za
gostitev resnične kulture posebno v 20. stoletju nujno potrebna.

Danes si hočemo ogledati že konkretno nalogo domače kulturne
filozofije in jo preskusiti na vprašanju, kako je z našo sedanjostjo. Na-
loga na prvi pogled ni težka, gotovo pa je preobširna za kratko raz-
pravo. Zaradi tega se v nji omejimo na vprašanje o sodobnosti, torej o
kvaliteti ene vrste naše književnosti.

Vzemimo literaturo, ki je najbližja. To bo vsa tista literatura, ki jo
združujejo pri nas kulturni esej, filozofija in kritika z neko avtoriteto
nad vsem javnim življenjem. Prej pa si še enkrat ponovimo, da tradicija
kulturne misli pri nas ne pozna prave kontinuitete in da zaradi tega ne
smemo biti v kritiki sedanje njene literature preostri.

Zadovoljni smo lahko, da kulturna misel pri nas ni več pastorka
kot nekdaj. Najslabše je bilo ž njo pač zadnjih 50 let. Doba z našo
„moderno“, ki je dvignila slovensko umetnost do zapadnoevropske
višine, si v kulturni filozofiji kot teoriji in njeni literaturi ni pridobila

¹ Glej LZ., 1931, št. 2.

velikih zaslug. Širši krog tedanjih kulturnih delavcev se je zadovoljeval z utrjevanjem doseženih pojmov in pridobljenih narodnostnih pravic, pri tem pa je delo za individualno poglobitev kulturnega življenja ostalo na površini, tako da smo, kljub napredku narodnega razvoja v središču Slovenije, doživljali na severu v tekmi s ponemčevanjem največje poraze, ko se je ponemčeval celo naš koroški kulturni delavec (učitelj itd.). Drugi primer po Stritarjevem boju za Prešerna je dejstvo, da moramo postaviti v tem vprašanju — torej v vprašanju usode slovenske umetnosti — leto 1928. tik za letom, v katerem je J. Ev. Krek pisal maturo, in poleg Krekovega imena — ime mladega kritika Fr. Vodnika, ki je za katoliško slovenstvo uradno še v našem času čutil potrebo, resnično, odkritosrčno priznati Franceta Prešerna. To dobo opisuje v našem smislu tudi F. Koblarjeva študija o pisatelju Finžgarju; bila je to doba, ko je gospodaril prezaslužni naš rodoljub, kulturni delavec pa živel le kot gost (Ivan Cankar) ali priložnostna dika naroda in ko naš znanstvenik še ni našel zveze z domačim življenjem.

Odvisnosti znanstvenega dela in mišljenja od vsakokratne družbene, javne miselnosti ne moremo še imenovati „zveze z življenjem“. Tu smemo upoštevati in bomo upoštevali tisto kulturo, ki kaže strnjen razvoj. Naša literatura ga nima, naše narodno življenje izgublja kontinuiteto kulturne misli.

Merilo za sedanjo višino naše kulture torej niso različne kulturno-filozofske teorije ali pa njih razširjenost in tradicija. Tudi v obnovi lastne kulturne zavesti še nismo prišli do pojmovne jasnosti, ki pač šele omogoča diferenciacijo in napredek.

S tega vidika hočemo poiskati višino naše sedanje kulturne zavesti na njenem pojmu kulture, torej na začetku kulturne samozavesti.

Zakaj vsak razgovor o kulturnih vprašanjih se mora odločiti za izhodišče, torej za to, ali primerjamo v razsojanju in ocenjanju enakovredne predmete, n. pr. kake ideje, ali pa kompleksni pojav, v katerem se ideja šele uveljavlja, oziroma hoče uveljaviti. Le takšno, tenkočutno primerjanje nam daje pravico, postavljati vrednote v obliko enačb. Kajti ideje so nam brez dvoma dobre voditeljice v debatah, razpravah in dokler zadošča induktivna metoda, ne morejo pa premostiti razlike med eno in drugo, elementarno in kompleksno kvaliteto.² Ne smemo pozabiti, da ostane vsaka enačba te vrste zgolj izraz subjektivnega, čeprav tudi časovno določenega in bolj ali manj pravilnega mnenja.

² Gl. v Domu in svetu l. 1929., 1930. in 1931. eseje Fr. Vodnika in v LZ 1931., št. 3. in 4., esej Ant. Ocvirka „Slovenski kulturni problemi“.

Šele kvalitativno pojmovanje, pojmovanje celote, nam daje pravico, govoriti o predmetu v njegovi analizi deduktivno. Šele takšno pojmovanje, ki upošteva totaliteto pojavov, vodi do pravih primerjalnih sodb. Spoznanje predmetne celote je predvsem izolacija predmeta (pojava) iz vsega nam dostopnega fenomenalnega sveta, ne da bi pri tem zavrgli njune relacije. To pa dosežemo razumsko šele tedaj, ko induktivna opisujoča metoda že ne najde razlik in kjer mora nastopiti intuicija, gledanje. Seveda to ni dogma in kulturne vede se v tem smislu trudijo, da bi našle miselno pot do celotnega pojmovanja kulture, ki je posebno potrebno kulturnemu delavcu pa tudi vsakomur sploh.

Naš pojem postane jasen in objektivni. Našli smo možnost, da pojav analiziramo in da v poklicu uporabljamo dedukcijo. Tako je tu s *totaliteto kulture*.

To bi zadoščalo. Kajti v celotnem pojmu kulture so že določena mesta njenih kategorij in vrednot kakor tudi ocena kulturne produkcije. Toda tudi takšno celotno pojmovanje kulture je vedno v nevarnosti, da se izgubi, in sicer zaradi prirode kulturnega toka samega, ki se neprestano spreminja. Neprestano delujejo v njej zakoni življenja: zakon produkcije in oblik, zakon razvoja v smeri k popolnosti, zakon medsebojne odvisnosti kategorij (n. pr. umetnosti in religije) itd. Zaradi tega se kulturna zavest ne sme in ne more omejiti na subjektivno in individualno doseganje omenjenega pojma. Kulturno življenje že po lastnem bistvu in zakonu produkcije rodi in zahteva več. Zahteva socialne, kolektivne kulturne zavesti v tem smislu, da od pojma, ki je bil zgolj individualno dosežen in monopoliziran, prihajamo do znanstvene, to je do občečloveške in razumu dostopne razlage pojava ter da to razlago razširimo, spopolnujemo. (Znanost.) Razvoj od našega pojma o kulturi do znanstvenega pojma o kulturi se izraža s kulturno filozofijo. Delo je tukaj kolektivno. Ž njim si vsak narod pospešuje in ureja kulturno produkcijo.

Kakor smo torej zadnjič poskušali opozoriti na koristen značaj in socialni pomen kulturne filozofije, tako hočemo danes opredeliti njen pomen za kulturo samo, da si potem lahko ogledamo naše domače kulturne razmere. Ako hočemo oceniti sebe, je najbolje, da primerjamo svojo kulturo s sodobno zapadnoevropsko. Seveda moramo vedeti, da literatura še ni isto kar kultura, temveč le njen vidni izraz, kakor sploh vsa naša kulturna produkcija skupaj še ni kultura. To je predvsem vse neposredno pa trajno k osebnostni in socialni harmoniji stremече življenje. Produkcija je torej le eden njenih pojavov, in reči moramo, da se prav s tega vidika nova smer kulturne zavesti (individualno) bori proti

malikovanju kulture. — Res je namreč, ali tako vsaj trdijo strokovni kulturni zgodovinarji, da je bilo *malikovanje kulture* znak in bistvo 18. ter 19. stoletja. Mi se hočemo sicer tudi sprijazniti s to oceno tako zvane „prosvetljene dobe“, ne vemo pa, zakaj se ustavlja na pojmu kulture s tako površnostjo. Prosvetljena doba je namreč malikovala v resnici samo *kulturno produkcijo* in ne kulture same. Kajti njen pretirani racionalizem ji je onemogočal ali ji vsaj ni pospeševal kompleksnega, popolnejšega doživetja.³

Čim bolj se poglobimo v zgodovino prosvetljene dobe do našega časa, tem bolj jasno spoznavamo, da je dosedanji pojem kulture napačen ali vsaj nepopoln. Zaradi tega je zelo verjetno, da tudi naša

³ K tej opazki si oglejmo stališče moderne nemške sociologije, katere odlični predstavniki so se l. 1930. združili v skupino, ki izdaja v knjižni obliki sociološki pregled „Handwörterbuch der Soziologie“. Vseh sotrudnikov tu ne bomo naštevali, saj so razlike med njimi zelo majhne. Vsi so priznane avtoritete in zaradi tega smemo njihovo višino imenovati sodobno, čeprav s tem ni rečeno, da moramo sprejeti vse brez samostojne in lastne sodbe kot avtoritativno in a priori pravilno.

A. Vierkandt je prispeval v omenjeni knjigi sintetično oceno: *Kultur des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart*. Tu označuje 19. stoletje še kot dobo, ki je sorodna prosvetljeni dobi in njeni veri v razum, naravo in osebnost. Odloča pa v tej dobi *racionalizem* (der das ganze Leben durchdringende Rationalismus des neunzehnten Jahrhunderts). Racionalizem je enostranska vlada inteligence (razuma in pameti) v vsem človekovem življenjskem načinu in kulturnem delu (ustvarjanju — Kulturgestaltung), višek pa je dosegel v 18. stoletju in je njegov glavni znak: strah pred sintezo. V njegovi znanosti si to razlagamo kot pomanjkanje čuta za specifične kvalitete (vrednote) duševnega življenja. *Njegovi atomistični podobi sveta manjka duhovna vez, smisel za skupnost* (Zusammenhang) in *enoto*. Radi tega se tudi sociologija v racionalistični šoli pozitivizma ni uveljavila.

Ako Vierkandtovo sodbo o racionalizmu primerjamo z oceno prosvetljene dobe, katero je v isti knjigi objavil B. v. Wiese pod naslovom: *Kultur der Aufklärung*, tedaj dobimo precej jasno sliko prosvetlenskega kulturnega nazora.

„Das christliche Bildungsideal — piše Wiese — wird durch das humane abgelöst, so wie die Idee der Kultur an die Stelle des Gottesreiches tritt.“ (Str. 19.)

Nehote moramo pri teh stavkih opaziti dvoje: 1. da prosvetljena doba po Wiese-jevi označbi pomeni neko spremembo svetovnega nazora, ki je bila nujna, ker človeštvo sebe ne more večno pojmovati kot Bogu potrebno sredstvo. Saj postane tako pojmovanje nesmiselno že ob pojmu Boga, ki je popoln in ne potrebuje sredstev, ali pa je človek obenem Bog, kar pa človeku, čeprav bi se imel za Boga, ne bi prav nič koristilo; 2. opazimo tu doživetje človeka in naše doživetje kulture tako zavisna drugo od drugega, da sta tudi v svoji socialni vrednosti, torej zgodovinsko, vzporedna, in da je kultura postala v prosvetljeni dobi morda res najvišja vrednota v teoriji, ni pa mogla prodrati kot taka v tedanje družabno življenje, ker je že radi enostranske usmerjenosti (racionalizma) takratne duševnosti ljudje v celoti niso doživljali. Mi torej mislimo, da nemški sociolog nehote precenjuje prosvetljeno dobo.

kaotična doba še nima tistega pojma o kulturi, ki je, oziroma bi bil potreben za izhod in rešitev iz splošne socialne krize.

V oceni socialnih razmer si Evropa ne dela več iluzij. Občutek nevarnosti za najskromnejše elementarno življenje človeka, ki je dosegel svoj višek v svetovni vojni in se ob koncu vojne spremenil (v Evropi) v upor posameznika proti družbi, doživlja različne faze in reči moramo, da se ta občutek v vseh poznejših letih ni izgubil. Ostal je in se poglobil. Njegov toplomer pa je tako zvana socialna literatura, o kateri si hočemo danes sestaviti kratek pregled.

I

Socialna ali sociološka literatura razpravlja o družbi, kulturi, civilizaciji in vseh družabnih vprašanjih. V bistvu je vsa ta literatura izraz močne socialne (pozitivne ali pa negativne) aktivnosti. Človek je po svetovni vojni nekako uporabil pravice, ki mu jih nudi dotlej papirnata ali nezavestna, neuporabljena — demokracija. Instinktu samoohrane se je pridružila morda kot posledica vojaške skupnosti v strelskih jarkih in vojnih taboriščih *nova socialna zavest*. Ta je vtisnila pečat vsemu desetletju, ni pa premagala nasprotnih instinktov v človeku. Njena borba z vsemi reakcionarnimi in revolucionarnimi fazami valov v javnem življenju in se odraža v ogromni literaturi, v dnevnem tisku in vsej književnosti zadnjih let. Ima pa tudi posebno literaturo, lahko rečemo, da lastno literaturo, ki je v začetku bila bruhanje podzemne, podzavestne moči in ni izčrpala svojih globin. Bila je površna, dnevna in fantastično ter fanatično pobarvana z vsemi napakami dobe. Vsa kulturna tradicija se je pokazala šibko, in sicer z dveh vidikov: kot individualistična usmerjenost in omejenost, ki onemogoča pravo doživljanje človeka, življenja, kulture itd. — ter kot kultura, ki produktivno ni imela pravega stika z ljudstvom, tako da se ljudstvo v svoji nenadni socialni aktivnosti ni moglo dvigniti do pojma kulture, kateri šele daje socialno avtoriteto. Nihče ne taji, da je ogromno zanimanje množic za pisano besedo v prvih letih „miru“ izraz njihove velike socialne aktivnosti; to zanimanje je tudi dokaz za stremljenje v kulturo — ako ne več —, vsaj stremljenje za oblikovanje, za kultiviranje lastne socialne aktivnosti. Ta sprememba je veliki dogodek svetovne vojne.

Ne smemo se čuditi, da se družabno dejavna usmerjenost ljudske duše sprevača v svojih vidnih oblikah najprej v nedoločen konglomerat političnih teženj ter da se šele polagoma spremeni v globlje delujočo zavest in socialno koristno, ker ustvarjajočo, individualno in socialno silo. Saj do tako velike socialne aktivnosti, kot jo je prinesel v

vojni trpinčeni človek iz vojne, Evropa ni prišla po poti nepretrganega kulturnega napredka, temveč je ta aktiviteta nastala in se pojavila prav v času, ko si je kultura evropske družbe zapisala s svetovnim klanjem lastno obsodbo. Njen človek je torej moral zavreči takšno kulturo, upreti se ji in je to storil tem lažje, ker mu ta kultura itak ni mogla ohraniti ali dati niti pojma, kaj da je, kaj je kultura v svojem bistvu. Torej tudi če ne upoštevamo narodnega in razrednega sovraštva, ki je pač bilo zunanji znak te kulture, moramo sklepati, da ni vzgajala in vodila človeka po poti v zorenje poedinca do osebnosti. V rastočem tempu dnevnega življenja, pod vodstvom tehnike in v preценjevanju materialnega uspeha se je evropski človek spreminjal polagoma v avtomat, v avtomate brez medsebojnih vezi, kakršne ima lahko pač samo resnična in razvojno pridobljena ter zaslužena kultura, dokler ni skozi ljudstvo širil tok groze, ki je te avtomate nenadoma razdejal.

Ako pa smer tedanje družbe ni bila prava, ker ni omogočala človeštvu napredka in kulturi organskega razvoja, tedaj moramo sklepati, da ta smer tudi psihološko ni bila pravilna in dosledno moramo iskati nove smeri tudi v tem smislu. V dolgih letih socialne krize se prikazujejo prvi rezultati iskanja. In kakor se je gibalo naše iskanje v dvojnem svetu, v boju človeka za lastno duševno skladnost in v zunanjem boju za družabno, torej enkratno in skupno rešitev Evrope, tako je prišla nova smer sodobnega kulturnega človeka do izraza končno tudi v kulturni produkciji, ki je pač vedno sinteza individualnosti in skupnih kulturnih stremeljenj. Razumljivo je, da se ta proces zrcali najbolj v socialni literaturi.

Ta smer sodobne kulturne zavesti se imenuje *antropocentričnost*. Videli bomo, da dobi pravi pomen šele v našem pojmovanju kulture.

II

Antropocentrično kulturno stremljenje postaja tudi pri nas izkaznica za sodobnost in kulturno merilo; tudi naš kulturni delavec se pridružuje duhovno aktivni in avtoritativni vrsti evropskega in svetovnega človeka. V bistvu je to stremljenje posledica ali plod novega svetovnega nazora. Evropa z nekdanjim onostranskim vrednotenjem (krščanstvo, katolicizem) in Evropa z malikovanjem produkcije, zunanje forme (kult razkošja in rekorda) se umikata Evropi z njuno sintezo, ki naj bo namenjena človeku. Tok življenja se v novi kulturni zavesti opira na antropocentrično vrednotenje sveta, in sicer v črti, ki jo določa troje enot: človek — kultura — človek. Šele to pojmovanje prinaša človeku individualno in socialno rešitev. V loku, ki je večni

simbol za človeško življenje, se — optimistično, vitalistično, meta-realistično, kakor menda vsi eno in isto nazivamo — novo, sociološko pojmovanje človeka dviga v višino, ki so jo pripravljale vse doslej znane kulture in do katere je Evropo vodilo krščanstvo.

Antropocentrična smer kulture je rezultanta dveh močnih in enako prirodnih stremeljenj: težnje po nadosebnem in osebnem življenju, po zunanem in notranjem miru. V bistvu je to v celoti priznано naravno pravo. Princip človekovega življenja je skladnost, princip kulture je človek. Ta princip si prisvoja sodobna kulturna produkcija.

Vendar slavospevi temu principu ne smejo zastirati razgleda naši kritični misli. Imeli smo in še imamo pravico dvomiti v človeško doslednost. Dualizem teorije in prakse je bil doslej glavni znak zapadno-evropske kulture. Z druge strani pa moramo priznati, da je Evropa s svojo kulturno produkcijo dala človeštvu novih, velikih možnosti za kulturno življenje. Zaradi tega moramo tudi sprejeti možnost, da velja v kulturi zakon dinamike, in sicer zakon dvojice sil, ki se iz skupnega izhodišča in dveh križajočih se smernic združita v rezultanto z istim izhodiščem, toda z novo smerjo. Nova kultura bo rezultanta, torej realna in ne naša, teoretična kultura. S tega vidika utemeljuje normalni človek svoj socialni realizem. Antropocentričnost se spremeni v kompromis.

Drugi kritični vidik, s katerega moramo oceniti vso antropocentristično literaturo, je dvoumnost človeških pojmov. Tako tudi izraz antropocentričnost ni ime zmerom istega in doslednega nazora. Videli bomo, da se puščica le prerada obrača v nasprotno smer in da premica ni vselej kvalitativno smernica. Označujeta jo puščici na njenih koncih. Antropocentričnost se v isti miselni črti naenkrat spremeni v reakcijo ali pa vsaj v sužnjo reakcionarne miselnosti.⁴

⁴ V prej omenjenem spisu pravi A. Vierkandt, da je za rešitev kulture potrebna zmaga nad racionalizmom in tudi že vidi za to pozitivne znake. Piše pa kljub temu takole:

„Die Kunst des Menschenverständnisses und der Menschenbehandlung erscheint als eine neue Aufgabe, der man sich nicht entziehen darf. Man erkennt, dass eine (im besten Sinne) rationelle Behandlung von Menschen ebenso wichtig und wichtiger ist als eine solche von Maschinen und Kapitalien.“

„Man fängt damit an, eine grosse und verhängnisvolle Einseitigkeit der neuzeitlichen Entwicklung zu korrigieren. Während der Machtwille älterer Zeit auf die Beherrschung von Menschen gerichtet ist, kommt in der Neuzeit ein auf Sachen gerichteter Machtwille auf, der den Raum überwinden und die Naturkräfte sich dienstbar machen will, wobei die Menschen ebenfalls als Sachen behandelt werden. Allmählich gehen uns heute die Augen auf über die Einseitigkeit, die unter anderem

Teh zakonitosti družabnega razvoja in kulturnega napredka dosedanja sociologija še ni mogla razjasniti. Bila je, kakor smo videli, atomistična, v kulturi je iskala le odločujoče sile, kar je sicer neka ekonomija, toda vzroki take ekonomije predmetno niso bili opravičljivi, niti ne zadoščajo za njen uspeh psihološki, časovni razlogi. Kjer se je vsa pozitivistična sociologija zaman trudila priti do zakonitosti, tam bi tem manj opravila površna in subjektivna socialna dejavnost tiste „povojne“ vrste, ki jo je spretno zavajal borbeni dnevni tisk. In res se splošna socialna aktivnost v svoji drugi fazi razkraja na dejavno socialno misel (kulturno delo), na socialno trpnost in na socialno politiko (akcije in reakcije).

Literatura tega procesa se vztrajno pogloblja. Glavni pojav in dokaz poglobitve je sodobna evropska umetnost, v kateri so se, kakor vemo, šele v zadnjih letih uveljavili vojni romani, slikarstvo itd. Toda tu ne bomo ocenjevali umetniške literature. Zanima nas tista kulturna produkcija, ki smo jo imenovali socialno ali sociološko literaturo. Ta se je stopnjema združila s sociologijo, kulturno filozofijo in tako zvanimi duhovnimi vedami; dosegla je znanstveno višino. Prehod v znanstveno, v objektivno raziskovanje socialnega življenja se je v literarnih oblikah naslonil na *esej*, na poskus sintetičnega kulturnega dela. Povratak k človeku pa se je, poleg nove umetnosti, še posebej začrtal s poplavo življenjepisov (monografij). — Pri nas štejem v to vrsto F. Vebrovo knjigo o sv. Avguštinu.

Kajti omenjena literatura se ni ustavila na mejah nekdanjega strokovnjštva. S svojo nujnostjo in s svojim realnim razmahom je nova socialna aktiviteta dosegla še dvoje velikih uspehov. Podrla je meje med kulturnimi delavci (specialisti) raznih strok in, kar je njen notranji zakon, prešla je tudi v filozofijo. — *Razvoj moderne filozofije* je krenil na nova, sintetična pota. Predvsem je treba omeniti, da je sodobni mislec z veliko energijo prevzel delo, ki bo zahtevalo mnogo truda. To delo je revizija tradicije, revizija stare filozofije, od grške do najnovejših -izmov in spoznavnih teorij. Poleg revizije in kritike stare filozofije imamo v moderni filozofiji še izrazito težnjo za reševanje tistih filozofskih problemov, ki so najvažnejši za kulturno filozofijo.

unsere bestehende westliche Kultur von den grossen östlichen Gesittungen zu ihrem Nachteil unterscheidet. Man erkennt allmählich, wie wichtig es ist, die Technik der Menschenbeherrschung zu ergänzen.“

Tu vidimo, kako racionalizem niha. Zanima ga tehnika, mehanizem.

Kako je Vierkandt vzvišeno nedosleden, mi ni treba razlagati. Njegova smer je tu antropocentričnost le strokovno, ker je strokovnjak, o človeku itd. On pa svoje antropocentričnosti vsaj ne poudarja.

Prepad med spiritualizmom in materializmom se očitno ôži v novem svetovnem nazoru, ki je kljub temu zgrajen na temelju vse dosedanje znanosti od prirodoslovja do psihologije in duhovnih ved (moderne sociologije). Filozofija prevzema spet prvo mesto v kulturnem razvoju in si pridobiva ugled z ustvarjanjem novih, znanstveno, deduktivno uporabnih metod.

S te višine se je sodobni filozof zopet združil z življenjem, spoznal svoj kulturni delež in pomen, obenem pa našel pot, po kateri mora hoditi kulturni delavec, tako zvani duhovni človek. Brez dvoma je ta pot dosti težja kot dosedanja. V oporoki nemškega filozofa Maksa Schelerja, ki je znan tudi pri nas, se odkriva vsa tragika sodobnega misleca, a tudi njegova moč, s katero končno doživi kulturo kot edino pot in edino rešitev človeka in s katero sprejme človeka kot princip vse kulture, torej njeno nujno antropocentričnost in radi tega antropocentričnost kulturne produkcije.

V novi kulturni zavesti je pot duhovnega človeka natančno določena, lahko bi celo rekli, da je sodobna kulturna filozofija znanstveno in intuitivno utemeljena ideologija tega človeškega tipa. Zunanji znaki njegove jasnovidnosti in socialne aktivnosti ter nadosebnega stika z življenjem so: *napredujoča solidarnost kulturnih delavcev* (najkrepkejša pri Nemcih, pa tudi mednarodno), *vrnitev strokovnjaka* (specialista) *v javno življenje, poglobitev umetnostne kritike in zahteva za popolnejšo, predvsem filozofsko in sociološko izobrazbo kulturnega delavca.*

S teh vidikov moramo presojati najznačilnejše pojave slovenske kulturne produkcije.

(Konec prihodnjič.)

IZ DNEVNIKA KOMISARJA ZA LJUDSKO ŠTETJE

T O N E S E L I Š K A R

BOLNO DETE

Sama sva v kuhinji. Jaz
in dete v postelji.

Za oknom je megla in dež rosi,
na zidu je tiček v kletki in žvrgoli,
dete pa joče, ker sem visok in tuj,
oče je v kanalih ves dan, ves dan,
mati pere ob reki vse dni, vse dni —
dete je bolno od nemih sten.

Ura na steni s seboj govori,
pelargonija v lončku od cvetja žari,
dete pa joče, ker je molk vsepovsod,
oče je trd, ker ga golta kanal,
mati je hladna od mrzle vode —
dete je bolno od trdih dni.

MATI IN SIN

Stara žena je imela bele lase,
stara žena je imela izjokan pogled,
solnce je skozi okno prišlo,
njeno telo je kakor posušeno drevo,
kakor nagnjena vrba nad vodo,
ki jo izpodjeda tok vse bolj in bolj.

Skozi okno se vidi na grad,
še naprej v hrib na zeleno pomlad,
njeni beli lasje pa so sneg,
ki nikdar ne bo skopnel —
in njen sin je slep,
slep kakor črna noč,
njen glas pa kakor bron,
ki me je prevpil skoz in skoz:

— Glej, moj sin! mož, ki popisuješ ljudi ...
Bila je vojna nekoč,
moj sin je slep invalid —
sto tisoč popisnic za njegove oči!

Skozi okno se vidi na grad,
zunaj je zelena pomlad,
njen sin pa je teman kakor noč.

PISMO

Hodniki so črni in plesnoba se je zajedla
v zidovje te stare kasarne, kjer je sedaj
mnogo ljudi za nebrojnimi vrati,
ki so s številkami na podbojih
kakor zapahi celic na smrt obsojenih.

Popisujem, vrata št. 149.

— Tako je, vidite, gospod: tu spim in jem
in mislim na moža, ki je zaprt ...

Njen glas ni ne plah ne jak, nekak vzdih je,
njena mladost pa kakor roža, ki jo je pozabil
vrtnar v kleti, in mož ji piše:

Marija, ki me čakaš,
še in še ti povem,
ne zavrzi me in počakaj name!
Samo ti veš, nihče drug na svetu,
kako sva trpela.
Kradel sem, da bi se ljubila
vsaj par dni kakor oni
med dehtečimi stenami —
oh, v kleti je ljubezen
mrzla kakor rešetka,
skozi katero hrepenim po tebi ...

V njenih očeh, ki so jim solze popile
lepoto, je odgovor,
zakaj, vem, pisala mu bo:

Pridi, pridi!
Rože dehte nekje v dalji, tebe pa ni,
ki nisi ne tat ne ničvrednež,
ti si moj mož, ki te ljubim!

BREZDOMCI

Pod razbito plahto je omara, razbita postelja
in par stolov.

Trije otroci čepe na mizi in preplašeno
gledajo na mater, ki si obupno podpira glavo.

Pod njimi je kalna reka.
Čolnarji pojo, ki vozijo v pristan.
Mokri oblaki tišče iz neba.
Plahta propušča vodo,
otroci jokajo in jih je strah.

Voda raste.

Vozniki dirjajo mimo njih in pokajo z biči,
gospe pod dežniki govore: Prav, to so delavci,
ki vse zapijo!

Dečki iz hiš se love in kriče: Cigani so prišli.

Pokažite medveda!

Mati ihti, otroci miže, vklenjeni v strah,
oče bruha v bolnici kri
in se pripravlja na smrt.

NA VALOVIH MURE

M I Š K O K R A N J E C

Stal je zgoraj na podu ob malem oknu. Glavo je naslonil ob leseno steno in zrl po Muri. Sto metrov više zavije struga na levo, nekam med meko. Prek je prod, kamor rade sedajo čaplje in ribiči. Na desno je nekaj polja, dalje gozd. Ormošček se tam neha, zato ni svet široko odprt. Vendar slutiš za gozdom prostrano ravnino. V Preku je ta ravnina obrobjena z goricami.

Pogledal je v valove. Zdelo se mu je, da se pelje po strugi navzgor. Valovi se odbijajo ob obeh krnjih ladij, na katerih je postavljen mlin. Ladji tako po malem ploveta, privezani ob obrežje z verigami. Verige se dvigajo in padajo. Edino obrežje se ne spremeni. Na desni ostane kos ravnine, na levi prod z meko in zadaj hribi — vijoličasto pobarvani. Zato pač, ker je večer. Večer je tudi nad Muro, v vodi odsev zarje in zato so valovi kakor da je kri razlita med njimi.

Okrenil se je in stopil v zadnji del mlina. Tudi tam je obstal ob oknu. Na to stran je ravnina široko odprta. Martonski pašnik in njive, neke daleč ograjene z jagnedi, kakor da je tam konec sveta. Tik zadaj so mlini. Šest jih je. V vrsti stojijo, priklenjeni ob obrežje. Pozibavajo se in kolesa enakomerno režejo vodo. Kakor majhna vas so. Vas, ki potuje bog ve kam. Za trenotek so se ustavili, zdaj na večer. Kolmanov iz Hotize, Fehérjev iz Kota, kjer je Draž mlinar. Žaligov iz Poljane in Tumpov. Koršev, kjer je Ferko iz Kota mlinar. Ferko je priletel človek, pošten in pameten. Sedem otrok ima, pa je vendar srečen. Poleti hodijo na delo, na jesen se vračajo. Katica mu prinaša vsak dan hrano, da mu ni treba hoditi domov. Katica je otrok. Osemnajst let je stara in tako nežna je.

Naci Dominko si je šel z roko po obrazu in obrnil pogled. Prav za prav ni mislil ničesar in vendar kot da ga je nekaj obšlo.

Katica — — —

Misel je preglušilo klicanje zvonca. Tako nenadoma udari sredi vsega in preseka sanje.

Ten-ten. Ten-ten.

To je vsakdanja pesem. Nič posebnega ni v tem. Zdi se ti, da zvonec mora biti, da mora nekaj za trenotek presekati to enoličnost. To ropotanje koles in kamnov, šumenje valov. Nato spet pesem zvonca:

Ten-ten. Ten-ten.

Naci se je okrenil in ostro kriknil v polmrak:

„Nasipavat!“

Glas je udaril v stene, prerezal enakomerno šumenje. Nekje se je zganilo in mlad fant-pomelaj je skočil po stopnicah in začel premetavati s škafi. Medtem ni nehal žvižgati svoje pesmi. Morda je med sanjarjenjem pozabil na zvonec.

„Ali ne slišiš, da zvonit!“ Mlinarjev glas je že umirjenejši. Naci ni jezen, ker mlinarji sploh jeze ne poznajo. Še v besedah je tista umirjenost, neka dolgočasna zaspanost. Pomelaj pozna mlinarja in mu niti ne odgovori.

„Ali boš sam nocoj?“ vpraša z istim glasom.

„Ne“, odgovarja fant leno. „Trije so prišli. Hozjanska Marička, Ferenčeva Magda in stari Baláž.“

Naci za trenotek pomisli. Morda ob imenih prišlih. Vsak tretji dan pridejo drugi. Kdor pač melje. Prihajajo iz vseh krajev in so kakor doma.

„Hozjanska in Ferenčeva, praviš? Kaj se Hozjanska še ni poročila?“

On pozna ljudi iz vseh vasi naokoli. Ne misli nanje, samo ko sliši ime, se pozanima zanje, trenotek pozneje pa pozabi spet. Zanj je življenje ljudi samo toliko pomembno, da zve, kaj je novega, kakor da bi se bal, da bi svet odmrll zanj.

„Le koga naj vzame!“ se smeje fant prešerno, ne morda iz hudobnosti, temveč iz skušnje in iz spoznanja. Zanj je to tako naravna in dosledna stvar, da ni bolj mogoče. „Gospoda ni, kmeta pa ne bi rada. Bogata je pač in v nedeljo se kar gosposko obleče. Še sem je prišla taka. Letos je imela tri ponudbe. No, naj le čaka! Ampak, baba pa je — baba! — Vraga!“ si odgovarja z nekim priznanjem. „Saj pa je tudi lahko! Le kdaj se kaj pretegne? Mlet je prišla! Pff! Misliš, da bo kaj delala? Še praznega škafa ne bo dol nesla!“

Naci ga ni poslušal do konca. Stopil je po stopnicah in se naslonil na vrata. Gledal je brez zanimanja po obrežju, kakor da nobena stvar

ne napravi vtisa nanj. Videl je večerno nebo in je nagonsko dognal, da bo drugo jutro lepo. Videl je soseda Ferka, ki je prenašal vreče na voz, z lahkoto, kakor da je fant. Pipe seveda ne odloži iz ust, kakor tudi ne pozabi vščipniti mlade, polne Američanke, za kar ga ona z bičem ošvrkne.

Katica sedi na kamnu, s hrbtom proti Naciji in se ne okrene. Prišla je večerjo očetu. Za uro se bo vračala domov, tik pred nočjo. Pes je prišel ž njo, da je ne bo strah med drevjem in ob mejah.

Katica — — —

Nacija je nekaj obšlo, česar pa ni mogel dognati, ker ni niti mislil na tisto. Katica je pač otrok. Osemnajst let ji je. Mogoče ga ljubi, pa saj to ni nič posebnega. Tisto končno, kar je bilo pred dvema mesecema, tudi ni bilo nič takega. To je tako vsakdanje, da se človek še v mislih ne ustavi ob tem, samo nasmehe se, če se domisli.

Zgodilo se je, da je Naci stopil k Ferku v mlin. Ne morda zaradi nje; saj še vedel ni, da je v mlinu. Kakor pač hodijo mlinarji vasovat; popijejo čašo vina, poležejo po klopih in pripovedujejo — samo o tistih zadnjih odtenkih sveta, ki vzvalove do sem.

V koči je sedela Katica; — sama. Saj drugače nikoli ni pomislil nanjo. Otrok je vendar otrok. Komaj, da jo je včasih podražil. Nekoč jo je še celo iz nagajivosti objel; ona se ni nikoli upala ozreti vanj. Pa on tega ni opazil, ker pač ni mislil nanjo.

Ko je vstopil, se je prestrašila in hotela pobegniti. Obstal je ob vratih in se smehljal, kakor da bi jo rad spravil v še večjo zadrego, prav zaradi tega, ker je otrok. Nemirno se je ozrla po njem. Nato je sedla in povsila pogled. Približal se ji je, da bi se morda samo pošalil ž njo.

„Kaj se me bojiš, Katica?“

Dvignila je pogled. V njegovem glasu vendar ni bilo nič strašnega. Tudi njegov obraz ni bil grozen. Ona pa je zardela in se sklonila. Dvignil ji je z rokami obraz, zrl za trenotek v njene oči, nato pa se sklonil in jo poljubil. Zgodilo se je to tako nenadoma, da je ona samo začudeno odprla ustnice. Sedel je k nji, jo objel okoli vratu in se smehljal. Ni se branila.

„Katica —“

Ničesar ni rekla, zaprla je oči in kakor da nič ne sliši. Dihala je sunkovito. Nato se je nenadoma naslonila nanj in se ga oklenila z vso silo. Mogoče je kdaj tako na tistem sanjala o tem, tokrat pa je bilo v vsej resničnosti pred njo. In prevzelo jo je. Ni se mogla ubraniti. Obraz je tiščala k njegovim prsim.

„Katica —“

Kakor da je mrtva; ni se ganila. Samo dihala je močno. Sklonil se je nad njo — — —

Dà. Vse to ni bilo nič posebnega. Mlad fant je, lep in mlinar pač. Mlinar od svojega trinajstega leta. Nezakonski otrok, nepoznanega očeta sin, vzgajan s palico vse dotlej, ko je postal mlinar. Zato je bilo njegovo življenje svojevrstno, kakor da je v njem nekaj zagonetnega, nekaj, česar ni bilo mogoče dojeti. Prihajala so dekleta mlet, mlada in razkošna. Ljubil jih je z neko blaznostjo; ko pa so zjutraj odhajala, so se smejala, kakor da se ni nič zgodilo. In komaj da se je včasih spomnil in se nasmehnil. Vse to brez vsakršne bolesi in razočaranja. S tisto hladnostjo, ki jo imajo samo mlinarji.

Toda v vsem tem je bilo vendar nekaj čudnega. Tisti začudeni pogled mu je kdaj pa kdaj splaval pred očmi in kadar je zagledal njo, kako prinaša očetu hrano, ga je vselej obšlo nekaj, pred čemer bi bil rad pobegnil, pa ni mogel. Šel je v mlin, da mu je ropot koles preglušil misel; da je pozabil vse.

Katica — — —

Okrenil se je od vrat in skoraj zadel ob Hozjansko, ki se je široko zasmejala in pokazala svoje bele zobe.

„Mariča!“ je dejal in jo vščipnil. „Te pa bova mlela nocoj?!“

„Ne vem, če pojde kar tako. Saj ti tako vsako noč melješ“, se mu je zasmejala. „Spal bi rajši!“

„Jutri, ko bo svetek.“

„Na proščenje bi šel —“

„Kaj bom sam na proščenju?“

„Plesala bova —“, se mu je spet zasmejala.

V sobi je sedel stari Baláz s pipo v ustih. Dal je Naciju roko in govoril glasno, kakor da so vsi gluhi, ko sam ne sliši dobro.

„Boste tudi vi mleli, dedek?“ mu je zakričal Naci v uho. „Potem zvonec kar sem prinesemo.“

„Saj sem rekel, moj Bog. Pa so me poslali. Star človek mora, kamor ga pošljejo. Le kaj bom delal? Škaf sicer še vzdignem,“ si je odgovarjal, „pa zame to vendar ni. Krave bi pasel, krave. Zvonca pa kar ne slišim več.“

Magda se je preoblačila, da ne bi svetešnje obleke z moko zaprašila.

„Magda?“ ji je položil Naci roko na ramo.

Nasmehnila se je. V tem nasmehu je bilo nekaj kot daljen spomin. Tisto je zdaj z meglo zastrto. In vendar je bilo nekoč lepo in prijetno.

Naci ni hotel tega opaziti. Govoril je s tistim svojim vsakdanjim mlinarskim glasom.

„Večerjo boš skuhala“, je dejal. „Za tri, če boš hotela.“

„Bom.“

„Moko imaš v vreči v mlinu. Zabelo v loncu.“

„Prav.“

„Za tri tedaj, saj boš jedla z nama?“

Prikimala je.

V kotu poseda Vanek. Vanek je polbrat Naciju; bebast je, komaj kakšno besedo spregovori in še tisto nerazločno. Osemnajst let mu je, obraz njegov je top, oči mrtve, brezizrazne in vendar kot da je v njih skrita tajna groza; glava velika, čelo preočitno. Ustnice široke in usta vedno odprta, da se mu v desnem kotu neprestano cede sline in polzé po bradi. Tri leta je že, odkar živi v mlinu. Mati je umrla in tako sta ostala brata sama: Naci, nezakonski otrok, in prav tako Vanek. Morda je prav zaradi tega skrita tista tiha groza v bebčevih očeh, tista nedoločna misel.

Tako sedi ta siromaček, mirno in brez zanimanja. Ves dan igra na tamburico vedno isto pesem. Ta pesem je tako enolična, kakor ropotanje mlinjskih kamnov, kakor šumenje vode; samo da še povečava in poenoliči to enakomernost.

Kakor jo igra, jo sproti tudi pozablja. Kadar pride Naci, ga boječe pokliče.

„Nati —!“

„Kaj bi —?“

Naci dobro ve, kaj hoče brat, vendar ga vpraša. Glas mu je sicer osoren, pa je le v njem nekaj kakor bolest. Vanek pokaže na tamburico.

„Pozabil si! Tako!“ In mu zapoje:

„Marija je po polji šla,
na rokaj nesla Jezuša —

S temle prstom začni! Tu, dà, tako —“

Bebasti nato spet igra in je srečen. Tako vdano in srečno se ozre po bratu. Potem igra kar naprej, vedno isto pesem, enolično in vendar polno življenja —

„Marija je po polji šla,
na rokaj nesla Jezuša —“

Zvečer, ko je že zarja zamrla, je Naci odšel k Ferku. Pomelaj ga je ustavil pred brvjo, kakor bi nekaj rad.

„Naci“, ga zaprosi. „Ali bi lahko šel nocoj? Za eno urico vsaj?“

Naci obstane in ga nekaj časa motri.

„Kam hočeš iti?“ Glas je hladen, ne ljubezniv ne sovražen. „Vasovat. Na Hotizo? Kdo bo pa zasipaval?“

„Z dekletoma se bom zmenil. Do polnoči oni, potem jaz. Oni dve pozneje itak zadremljeta in nista za delo.“

„Le zmeni se. Samo če bo zvonec preveč zvonil, vas vse vkup po-mečem iz mlinar; razumeš?“

Fant se nasmehne. K dekletu pa le pojde. Veselo zažvižga predse.

Nato je Naci stopil k Ferku. Rad je zahajal tja. Zakaj, o tem ni premišljal nikoli. Ferko je star, ima kopico otrok, pa je vendar v njem polno življenja, tiste zdrave kmečke razigranosti in dovtipnosti. Ob dekletu prav tako kakor ob stari ženski.

Morda je to zaradi sreče, zaradi otrok; zaradi hišice in dvoje kravic.

V mlinu je Naci našel samo Katico in se je hotel že vrniti.

„Katica“, je dejal nekam mehko. „Kaj si sama?“

„Sama. Oče spi.“

„Ali naj grem?“

Ni odgovorila. On je zaprl dveri in sedel na klop. Prižgal si je cigareto, se zleknil po starih vrečah in se zazrl v strop. Komaj včasih je pogledal po njej. Sedela mu je nasproti s povešeno glavo, kakor da bi rada šla, pa si ne upa. Ostala bi rada, pa se boji.

„Saj pojdem. Potrpi, da pokadim. Tako v miru je lepo kaditi; spu-ščaš dim in misliš o čemerkoli. — Mislil sem, da pridem prav in me ne boš odganjala.“

„Saj te ne —“, je dejala preplašeno.

„Želiš pa le, da bi šel.“

Ni odgovorila, samo ozrla se je.

„Jutri bo nedelja“, je nadaljeval brez poudarka.

„Dà.“

„V Poljani je proščenje. Donatovo. Greš k maši? Lani sva bila“, jo je pogledal smehljaje. Tudi ona se je nasmehnila, pa je bilo polno bo-lesti v tem.

„Dà.“

„In plesala sva. Takrat si prvič plesala. Ti, Katica ti! Saj si bila še otrok. Pa tudi rada si me že imela? Vsaj tako malo —! No, človek se spremeni. Jutri bi hotel spet iti. Bi ti ne šla?“

„Ne —“

„Pomisli, kako bo lepo. Koliko ljudi pride. Muzika bo in ples. Ostala bi do večera. Potem bi se vrnila. Seveda sama. Morda bi me spet rada imela, Katica, kaj misliš?“

Gledal jo je. Dihala je sunkovito, ustnice je imela stisnjene. Nato je nenadoma padla k njegovim nogam in zaihtela. Jokala je krčevito in se zagrizla v ustnice.

Naci je osupnil. Prijel jo je in jo skušal dvigniti.

„Zakaj jočeš“, je dejal nežno. „Kaj je treba jokati in še pred mano. Saj ti nisem nič storil!“ Kaj res joče pred njim! Otrok pač. In še ženska povrhu. Ženska kriči kot blazna. Nekaj minut, nato pa je vse pozabljeno. Pogladi jo po licu, izpolni ji, kar želi, potem pojdi in se ne ozri več po nji.

Dvignil ji je obraz in jo poljubil. Gledala je nerazumevajoče; nenadoma se ga je oklenila in drhtela blazno.

„Moj si! Moj!“

„Seveda sem“, je dejal on mehanično in zdolgočaseno. „Čigav pa naj bom? Torej sem tvoj za ta trenotek, za ta večer, če hočeš.“ Človek mora biti vedno vseh, vsi imajo pravico do njega kakor do mlina: pripeljejo mlet, nato odpeljejo. Vse je tako enostavno.

Posadil jo je na klop in se nagnil k nji.

Onemela je in široko razprla oči.

„Naci!“ je planila nato. Njene oči so bile osteklenele, kakor da so prav zdaj šele dojele njegovo misel.

„Kaj je —?“ jo je gledal.

Položila si je prst na usta in se nekam umirila.

„Sem se skloni! Nekaj ti povem.“

Nagnil se je k nji, pa ni razumel njenega šepeta.

„Glasneje povej —!“

Nasmejala se je. Nekaj čudnega je bilo v tem smehu, v tem tako otroškem smehu, nekaj tako groznega, da je onemel. Njene sinje oči so sijale v čudnem žaru.

„No, otroka bova dobila. Majhnega —“

Planil je, jo pogledal in pridržal dih. Tudi ona ga je gledala. Otroške oči so iskale za razjasnitvijo. Čakala je, da jo objame, dvigne in poljubi.

„No, poljubi me“, je govorila. „Saj si rekel, kako bo nekoč lepo. Majhen dom bova imela. Jaz bom otroka zibala in mu pela. Kravico bova imela, krpico polja, vrt pred hišo. Ti boš mlinar, jaz pa ti bom nosila hrano. Zjutraj, opoldne in zvečer. Tako lepo bo življenje. Ti me boš rad imel in jaz bom mislila vedno nate. Ob nedeljah prideš domov in bova šla k maši. No, vse bo tako lepo. Ne bova živela razkošno, pa srečna bova kljub temu. In otroka bova imela, majhnega kričaća. Naci, saj bo lepo! Ti boš mlet, jaz bom delala; vse bo za otroka — za fantka; fantek bo!“

Naci vsega tega ni slišal. Kakor da se je nekaj prelomilo v njem in se mu zvrtilo v glavi, da je izgubil ravnesje. Vzdrhtel je, se obrnil in šel.

Ona pa je gledala za njim dolgo, nemo, nepremično; nato se je naslonila ob steno. Položila si je prst na usta in strmela po sobici. Stara vreča in suknjiči po klopih za vzglavje, skleda na mizi in razmetane žlice, vrč z vodo, steklenica s šmarnico, ropot koles, šum vode, enakomerno pozibavanje mlina —; pa vsega tega ni opazila, ni čutila.

Skozi okno se je trgal odsev večernega neba in zadnja sled zarje nekje daleč —

*

Naci je šel po kolniku in za njim je zamirala pesem koles, šum valov in odmev zvoncev, ki so udarjali. Vse je zamiralo, samo noč je bila razprostrta nad ravnino. Na desno gozd, na levo Murica. Kokoškice so se klicale, sicer pa je bil čudovit pokoj. Dalje se je kolnik raztegnil med polja. In Naci je šel za kolnikom.

Ko se je vrnil, je bilo že pozno. Opotekal se je in sklanjal glavo. Po brvi se je lovil do mlina.

Slišal je, kako je Vanek udarjal ob tamburico, trudno in vendar z nekim nagonom:
„Marija je po polji šla — — —“

V sobi se je smejala Mariča razkošno, morda staremu Balážu. Ni mu bilo, da bi razmišljal o tem in poslušal.

Stopil je v sobo. Na mizi je čakala skleda. Vanek je že jedel in Magda tudi. Še Baláž se je povabil. Magda je sedela v kotu s tihim, nerazločnim smehljajem na ustnih. Ni govorila. Baláž je pripovedoval. Glušec! Po trikrat ga je morala vprašati Mariča, ki je že tako kričala. Sedela je ob njem in mu položila roko na ramo.

„Kolikokrat sem ljubil, bi rada vedela“, je pripovedoval Naciju. „Seveda sem. Pa vse to sodi Bog. Človek je mlad in vesel in ne misli na Boga. Stori greh, pa ne ve, kaj je storil. Saj vem, da se norca dela. Pa ji ne zamerim. Mlada je. Vse pride ob svojem času. Otroci se starše igrajo, fant in dekle ljubita prepovedano, mož in žena za otroke skrbita in starost dela pokoro. — Ti se pa le norčuj iz moških. Devica boš ostala, pa v tretji red boš stopila in druge boš opravljala. Človek zgreši cilj in nikoli ne pride do konca. Saj sem bil mlad. Kočijaž. Gospodo sem vozil in dobro se mi je godilo. Konji so jedli na cesti, jaz pa sem k dekletom lazil. Poležiš malo ž njo in greš. Za pol ure se ne spominjaš več. Zakaj sem hodil k njim, ne vem, ljubil jih nisem. Eno sem pa vendar ljubil. Otroka je imela, pa je pobegnila v mesto, ko je vedela, da je ne poročim, ker sem šel k vojakom. No, naprej je zelo enostavno. Pozneje sem marsikaj videl in spoznal. Zdaj ne živita več. Ljubil sem jo pa vendarle. Pa v svetu je mnogo svinjarij, to se pravi greha. Končno

ne veš, ali so ljudje podli ali pa je vse to zelo naravno. — Ti se pa le smej, življenje ti že pokaže.“

„Poročila se bom“, je dejala. „Ko se malo naužijem.“

„Le —“

„Bi me vzeli, Baláž?“

„Jaz ne, pa tudi nihče drug te ne bo.“

Naci se je zleknil na klop.

„Ne boš jedel?“ je vprašala Magda.

„Ne“, je odkimal. Nato je dejal Mariči: „Piti mi nisi prinesla?“

„Sem. Kako bi pozabila to!“

Vzel je steklenico in nagnil. Pil je dolgo in si nato oddahnil. Magda ga je gledala in ni razumela. Baláž je sam segel po pijači.

„Dejali ste, da vam škodi“, je opomnila Mariča.

„Seveda mi škodi“, se je opravičeval. „Vse človeku škodi, pa smo preslabi —“

Magda je hotela prižgati luč.

„Ni treba“, je dejal Naci. „Tako je lepše. Skozi okno prihaja odsev neba, obrazi so komaj vidni.“

„Onega pa dolgo ni“, je dejala Mariča o fantu, ki je šel vasovat. „H Kolenkovi je šel.“

„Bogata je“, je odgovorila Magda.

„Bogata, kaj pa! Osem otrok, kakšno bogastvo pa je to!“

„No, zanj je dovolj.“

„Pff! Kaj misliš, da ga bo vzela! Mati pa je že pri Žaligovih bila.“

„Naj! Žaligov ni lep, bogat pač.“

„Saj, bogat. Zanj bo dober. Njim ni treba lepih ljudi, bogastva potrebujejo.“

„Tako je pač življenje“, je govoril starec bolj sebi, ko niti ni slišal onih dveh. „Revežev je mnogo na svetu. Vsakdo bi bil rad srečen in bogat. Potem spoznaš, da tistega, kar si iskal, nisi našel, da tistega sploh ni. Poznam ljudi, revno živijo. Pa živijo, ker zato pride človek na svet —“

V mlinu je zapel zvonec. Mariča in Magda sta se dvignili. Naci je še obležal. Nato je tudi sam vstal in šel v mlin. Ni vedel, kam se je namenil.

Spodaj je bila Magda sama. Pri odsevu petrolejke pod stropom je razločil nedoločno črte njenega obraza. Hotel je mimo nje. Spotaknil se je in se naslonil na vrečo.

„Marija!“ se je preplašila. „Saj si pijan —!“

„Dà“, je govoril zase. „Seveda pijan. Kaj pa hočem?“ Za trenotek je obmolnil. „Kaj se me bojiš, Magda? Dà, dà! Magda me je nekoč

rada imela, potem je Magda drugega vzljubila. Pa saj je prav. Takrat sva bila še otroka. Magdica zdaj resno misli in ima bogatega fanta. Jaz pa sem se odtlej svinjarije navadil.“

Prijel jo je za roke.

„Pridi, da te poljubim. Potem te ne bom nikoli več.“ Iztrgala se mu je iz rok.

„Saj sem res pijan“, je dognal. „Kljub temu bi me lahko malo ljubila. Samo za nocoj. — Jutri se ti ni treba spominjati tega. Vse ženske me ljubijo, ki sem pridejo. Zdaj sva sama. Jutri pa bom tudi jaz resen. Začel bom živeti, kakor vsi drugi. Ne bom več neumnosti počenjal. Nocoj bi pa še rad bil svoboden in prost.“

Zbežala je v sobo in slišal je, kako je zasunila dveri, da ne bi mogel noter.

— Saj ima nazadnje prav, da se me je otresla. Človek je svinja in povrhu sem še pijan.

Oprijemal se je vreč.

— Otroka bom dobil. Če se pomisli, v tem ni nič slabega. To se pravi, da bom moral pošteno živeti. Vse dozdanje življenje bo treba pozabiti. Katici bom povedal vse in ona mi bo odpustila. Doma me bo čakala z otrokom. Vsak dan mi bo trikrat prinesla jesti. Prišla bo drobna kot otrok. V ruti bo nesla lonec in v njem jed. Na desnici pa bo imela dete in mi ga bo pokazala: „Glej ga, kričaća najinega!“ Pri-povedovala mi bo o domu, o kravici. Tudi sam bom mislil na to. In morda bom srečen, kakor so srečni Ferko in Draž in še drugi. Človek se umiri. Vreče bom prenašal, posedal v koči — vse bo tako enako-merno šlo naprej.

Čutil je, da je v vsem tem vendarle nekaj groze, nekaj, česar ne more dojeti.

— Le zakaj sem šel prej tako od nje? Zakaj ji nisem dal prijazne besede? Zato, ker me je prevarila? Saj me ni. Kaj je ona kriva, če bo otrok? Ne. Ona je sama otrok in komaj razume vse to. To se pravi — kriv sem jaz. Mislil sem, da je ženska, kakršne so druge. Pride mlet, malo se nasmehneš in te rada ima. Drugo jutro se smeji, kakor da se ni nič zgodilo. Zvečer se ničesar več ne spominja. Čaka svojega fanta, da pride vasovat. No, in potem gre vse v redu dalje.

Ona pa ni, kakor so druge ženske. Ljubila me je. Prav za prav bi moral biti srečen, da me vsaj nekdo ljubi. Potem je popolnoma naravno, da bo otrok. Mislila je resno, ljubi me in je hotela biti moja. Ne morem ji zameriti in ji ne smem. Vsega sem torej sam kriv. Ne bi se smel nikoli ozreti po nji. Otroka ne smeš prevarati, to je greh. Staremu

lahko lažeš, ker ti ne verjame. Otroci preveč zaupajo in ne mislijo razsodno. Tedaj moram jutri k nji. Zdaj že pač spi in je ne bom budil. Jutri pa grem na vse zgodaj. Porečem ji, da greva na prošenje. Po poti ji povem, kako mislim. Srečna bo in vesela. Zakaj prav za prav ne bi bila vesela in srečna! Tudi jaz bom lepše živel. Nocoj sem še podlež, jutri bom pa človek. Ljudi je treba osrečiti.

Nato ga je zaneslo po stopnicah. Zdelo se mu je, da ni več tako pijan. Hotel je nasipati.

Zgoraj je našel Maričo, ko je odlagala škaf.

„Mariča“, je dejal in hotel pomisliti. Stala je ob njem in se smehljala.

„Ne dotakni se me, saj čutiš, da si pijan.“

„Kaj se me bojiš?“

„Pff! — Zakaj! Spat pojdi, da boš jutri trezen.“

„Pojdem. Imaš prav. Jutri bom vstal trezen, jutri je zame sploh nov dan. Ti tega ne moreš razumeti. Pa nič ne de. — Prav za prav pa si čedno dekle, Mariča, veselo, z rdečimi lici, postavno. Moje dekle je drobno in tako nekam nežno. Povej, kolikokrat si ljubila?“

„Ne vem“, se je smejala.

Ko jo je prijel za roko, je ni odmaknila.

„Danes lahko mene ljubiš. Nocoj sem še svoboden in prost.“ Potegnil jo je s seboj. „Jutri seve moraš pozabiti vse. Pa to boš itak storila. Ti si bogata in boš dobila bogatega moža. Morda ne bo lep, zato pa zdaj živi! Če ljubiš za eno noč mlinarja, to ni taka stvar.“

Sklonil se je k nji in jo poljubil. Ni se branila. Občutil je njeno telo pri sebi in nekaj divjega, blaznega ga je obšlo, česar ni nikoli tako jasno mislil. Ne, kadar je tako sedel z žensko, sploh ni ničesar mislil. Pri-povedoval ji je karkoli in se potem nagnil k nji. V tem trenutku pa ni bilo tako. Ob njenem telesu ga je obšlo nenadoma nekaj grozotnega, morda zato, ker je bilo telo pijano in neokretno, duh pa je ostal jasen in zre odnekod s čudovito določnostjo.

Mariča se ga je oklenila. Okrogle roke so ga stisnile k sebi. Naslonila se je nazaj na vrečo, ga potegnila k sebi in se mu zagrizla v ustnice — —

Takrat je planil pokonci z vso silo telesa, ki je bilo pijano, in se opotekel po podu. Ni vedel, zakaj, in ni premišljal. Z neznansko naglico je zdrvel po stopnicah, kakor da bi hotel ubežati nečemu. Opotekal se je po mlinu, odsunil vrata in se zazibal po brvi, kot da hoče priti do zraka; da si oddahne, da jasno pomisli.

Zunaj je bila mesečna noč. Prozorna kot dan. Samo sence so bile določnejše. Zrak je bil svež, kot je sploh v avgustovih nočeh. Ropot koles in šum vode se je trgal v noč in zamiral nekje v gozdu.

Naci je topo strmel predse. Pri Ferkovem mlinu je bilo nekaj ljudi. Stali so in se sklanjali. Naci ni mislil k njim, kljub temu ga je nekaj zaneslo.

„Mrtva je“, je spoznal po glasu mladega mlinarja.

„Kdo?“ je planil Naci.

„Katica“, je dejal Draž hladno in topo vsakdanje.

Katica je ležala na tleh. Obleka se je oprijela telesa, lasje so bili razmršeni, obraz bled in nedoločen, samo oči so osteklenelo strmele mimo teh ljudi nekam v mesečno noč.

„Videl sem,“ je pripovedoval mlinar Draž, „kako je šla mimo kolesa. Varno in brezskrbno. Na koncu se je ustavila. Zdelo se mi je, da potihem joče. Nato se je prekrižala. ‚Katica!‘ sem kriknil. ‚Kaj delaš tam! Jezus!‘ Pa tedaj je že pljusnila voda. Skočil sem v čoln. Šele pri zadnjem mlinu sem jo ujel. Noč je, človek ne vidi dobro. Potegnili sem jo za lase v čoln, pa je bila že mrtva.“

Naci se je sklonil k nji. Ležala je brezgibno, hladna, brez misli na obrazu. Stegnil je roko k njenim ustnam. Nato je šel s prstom od usten k očem; obraz je bil mrzel, voščen, oči tope. To ni bil otroški obraz, otroci niso tako resni ob smrti. Pa ona je bila mrtva, tako mrtva, da ga je obšla groza.

„Sanjala je najbrže“, je razlagal Draž. „Jaz pa sem jo poklical. Pozabil sem, da se taki ne smejo klicati.“

Naci se je vzravnal, za trenotek pogledal Draža, nato pa se okrenil in šel proti mlinu.

Telo je bilo trudno, tudi misel je bila okorna. Zleknil se je v travo, podložil roke pod glavo in zastrmel v nebo. Nebo je bilo jasno, niti meglice ni bilo nikjer, samo mesec je plaval po nebu. Vse to je tedaj čudovito natančno občutil, kakor da prej ni videl poletnih noči.

Tudi Vanekova pesem je bila zdaj izrazitejša. Ni šel še spat. Sedel je in igral.

„Marija je po polji šla,
na rokaj nesla Jezusa.“

Pesem se je mešala med ropot koles, med šumenje valov. Pa pesem se ne sme končati. V brezkončnost mora zveneti, zato, ker je tako enolična in ker je vendar v njej nekaj skrivnostnega.

Tedaj se je Naciju zazdelo, da stoji sredi širnega polja. Polje nima konca. Nekje daleč se prelije v nebo. Po kolniku gre Mati božja z Jezu-

som v naročju. Ko pa je dalje gledal, je spoznal, da je to Katica. K njemu gre v mlin. Na levi nese otroka, zasukanega v veliko raztrgano ruto, v desnici pa v bel robec zavezan lonec.

„Da ga boš videl, kričača najinega!“ govori z radostjo in s tistim komaj vidnim nasmehom na ustnih. Nato pa nenadoma ni bilo ne Katice ne otroka, samo osteklenele, tope oči so strmele vanj. Ničesar niso imele povedati in ničesar vprašati in bilo je vendar tako mnogo v njih.

— Kako je vse to prav za prav čudno in enostavno, si je dejal Naci. — Mlini, Mura, šumenje valov, to prostrano polje za gozdom. In najbolj čuden je človek. Zgodilo se je. Storil sem greh in ga nisem hotel priznati. V tem je končno vsa krivda. Otrok je bil moj. To je tako naravno, da bolj biti ne more. Jaz pa sem hotel ubežati in sem šel od nje. Sklepala je, da sem jo zavrzel. Sama ne bi mogla živeti z otrokom — hotela mu je dobro in ker se je bala, da bi bila njegova usoda kakor moja, zato je nujno, da je skočila v vodo. Kar je torej podlega pri vsem tem, to sem jaz sam. — Zato jutri ne bo novega dne zame, vse pojde isto pot naprej. Nič se ne bo spremenilo. Samo Katice ni in otroka. Ostalo je to hladno nebo — ropotanje koles — šumenje valov — pesem Vanekova. — Vse je tako razumljivo in vendar je v vsem nekaj čudnega.

Nato je še rahlo slišal pesem bebastega:

„Marija je po polji šla,
na rokaj nesla Jezusa —“

— Tudi ta pesem nima konca —

Vse je kakor to valovje — teče in ne odteče nikoli; kakor šumenje je, kot ropotanje koles: samo včasih udari vmes zvonec, da za trenotek preseka to enoličnost, potem gre vse naprej.

Kako je to prav za prav čudovito!

SKOZI GAJ

STANO KOSOVEL

I

Poslednje barve... Jésen dozoreva
v obrisih zime. Truden gaj molči
kot starec v poznih urah mračnih dni,
ko vsak spomin kot ognjevita deva

mu v mrzlih rokah slutenj podrhteva
in se nastopnih ur boji... bojí,

ker vidi smrt, ki stárosti sledi
in hladnokrvno jo v svoj prt odeva.

Tihotni gaj! Kaj meni vsi plameni
in padli zástori božanskih dev
ob takšnem dihanju jesenske smrti!

V kipečem snegu bdijo moji vrti,
pa že med cvetjem se razpreda spev
spoznanja o mladosti zamujeni . . .

II

Na veke star! . . . Davnine se delijo
v razdobja teme, mraka in lučí —
le zame ciljev ni in ne poti,
ki v boljše čase iz trpljenj držijo.

Ob cesti počivalniki stojijo,
in če ozrem se, dalja zasíví —
tako potujem s trudnimi močmi,
dokler do konca mi ne oslabijo . . .

Molčé bogovi, v polnem krogu zbrani,
a jaz jih molim, smrten in trohneč,
in o svobodi govorim izdani,

ki so jo venčali okovi ječ,
in o svetosti, pèklu darovani — —
Zaman! Molčijo usta zlatih sreč . . .

III

Dovolj besed ugibanj in molčanja —
pogledom prošenj mrtvo je nebo.
Vse moje želje so le bežna sanja,
ki jo utrujenosti v večnost pnò

zgolj iz nestalnosti omahovanja
med svetlim nebom, zmráčeno zemljó,
ob uri zidanja in razdejanja,
ko elementi se v pratok steko . . .

Bleščeča prošlost bila je prevara,
bilà opojnost raznoterih vin
iz preročišča malih dni temine.

Zdaj za prerokbe duša več ne mara:
drevo pognalo je iz korenin,
da s svojo krošnjo zašumi v višine.

DELO IVANA CANKARJA

J O S I P V I D M A R

I

POPOTOVANJE NIKOLAJA NIKIČA — OB ZORI — ČRTICE
1900./1901. — KNJIGA ZA LAHKOMISELNE LJUDI — TUJCI

I

Kakor je povsem naravno, vsebujejo Cankarjevi pisateljski početki le malo izkustvenih elementov in so zaradi tega dovolj neosebno preludiranje, čeprav so kajpada v nekem smislu le črpani iz njegovega življenja. Vendar se zdi v njih njegovo pravo bistvo še neprebujeno. Snovi prvih njegovih večjih del, „Romantičnih duš“, „Jakoba Rude“ in satire „Za narodov blagor“, morajo vsakogar preveriti, da so po večini gradiya tvorbe fantazije ali vsaj samo opazovanja, ne doživljanja. Prav tako podoba pa kažeta glede tega tudi njegova začetna proza in lirika, kakor je tudi ta trditev na prvi pogled paradokсна. Toda njegova mlada lirika je po večini še zelo splošno in neosebno pesništvo, ki se znajde na trdnih in konkretnjših tleh šele v ciklu, posvečenem Anici. Kajti prav usoda te ljubezni je poleg materine smrti prvo dejstvo v njegovem zavednem in neotroškem izkustvu, ki je usodno učinkovalo ne le na njegovo življenje, marveč tudi na razvoj njegove miselnosti, na njegovo spoznanje samega sebe, in s tem na vso podobo njegovega dela.

Do tega dejstva sega njegovo iskanje samega sebe, segajo njegovi začetki. Tu se pričinja izpoved ali delo v pravem pomenu besede. Vendar črpa sprva iz doživljanja samo lirika. Razbor zahteva že hladno misel. Zato se pripovedništvo dokoplje do psiholoških osnov tega pomembnega dogodka nekoliko kasneje. Tako pridemo iz leta 1898. v leto 1900., 1901. in celo 1902.

Ljubezenska skušnja, ki jo je Cankar doživel na pragu življenja in dela, je svojevrstna in za njegovo naravo nenavadno značilna. Njegovo

čuvstvo morda niti ni bilo tako nenavadno globoko, toda konec razmerja ga je zadel v času, ko so se mu jele odpirati oči, in ga je v marsičem osvestil določneje.

Zgodbo te svoje ljubezni je popisal in globoko raztolmačil v svojih „Tujcih“, ki so po njegovi izjavi izrazito avtobiografsko delo. Slivar, ki je junak te povesti, se odreče ljubezni zaradi neke malodušnosti, ki ni utemeljena samo v obupnem gmotnem položaju, marveč globlje, v osnovah njegove narave. Njegov življenjepis nam ga kaže kot zasanjanega in vase zatopljenega človeka, ki je docela nenadaren in nesposoben za tisto, kar se v navadnem govoru imenuje življenje. Vsak resen stik z resničnostjo ga porazi, dokler se naposled ne zave, da je tujec v življenju in v tej grdi, trdi in naporni resničnosti. To tujstvo je tudi Cankarjevo čuvstvo v življenju. Izpoveduje ga neštetokrat: „Moji duši nedostaje nečesa važnega, to je instinkt za družabnost. In ne samo to. Zdi se mi, da moja duša ni od te zemlje. Rodila se je nekje drugod in zdaj hrepeni po rodnem kraju. Ne, jaz nimam najmanjšega zanimanja za težnje in ideale človeštva, niti ne za navadne vsakdanje krasote in prednosti zemskega življenja . . . Očitno je — moja duša ni na svojem mestu in telo ji je samo v nadlego.“

S tem čuvstvom in s to zavestjo kajpada ni mogoče živeti normalnega, rednega in zdravega življenja. In Cankar je storil prav, da se je odrekel. Če ga glede ljubezenske usode primerjamo s Prešernom, ki je doživel elementarno tragedijo, da je njegova ljubezen zadela na ne-ljubezen ter ostala brez odziva, se nam pokaže Cankarjeva osebnost v prvinskih in nagonskih človeških stvareh, ki so zapletene v ta doživljaj, skoro nekako izpodrezana in pomaknjena v neko manj prvobitno sfero, kamor je pomaknjena tudi drama njegove ljubezni, ki je prav za prav umrla na neki tuji ravnini.

Usoda njegove ljubezni je pristna manifestacija človeške narave, ki jo vedno bolj jasno in preverjeno občutim kot osnovo Cankarjeve osebnosti. To je duhovno visoko razvita, v vsem prirodnem ali neduhovnem pa šibka človečnost, ki živi nepopisno subtilno notranje življenje, njeno razmerje do sveta in resničnosti pa je nepozorno malomarno. Njen pravi svet so sanje, sanjarije. „Moj svet je bil drugačen. Moj svet je bil svoboden, daleč stran od zemlje in v prvi vrsti daleč stran od ljudi. Telo ni živel v njem. Tavalo je bogvekod; jaz se nisem brigal zanj.“ (Jesenske noči.)

Ta Cankarjev odnos do sveta, ki je nekaka skoro religiozna odsotnost in izgubljenost, kali neka nestrpna užaljenost zaradi brezobzirnosti

življenja do tega mesečnika, ki tava po njegovih trdih potih. Ta užaljenost pa dela Cankarja samega krivičnega do življenja in nesposobnega za objektivno prikazovanje sveta, kar je naposled krivo, da je nekako nepopularen in pri „življenju“ nepriljubljen.

Kajti kako je mogoče odklanjati in zanikati ocean preprostega in dejanskega življenja? Razumljivo je ogorčenje nad njegovimi izrodki, strah pred njegovimi boleznimi, posmeh njegovim slabostim; ogorčujejo, bojé in posmehujejo se pri pogledu nanje vsi pisatelji in misleči ljudje. Toda skoroda vsi pisatelji izbirajo svoje osebe, v katerih prikazujejo usodne in velike pomenljivosti polne dogodke, večinoma iz nepregledne množice tistih normalnih in koristnih ljudi, ki žive in se pehajo v „življenju“. Taki so Nehljudov, Vronskij, oba Karenina, tak je Andrej Bolkonskij, Pierre Bezuhov, taki so Dickensovi in Balzacovi junaki, Karamazovi in Hamsunova Izak, Gustav in drugi. Vsi Cankarjevi junaki, a gotovo vsi človeško dragocenejši, ali vsaj Cankarju dragi, so outsiderji, umetniki, bohemi in odrinjenci, če niso do malega vsi pokazani prav kot žrtve življenja: kot bolniki, socialno upropaščeni po krivdi družbe, kot zavrženi in pohojeni ljudje, ki se jim godi krivica. Vzroki za to Cankarjevo ravnanje se bodo pokazali v prihodnjem poglavju. Tu pa zdaj vnovič opozarjam na življenjsko sfero, na življenjsko plast, v kateri se vrši njegovo snovanje. Res, da je vse Cankarjevo delo tega časa zelo prepojeno z lirizmom, toda tudi njegov lirizem se nanaša na stvari in vprašanja, ki so vse prej kot pojavi prirodnih življenjskih osnov.

2

Kaj pa Cankar prav za prav označuje z besedo „življenje“? V monologu, v katerem se Slivar kmalu v začetku „Tujcev“ prereka z bodočim političnim prvakom, mladim advokatom, mu vrže tale stavek: „... Vi, ki se imenujete življenje, ste ubili nekoga, ki je bil tako lep in tako poln življenja.“ Kdo so v tem primeru, ki se imenujejo življenje? Tipična cankarska prvaško-filistrska družba. Toda stvar ni samo ta, da se ta družba sama imenuje življenje. Tudi Cankar često uporablja pojem „vsakdanjega življenja“ kot sinonim za družbo. Proti koncu „Tujcev“ stoji tole mesto: „... bili so tisto življenje, ki ga on ni mogel in ni smel živeti, tista ‚družba‘ so bili, ki ga je bila pehnila iz sebe.“

To zamenjavanje življenja in družbe je komaj razumljivo. Upravičeno ni na noben način. Tudi Tolstoj na primer v „Vojni in miru“ neprestano ironizira družbo, ali ta svet je v njegovi zavesti ostro ločen od življenjskega morja, v katerega se potaplja z mojstrstvom in z veliko

naslado. Cankar za poezijo tega elementa nima smisla. Manjkajo mu tiste plasti, ki v osebnosti ustrezajo tej osnovi vesoljnega življenja. Brez tega posrednika pa je stik z njim nemogoč. Zato često govori o družbi, ko hoče govoriti o življenju, in mu obrača hrbet, ker ga je bila ogorčila in užalila družba. Pospešuje pa to zmoto v njem bolečina svežega izkustva, zakaj prav ta čas so njegovi računi z družbo in življenjem posebno zapleteni. Družba mu je pravkar pri njegovem prvem nastopu pokazala kot umetniku veliko nerazumevanje; pahnila ga je iz sebe kot negotovo in neugledno eksistenco; življenje mu je zaprlo pot do doma in sreče, dà, do najskromnejšega blagostanja; razdrila se mu je ljubezen, zastopnik priznanih v družbi mu je prevzel nevesto.

S tem večjo strogostjo in brezobzirnostjo odkriva družbi obličje, ki se skriva pod masko in ki mu je iz človeških ozirov zoprno. Ali najtežji račun ima z njo zaradi filistra, ki je njen tvorec in pravoverni član in ki mu je bil „ugrabil“ nevesto. Šele, ko se je to zgodilo, se je prav za prav zavedel: „Ta človek (filister) je poleg mene od mojih prvih dni; zakrival mi je luč in vodil moje korake po temnih stezah v globoka brezdna...“ pravi v „Jesenskih nočeh“, ki v simbolni obliki opisujejo začetek njegovega boja s filistrstvom. Zdaj ga je spoznal in ga razbira vse globlje in globlje. Njegova notranja podoba se mu pokaže takale: „To so stroji — nič drugega kot stroji... Kar je vzvišenega in nesebičnega na njih je hinavstvo...“ (Jesenske noči.) Taki so vsi ti dostojni in trezni udje človeške družbe. Kajti družba je ogromen stroj, ki razčloveči vsakogar in ki vsakomur odvzame vse osebno in edinstveno. „Kdor je med nami dostojen, trezen in pameten človek (to se pravi filister), se je udal in se je moral udati vsem pravilom in zahtevam družbe... Izmed teh pa jih je brez števila, ki so mislili na tihem, da je... družba ničvredna in da so njeni zakoni smešni in okrutni obenem. Brez števila jih je, ki so vedeli... da je vse njih delo v tej družbi škodljivo in da so v tistem trenutku, ko so stopili v nje smrdeči stroj, ubili svojo dušo in kar je vrednega na nji.“ In vendar so storili ta korak.

Dostojen, trezen in pameten človek postane poslej v Cankarjevih ustih psovka. Kajti „človek, ki ne dela in ne misli ne sebi na veselje in ne v blagor drugih ljudi, je ostudnejši od psa na cesti, ki se kratkočasi na svojo resnično in srčno radost in ki živi vsaj večji del svojega dne po svoji volji...“ (Profesor Kosirnik.)

Mogočno oporo nudi Cankarju pri tem družabno kritičnem poslu Zarathustra. Izkoriščujoč Nietzschejeva dognanja o družbi, se zajeda vse globlje in globlje v njene moralne osnove. „Nikogar ne briga, da ni več sam svoj, da se je odrekel svoji volji, ... dovolj mu je, da je pro-

dano vse, kar živi poleg njega. Drevo raste in se razvija po svoji volji; človek pa si je dal obrezati vejevje in se počuti dobro pri tem, — zakaj odslej je nemogoče, da bi zrastel hrast čez vrbo...“ (Kralj Malhus.) Najtočnejši izraz družbe je država. Zato se dotakne tudi te. „Iz škodoželjnosti so si ustvarili državo“, zato, „da ne bi hrast rasel čez vrbo“. In ta svoj smoter družba tudi doseza: „Stvari so urejene dandanes za srednje pametne, srednje močne, srednje poštene ljudi. Vse je lepo nivelirano... Preko polja gladi kosa postave in klas, ki bi se vzel previsoko, izgubi prešerno glavo. Strahovito dolgočasno je!... Naturno brezobzirno moč zapirajo in preganjajo... zgodovina velikih mož je dovršena — finis! Nobenega Kristusa več, ne Husa, ne Napoleona...“ (Hudodelec.)

Tako priliva resnični in upravičeni kritiki družbe in filistejstva očitno satirično pretirane sodbe, jih z veliko vnemo in dialektično spretnostjo zagovarja in grehe obeh proglašja tudi za grehe „življenja“. Poleg tega pa pri vsaki priliki in često tudi v nečas dela izpade zoper filistra, ga zasmehuje, sramoti in se bije z njim, čeprav vé, da je filister nesmrten, ker je enak večno človeškemu „policijsko-farizejskemu samozatajevanju“. „Jesenske noči“, „Ponižana umetnost“, „Spomladanska noč“, ki je izrazit pendant k „Jesenskim nočem“, „Melanholične misli“, „Kralj Malhus“ in „Profesor Kosirnik“ so vse docela posvečene filistru in filistejskim osnovam družbe, v ironiziranju katerih je še srditejši groteskno pretirani „Hudodelec“. A tudi črtica „Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast“ govori o sramotnem suženjstvu filistra in tako tragična novelica, kakor je „Šivilja“, razkriva njegovo nečloveško topost in brezčutnost. Tudi Nikolaj Nikič se giblje na meji filistejstva in kadar se nagne na njegovo stran, zazvene v Cankarjevem pripovedovanju ironični toni, kakor mimogrede tudi neusmiljeno popade davkarja, ki se v „Popotovanju“ pojavi le za trenutek. Zelo mogočno pa je filistrska družba zastopana v „Tujcih“, kjer jo Cankar riše in biča v najrazličnejših oblikah, v katerih se po njegovem mnenju javlja v življenju. Tu jo tudi najdoločneje istoveti z osnovno gmoto življenjskega oceana.

3

Iz vesoljnega filistejstva vidi Cankar za posameznika samo dva izhoda. Enega mu kaže Zarathustra, ki se zlasti v „Knjigi za lahkomišelné ljudi“ često oglašja med njegovim razmišljanjem. To je pot neodvisnega, docela izločenega človeka, ki pozna samo sebe in svoja nagnjenja. Ta pot je kajpada Cankarjevi neaktivni in življenjsko nemočni naravi pogodi bolj samo kot gesta in bravuren izziv meščansko-filistrski

miselnosti. Njegovo srce pozna prav za prav samo eno obrambo zoper življenje, kar se zelo nazorno pokaže v „Nezadovoljnosti“. Ta meditacija opisuje v Cankarjevem duhu nekaj takega kakor so „Budove izpremenitve“, ki vodijo v nirvano. Cankarjeve ga preobrazijo v testo, ki misli zaradi ironije priklicani, zopet ničejansko navdahnjeni hudič „napraviti iz njega novo človeštvo“. Preobrazitve so štiri, vse jih povzroči nezadovoljnost. Prve tri vodijo vzporedno s prej opisano izzivalno miselnostjo, ki naj bi kazala pot iz zadušne soparice filistejstva. Četrta, ki je vrhunec objesti in prešernosti, pa je hkratu tudi preokret na njegovo pravo pot, ki edina more ustrezati njegovi naravi.

Hudič mu je dal vsega: užitka, bogastva in razkošja. Tedaj se Cankar zave poslednjič: „Ničesar mi nisi dal! — pravi hudiču — Kar imam, so samo otroške igrače... Ali ne vidiš, da želim nedosegljivega? Daj mi, kar je nedosegljivo! Daj da vidim, kar je nevidno, in da slišim, kar je večno nemo, in da čutim, kar je breztelesno! Daj mi da želim, kar ne vem, da želim, daj mi, daj mi, česar ne moreš dati!“ Ali ni s to željo Cankar vnovič zavrzel „vseh krasot in prednosti zemskega življenja“? Ali ni vnovič zavrzel vsega dosegljivega, vidnega, slišnega in otipljivega? Obrnil je vnovič „življenju“ hrbet in iztegnil roko za svetom nedosegljivega in breztelesnega, za svetom hrepenenja in sanj. „Ob sodili smo takoiimenovano življenje, ki je samo slučajna, surova in nevredna posoda resničnega življenja. Resnično življenje je umetnost, in umetnost je nijansa“... je sanja. (Ob zori.) „Sanje, sanje!... V sanjah je bilo moje resnično življenje, ne ono, ki se je vleklo po lužah...“ (Epilog drugi „Erotiki“.)

*

Vse Cankarjevo mišljenje in čuvstvovanje je v obravnavanih predelih tako enotno in tako očitno osnovano na svojski urejenosti njegove človeške narave, da se zdi popolnoma trdno in harmonično. Toda že pri vprašanju po notranji zadovoljivosti njegovega mišljenja naletimo na prav značilne izjave. V meditaciji „Odložene suknje“, v kateri te suknje simbolizirajo nazore, naletimo na naslednje mesto: „Zavedal sem se, da sem bil odložil svoje stare suknje prezgodaj in da stojim zdaj nag sredi mraza in zime. Kar visi zdaj na meni, je pajčevina brez vrednosti... moderna... a gorka ni. In tiste stare suknje so bile gorke...“ V črtici „Ob zori“ pa priznava takole: „Prepričani smo bili, da je naše spoznanje resnica, ali da ta resnica nima toliko odporne moči, da bi se ubranila prvi sapici zlagane vsakdanjosti...“ In ko se pojavi vsakdanjost, toda nezlagana, marveč trda in nedvomna, „nas je bilo sram in

čutili smo se neskončno osmešene“. To je priznanje intenzivne zavesti o nemožnosti in nezadostnosti njegovega odnosa do sveta.

V obeh navedenih izjavah gre za misel, za tolmačenje nekih čustev, ne še za dejanski čustveni odnos kot tak. Toda tudi o tem mora Cankar spregovoriti z vso odkritostjo: Okrenil je svetu hrbet. Kako se to odziva v njegovem srcu? „Samota mi je na razpolago in nikomur ne pride na misel, da bi mi jo zavidal... A kaj je to, — povejte mi, kaj je to? Sam sem se odločil od ostalega sveta..., ker je tako zahtevalo moje srce. Toda meni je težko in grenko, in kadar ležem zvečer na posteljo, mi teko solze na vzglavje. Ustvarjen sem za temo, ali ta tema me duši in ubija...“ (Jesenske noči.) Ali ni ta bolečina že hrepenenje po svetu, katerega je zapustil, vsaj nekoliko hrepenenje po še tako rahli skupnosti z „vsakdanjim življenjem“, po človeškem občestvu, ali ni vsaj rahel umik iz sanj? Dà, tudi iz sanj. Kajti niti sanje niso nedotakljive, tudi v sanjah se taje nevarnosti in nelepsti, kakor se taje v življenju.

„Tujci“ v precejšnji meri razkrivajo to dvolično naravo sanj. Slivar, v katerem je Cankar nakopičil zelo mnogo lastnega izkustva in ki je morda sploh utelešena Cankarjeva nepodjetna in nemočna sanjarska polovica, se po dolgem sanjarskem življenju prebije do tegale čustva nasproti sanjam; „Vse tiste sanje... o ‚poti navzgor‘, so same otročarije; sam se je sleparil z njimi, da bi pozabil na svoje resnično življenje... Gnusne so tiste sanje, ker so neodkritosrčne, lažnive in ker so mu branile, da bi se trezno ozrl, da bi se privadil življenju in da bi si ga vsaj za silo olepšal, kolikor bi bilo pač mogoče. In gnusne so, ker so ga zapeljale, da se je zaljubil sam v sebe; oblatile so s svojo pijanostjo njegovo pošteno srce, tako da ni ljubil s čisto in zaupljivo ljubeznijo nikogar več, razen tistega ovenčanega, velikega, prešernega Slivarja, ki so ga bile ustvarile in ki so ga kazale njemu nizkotno pohlepnemu v lažnivem zrcalu.“ Ali je to morebiti kar odpad od sanj? To komaj. Toda na vsak način je s to izpovedjo, ki prav gotovo vsebuje mnogo osebnega, edinstvena pomembnost življenja v sanjah, če že ne preklicana, pa vsaj omajana in prizadeta. Storjeno je priznanje, da je ono sovražno čustvo do življenja vsaj deloma krivično in da je vsaj deloma izviralo tudi iz užaljenosti. Ustvarjena je možnost novega iskanja, novega sporazuma z življenjem. Dokler ni najden, bo Cankarjevo življenje mučno, kaotično in neuravnovešeno, kakršna je prav gotovo ta razrvana doba njegovega življenja.

4

Izkustvo v poklicu in v življenju navaja Cankarja še na druga pota. Razglabljanje o pravem življenju ga privede do misli na pravega člo-

veka, ki ga najde v umetniku; razmišljanje nad umetništvom in nad krizami v poklicu, pa mu odpre pogled na skupnosti in globoke mitične vezi med narodom in umetnikom. Po tej poti se njegova misel prebije do usode narodne celote, iz katere izhaja. Njegovo srce, ki je kakor ustvarjeno za te višje plasti čustvovanja, prevzame nova bolečina, ki je novo življenje. Iz tega novega življenja pa zraste novo delo, ki je začetek pomembne teme v Cankarjevem pisateljstvu.

„Obsodili smo takoimenovano življenje, ki je samo slučajna, surova in nevredna podoba resničnega življenja. Resnično življenje je umetnost, in umetnost je nijansa . . .“ pravi Cankar v črtici „Ob zori“, ki je s svojim nasprotjem med prozornim pajčolanom sanj in trdimi koraki življenja najtočnejši izraz njegovega življenjskega občutka v tisti dobi. Če je resnično življenje umetnost, ni težko ugeniti, kdo je Cankarju pravi človek. V „Popotovanju“, ki nam daje o tej stvari največ pojasnil, opisuje Cankar umetnika — kajti to je zanj svobodni in visoki človek — takole: „... globoki, nemirni pogled, — pogled jastrebov . . . pogled ljudi, ki živé svoje resnično življenje samo zase, kadar jih nihče ne vidi . . .“ Imenuje jih tudi „zaznamenovane ljudi“ in pravi o njih: „Le redki so . . . rojeni v . . . božji uri. In njihove oči so zmirom odprte in odprte so njihove duše in njih strune pojó neprestano.“

Morda še določneje se vidi Cankarjeva misel o umetniku iz odnosov Nikolaja Nikiča do obeh izbrancev, do Dioniza in Rekarja. Nikič je v Cankarjevem delu skoro edinstvena oseba. To je skoro edini „miren, resen in pošten človek“, ki ni kratkomalo filister, dasi ni daleč od njega in dasi ni ne umetnik ne žrtev življenja. Zato je v svojem čustvovanju uvaževanja vreden. Ko se poslavlja od Dioniza, „mu je težko in bi rad izpregovoril ljubeznivo besedo, toda ženira se, kakor da bi stal pred človekom, večjim in plemenitejšim od sebe“. Z drugim izbrancem mu gre takole: „Ali kadar se je (Rekar) zasmel, je zasijala v njegovih očeh in na vsem obrazu vesela, zaupna razposajenost, in v takih trenutkih se je Nikolaju zdelo, da bi ga prosil oproščenja, da bi se kakorkoli ponižal pred njim.“ In še: „Čutil je globoko zaničevanje do tega človeka in pljunil bi mu bil najrajši v obraz. Ali obenem mu je bilo pri srcu, da bi poklenil predenj ter ga prosil, naj ostane . . .“ In ko glavi obeh izvoljenih padeta, „se je čutil majhnega in neznatnega, ker je mogel biti srečen in ker je mogel živeti . . .“

Tako čuti do umetnikov dobri Nikič. Življenje pa ravna s temi izbranci drugače. „Vsakdanjost jih sovraži in brutalno življenje jih preganja. Ali oni hodijo svojo pot z lahko nogó in veselim licem . . . Življenje posluša besede, ki jih jeclja samó komaj v sanjah, ki jih govori

samó časih opolnoči in samó polzavedno, in življenje se razžaljeno upira ter ubija ljudi, ki so bili rojeni v božji uri, in dela njihova, rojena v božji uri . . .“ (Ob zori.)

To je splošna misel o umetnikovi usodi. Toda v razpravljanju o tem predmetu postane Cankar tudi določneje slovenski in se dotakne tudi greha, ki ga je njegov narod zakrivil zoper svoje umetnike. Filozofijo tega greha, ki se v našem življenju javlja tudi kot proslavljanje brez-pomembnih veličin (Iz življenja odličnega rodoljuba), razvija v „Tuj-cih“ mladi advokat, ki govori Slivarju te-le besede: „Ali res mislite, da potrebujemo umetnosti in da je sploh pri nas prostora zanj? Saj ni-mamo niti svojega življenja, kako naj bi imeli svojo umetnost? . . . Če hočete biti velik umetnik, saj ne morete biti naš!“ Kakšno je življenje umetnika v narodu, katerega voditelji tako sodijo o umetnosti, si ni težko predstavljati. Hkratu so pa to že tudi zelo resne besede o narodu samem.

Ali to razmerje med umetnikom in življenjem ter umetnikom in njegovim narodom ni edino in tudi ni odločilno. Cankarju je važnejša neka skrita, tajinstvena odvisnost med njima, ki razodeva vso veličino tega stanu in njegovo brezdano demoničnost. Umetnik živi v neraz-ložljivem stiku z nevidnim srcem narodnega življenja in vsa njegova usoda je odvisna od zdravja tega srca. Na tej misli je zgrajeno „Popoto-vanje Nikolaja Nikiča“.¹ Novela je bržčas nastala pod vtisom, ki ga je na Cankarja napravila vest o Kettejevi smrti (Dioniz) in o tragičnem koncu slikarja Petkovška, ki ga najbrže slika v Rekarju. Ta dva do-godka, ki v zgodovini naše umetnosti, žal, nista osamljena, sta v njem zbudila predstavo o nujnem poginu vseh izbrancev tega na smrt ob-sojenega in umirajočega naroda. „Bilo mu je, kakor da je videl ves ubogi, zaničevani, od teže stoletij utrujeni narod — kakor da je videl zadnje ostanke tega na smrt obsojenega naroda . . . — Drevo je suho in preperelo; gospodar je ukazal, naj se poseka“, — opisuje Cankar Niki-čev privid in se vedé ali nevedé v izrazu rahlo nasloni na znano Pre-šernovo pismo. „Na koncu vej, na vršičku in ob deblu pa poganjajo še zmerom zelene mladike; z nenaravno silo se muči trudno drevo, da bi se rešilo svoji usodi ali mladike poganjajo in se suše, le redkokdaj se prikaže osamljen cvet in odpade, če zapiha najlažji veter . . . Vse večne misli ostanejo neizgovorjene, vsa večna dela neporojena — vse tiste misli

¹ Prav gotovo ne na oni, ki jo v njem vidi urednik Zbranih spisov, ko pravi na strani XV.: „Prav tako je v ‚Popotovanju‘ etos osrednja misel novele . . .“

in vsa tista dela, iz katerih bi morda vzcvetelo novo življenje . . . " Tako je usoda slovenskega umetnika dvakrat brezupna.

Ista misel se z veliko trdovratnostjo pojavlja tudi v „Tujcih“. Delavnost kiparja Slivarja vežejo nerazumljive sponse. Nadarjen in bogat v notranjosti, ne dovrši vse življenje ničesar in pogine zaradi neke nepojmljive plahosti. „Čutil je dobro odkod ta plahost in globoko je bil žalosten vsled tega spoznanja.“ Spoznanje pa je bilo tole: „Z obema nogama stojim v tej zemlji trdno in ukopano . . . odtod plahost in nedolžnost.“ — Kajti ta zemlja, narod te zemlje je obsojen na smrt. Z njim je obsojen tudi njegov umetnik. Videti je, da je ta žalostna misel Cankarja mučila dovolj dolgo.

In zakaj je ta narod obsojen na smrt? Ali ne tudi po lastni krivdi?

„Kdor ne zahteva od življenja ničesar, je gnusna golazen, ki ima vsakdo pravico, da jo stre s petó . . . Da, prijatelj, poznam cele narode, ki so taka gnusna golazen in ki bodo zaradi tega jutri ali pojutrišnjem strti s petó. Taki narodi kvečjemu tožijo, moledujejo, jokajo in prosijo, a ne kriče nikoli in nikoli ne udarijo . . . topé se kakor breznov sneg in izginili bodo. Krščanska skromnost jim koplje grob.“ (Nezadovoljnost.) „Vedel je, kako se je veseli in krepki narod polagoma pomehkužil in pohujšal pod vplivom krščanstva in njegovih hlapčevskih nauk. Vedel je, da bi ga zunanje nesreče in nadloge same ne mogle nikdar napraviti takega, kakoršen je danes, temveč da je bilo treba tistega strupa, ki se mu je bil polagoma zalezal v dušo ter ga naposled takó vsega razjedel, da mu ni več móči ozdraviti . . . da ga ni danes naroda, ki bi bil takó do kosti pobožen, hlapčevski in plah, takó Bogú udano na smrt pripravljen . . .“ V teh trditvah je marsikaj prevzetega od Nietzscheja in marsikaj je izrečeno iz mladostne objesti, toda o ponižnosti je pisal Cankar še nedolgo pred smrtjo, da bo ugonobila ta „najlepši narod“ na svetu.

Od Levstikovih časov ni nihče razglabljal o usodi slovenskega naroda s tako skrbjo in bolečino in — navzlic vsej mladi bravurnosti — s tolikšno resnobo kakor ta šest in dvajsetletni poet, ki beden in zapuščen životari in strda v tujini. To so njegove prve besede o tem predmetu, toda že so izrečene s čuvstvom, ki je silnejše od čuvstva, s katerim spremlja lastno življenje, in so izgovorjene z zavestjo, ki mu poslej daje pravico in strašno dolžnost, skrbeti in trpeti za ta narod kot njegova vest in njegovo osrednje sree. Samo to srce je lahko pomirilo v sebi tolikšno bolečino s tako brezumno ljubeznijo, kakor je to storil Cankar v lirični črtici „Rue de nations“: „Hodil sem po široki cesti, cesti narodov, in tam so stali visoki domovi. Hodil sem, neznane, brez

doma, moje srce pa se je stiskalo in širilo od velike, bolečine in radosti polne ljubezni do matere, ki nima doma; ne dal bi te ljubezni za vse bogastvo domov, ki so stali tam ob cesti tako bahato... Bil sem vesel in ponosen, zakaj ni je bolj sladke in radostne ljubezni od ljubezni sinov, ki nimajo od svoje matere drugega, nego to sladko in rodovitno ljubezen, vredno prostranega doma in vse te široke in ponosne ceste.“

5

Dejansko življenje in umetništvo, družba in filistejstvo, umetništvo in narodna usoda so vprašanja prejšnjih poglavij. Izbrana niso samovoljno, to se pravi po važnosti, ki jim jo pripisuje tuja misel, marveč po Cankarjevem zanimanju zanja in po sili, s katero jih je v tem času preživiljal. Večina izmed njih ima svoj izvor neposredno v duhovni enostranosti njegove narave ali vsaj v posebnem položaju, ki ga ima človek take narave na svetu. Druga pa opozarjajo na njegovo posebno duševno urejenost s svojo abstraktnostjo in splošnostjo.

Pisatelj tako enostransko duhovne narave, kakor se nam je pokazal Cankar v tej notranji biografiji, skoro ne more biti epik in sploh ne tvorec v tako imenovanem objektivnem načinu. Njegov pravi način je lirika, večinoma meditativna. Če pa vendarle ustvarja tudi v drugih strokah, je ideološki, in sicer je večji del zavedno satiričen, često pa tudi nezavedno pristranski in realnejšemu življenju krivičen. Morda mu je satira poleg miselne lirike najnaravnejši izraz.

Štiri najboljše povesti obravnavane skupine njegovih del imajo naslednje vsebine: „Tujci“ pripovedujejo o poginu umetnika, ki je sin obsojenega naroda, ki je „tujec“ v življenju in ki ga pahneta iz sebe njegov narod in življenje samo. „Popotovanje“ govori o poginu dveh izvoljencev na smrt obsojenega naroda, o poginu, ki je nujen samo zaradi tragične pripadnosti k temu narodu. „Kralj Malhus“ prav za prav ni povest, marveč razmišljanje o družbi, državi in človeškem rodu, ki je samo za silo razvrščeno v nekako primitivno fabulo. In naposled „Jesenske noči“, ki so alegorično simbolem opis Cankarjevega razpoloženja do filistejstva. Edina daljša povest tega časa, ki govori o resničnem „življenju“ in ne o duhovnih in idejnih problemih višjega ali splošnejšega reda, je „Smrt kontrolorja Stepnika“.

Krajše stvari obravnavanih zbirk razpravljajo večinoma o umetnosti in življenju, o svetovnih nazorih, o narodnostnem čuvstvu, o filistrstvu, o rodoljubju, o pravem človeku in omahovanju med zahtevami družbe ter zahtevami vesti; le malo jih zopet govori o ljubezni in navadnejših življenjskih pojavih in še te so često posejane s satiričnimi drobci in z

obtoževanjem družbe in življenja. V razpredeljevanju moralnih kakovosti je Cankar tipičen ideolog: vse, kar pripada „življenju“, je npravno manj vredno, človeško dragoceno in pomembno je tisto, kar pogine, propade in je izvrženo.

„*Popotovanje Nikolaja Nikiča*“ je tipično delo te kaotične Cankarjeve dobe. Zasnovano zaradi pravkar omenjene, fantastične in prisiljene misli o zvezanosti umetnika z usodo narodne celote, se razkroji zaradi te misli same. Kajti, kako naj umetnina pokaže tako zraščenoost genija z narodom? Iz tega razloga mora biti osnovna misel pokazana kot spoznanje neprizadetega Nikiča, katerega življenje in ljubezen brez povoda in potrebe stopata v ospredje in silovito razdirata enotnost dela, ki je ostro razdvojeno.

Zbirka „*Ob zori*“ nima iščočega značaja te dobe; večina njenih novelic govori o „življenju“, in le „*Ob zori*“, „*Odložene suknje*“ in „*Rue de nations*“ so miselno lirske. Prva in zadnja sta dragocena bisera Cankarjeve umetnosti, ki je nedosegljiva v subtilnostih duhovnega sveta. Od ostalih je omeniti posebno „*Smrt kontrolorja Stepnika*“, ki je Cankarjev pendant k „*Smrti Ivana Iljiča*“ Leva Tolstega. Novela je strahotna in okrutna, toda psihološko pogodljiva in stvarna, dasi mestoma prehaja v pošastno grotesko, v čemer se zelo razlikuje od resne monumentalnosti ruskega dela. Pretresljivo delo je „*Šivilja*“ in razvojno zanimivo — „*Pred gostilnico*“, ki po strukturi in razpoloženju že pripravlja kesnejšo „*Skodelico kave*“. V črticah, kakor sta „*Mimi*“ in „*O gospodu, ki je bil Tončko pobožal*“, se pričenja prebujati tako imenovano socialno pripovedništvo, pripovedništvo, ki izvira iz socialnega sočutja in ogorčenja nad krivicami te vrste.

Črtice 1900./1901. so razen „*Jesenskih noči*“ polemični podlistki. „*Jesenske noči*“ pa so navzlic poučnosti glede Cankarjevega snovanja kot umotvor nejasne, razblinjene in malo okusno alegorične. V škodo pa jim je tudi prerahla zgradba.

Osrednja knjiga te dobe je „*Knjiga za lahkomišelnje ljudi*“. Štiri meditacije, dve satiri in tri, štiri pripovedne novele. Glavni nedostatek meditacij je neorganiziranost in razblinjenost. Morda najbolj strnjena je „*Nezadovoljnost*“ in še ta je dovolj dolgoviezna in dela vtis, kakor da se ponavlja. Pripoved je v teh razmišljanjih često samo pretveza, včasih celo samo hudomušna šala. Zanimiva so za poznanje Cankarjevega razvoja, duhovita so in polna resničnega notranjega življenja in nečuvno nove in svobodne miselnosti, toda njih zrahljana oblika dela često vtis improvizacije in nepredelanosti. Nobena izmed njih ne dosega dragocenosti črtic „*Ob zori*“ in „*Rue de nations*“. Manj pomembni sta obe

satiri: rodoljubarska „Iz življenja odličnega rodoljuba“ in groteskno fantastični „Hudodelec“. Za vse te črtice je značilna drzna fantastika in še drznejša miselnost, ki pogosto učinkuje kot mlada in nekoliko pretirana objestnost. Krepkejšo oblikovanje se očituje v pripovednih črticah. Mojstrski je tragični in kot mōra težki „Križev pot“, ki je navzlic obtoževanju redko strašna in pretresljiva povest, a tudi „Krona“ in „Iz predmestja“ sta črtici, ki dokazujeta globoko včutevanje, smisel za drobno tragiko, dozorevajoč in osredotočen izraz.

„*Tujci*“ so naposled prvi Cankarjev poskus obsežne proze in prvi poskus, strniti najvažnejše dele izkustva v umetno pripovedno enoto. Pri prvencu je omejitev morda najtežja in najredkejša stvar. Tudi Cankar je tukaj hotel preveč. Preden jim je prišel v samem sebi resnično do jedra, je skušal v osebi kiparja Slivarja združiti vse skušnje svojega mladega življenja in vsa nova čuvstva ter občutke, ki so se komaj predramili v njem. Za osnovo te osebnosti je izbral dve ne povsem jasni misli, dve slutnji svoje notranjosti. To sta občutek tragične spojenosti s „tisto ubogo, daljno zemljo“, ki ga „dela plahega, nemirnega in neodločnega“, in pa zavest „tujstva“ v življenju sploh. Toda niti teh dveh poglavitnih moči ni mogel strniti v sprejemljivi in jasni človečnosti.

Zaradi vsake izmed njiju je Slivar zapisan poginu in vendar se ne pogubi določno in prepričevalno ne zaradi prve ne zaradi druge in niti ne zaradi obeh hkratu. Marveč pogine — vsaj duševno in kot umetnik, kajti to je najvažnejše — zaradi neke nerazumljive letargije, o kateri nas Cankar zaman prepričuje, da je dediščina, ki jo je prejel po svoji domovini. Tudi se za trenutek vsaj zdi, da jo hoče Cankar tolmačiti še kot razdvojenost med Slivarjevo naravo, ki ima korenine v domači zemlji, in njegovim zavednim okusom, ki hrepeni po tuji lepoti. In še tretji poskus razlage: da je ta letargija nujno stanje umetnika, ki živi in dela brez odziva. Vse te utemeljitve so — razen poslednje, ki pa je prešibka — preabstraktne, da bi pojasnile Slivarjevo nemoč kot pomemben ali tragičen pojav. Vsa krivda zanjo pade na Slivarja samega in vsiljuje se vprašanje, zakaj sočuvstvovati in skrbeti za tega velega, prezgodaj onemoglega človeka.

Poleg tega se Cankar brez kritike vdaja satiričnim težnjam. Obtožuje življenje sploh, zlasti pa razmere v domovini. Ne glede na to, da je tvegano zaradi take osebe, kakršen je dejansko predstavljeni Slivar, kogarkoli obtoževati, — se vprašujem, zakaj naj bi bilo življenje očetovsko do človeka, ki je do življenja — tujec? In še — kaj sme od življenja pričakovati človek, ki „ne ljubi s čisto, zaupljivo ljubeznijo ni-

kogar več, razen ... svečanega, velikega, prešernega" — samega sebe? Satirični izpadi proti „domovini“ so sami zase bolj upravičeni. Toda če bi Slivar ostal doma, bi ga naposled tudi tu umorilo njegovo življenjsko tujstvo. In ali bi ga „uboga domača zemlja“ tu delala manj „plahega in neodločnega“?

Kakor je povest nepredelana v teh temeljnih stvareh, tako je nepotrebno zdrobljena tudi glede svojega osrednjega motiva — glede tujstva. Najširša opredelitev „tujca“ je podana v Slivarjevi misli o umetnikih in literatih v domovini, ki da so tujci, ker „ne živijo, marveč mislijo o življenju“; „domačin“ pa je v tem širokem smislu človek, „ki nima svojih misli; njegove besede so kakor zrak ...“ Vendar se tujstvo pojavlja v knjigi v nešteti ožjih pomenih. Slivar se čuti tujca med domačimi veličinami, ki jih zopet smatra za tujce na rodni zemlji; ob priljudnem Bajtovem kiparskem delu se zave svojega umetniškega tujstva; tudi svoje sanje čuti kot svetu tuje; tujec je kajpada tudi, ker živi med drugim narodom; meseci mlade ljubezni so edini čas, ko ni tujec na svetu; kasneje se zave, da je vendarle ostal tujec; nekoč se mu tujstvo pokaže kot značilnost „polovice našega naroda tam doli“; naposled se zave, da je tujec povsod, zlasti med svojimi rojaki v tujini ... itd. itd.

To neprestano premikanje in prestavljanje osnovnega pojma zelo stopnjuje vtis nedognanosti in neprejasnosti, ki ga povzročajo omenjeni važnejši nedostatki. Iz teh razlogov je delo kot celota in enoten umotvor zgrešeno, vendar je tudi kot tako pomemben začetek. Pomembnejši začetek pa so „Tujci“ kot psihološki material. Tu se kaže neodvisno, čeprav morda še ne dozorelo razglabljanje o svojskem, težko melanholičnem, a izrazitem notranjem življenju.

*

Obravnavana doba Cankarjeve tvornosti je doba iskanja, ne toliko idejnega, kolikor tistega, ki si prizadeva priti do jasne zavesti o lastni naravi ali vsaj do lastnega izraza te narave, ki jo instinkt mogočno čuti. Zato je njegovo delo tega časa zelo neenakomerno in se zdi spočeto v neki vročici, ki mu ni dala do dovršene oblike. Toda v današnji idejno iščočji dobi je prav kaka „Knjiga za lahkomišelné ljudi“ zopet aktualna. Tudi zbirka „Ob zori“ vsebuje stvari, ki jih ni mogoče sprejeti drugače nego z živim zanimanjem. Umetniško pa so „Ob zori“, „Rue de nations“ in „Križev pot“ pravi in čisti kristali v gmoti tega dela, ki je povsod pristen izraz svojevrstne, velike in dragocene, duhovno enostranske človečnosti Ivana Cankarja, ki je v tem izrezu svojega dela prodrla do svojih osnov in se pričela resnično izpovedovati.

ČRNI VRAG

VLADIMIR BARTOL

Ko sem sedel zadnjič na klopici v tivolskem parku in páril svoja od zimskega ždenja v kavarnah zbledela lica ob prvem pomladanskem soncu, sem nenadoma začutil roko na svojem ramenu. Ozrl sem se in zagledal elegantnega, v sivo oblečenega človeka, ki se mi je zdel na prvi pogled nekam znan. Mislil sem in ugibal, kje sva se srečala, toda nisem se mogel spomniti. Prišlec me je motril z mirnim očesom; ko pa je videl, da ga nisem spoznal, se je porogljivo nasmehnil. Da bi prebil mučni položaj, sem ga vprašal:

„Odkod se neki poznavam midva?“

Glasno se je zasmel.

„Tri sto vragov! Ta je pa lepa. Ali zares ne veste, kdo sem?“

„Zares ne.“

„Ste mar pozabili na ‚kratek račun‘, ki ga imava med sabo?“

Besedi „kratek račun“ je čudno poudaril. Bliskoma sem se spomnil in vsa kri mi je udarila v lica. Bil je Janez Boštjančič, ki sem ga bil pred nedavnim opisal v zgodbi „Samo kratek račun“. — Kar je, je, sem si mislil in ugriznil v kislo jabolko.

„Gromska strela! Odkod pa vi, doktor?“ sem vzkliknil in mu podal roko.

„Zdi se mi, da se niste nadejali tako skorajšnjega svidenja z mano“, je dejal z malce hudobnim nasmehom. „Kako ste že tisto napisali? Nemara je za deveto goro iztaknil ono šestdesetmilijsko ženo, katero je s tolikšnim hrepenenjem iskal in ki bi mu bila, hahaha, najbolj primerna.“ Ali kako že. Ta zlobna ost ob koncu je bila zares odveč.

Da bi ga potolažil, sem se mu skušal polaskati, češ, da se mi je zdelo vredno, popisati ga zaradi njegove originalne zanimivosti.

Toda vrag se ni dal kar tako premotiti.

„Kaj meni mar zgodba!“ je vzkliknil. „Ime ste izpremenili in razen nekaterih dobrih znancev bi me itak živ krst ne bil po opisu spoznal. Nesramno se mi zdi samo, da ste moje intimne zadeve izročili javnemu zasmehu. — Le ne izvijajte se! Čital sem v časopisu ono kritiko o plitkosti mojih nazorov. Škandal je, dati na tak način človeka ljudem v zobe!“

Čutil sem, kako mi je izginila kri z lic. Rad bi se bil zagovarjal, pa me ni pustil do besede.

„Tako sem bil besen,“ je nadaljeval, „da bi bil onega kritika strl kakor stenico, če bi mi bil prišel takrat v pest.“

„Priznan bedak je“, sem ga začel miriti. „Ne izplačalo bi se, ukvarjati se ž njim.“

„Kaj?! Bedak?!“ je vzrožil ponovno. „Kako si upa potem sploh pisati o stvareh, ki jih ne razume?! Kaj čvekari o človeških zadevah, če jih ne pozna? Mar misli, da si kdo zgradi svoj sistem, kakor če bi si zvil cigareto? Da me takrat v Parizu niste napadli s tisto svojo bedasto psihoanalizo, bi vam bil utegnil še marsikaj povedati o sebi. Pa tudi o globokavzarjih in globokavzarstvu bi vam bil katero zagodel, o tej nesnagi, ki se je po vojni tako neusmiljeno razpasla po vsej Evropi. Val te gnojnice se je razlil iz središč proti periferiji, kakor se razširja kolobar, ki ga je povzročil v vodo vrženi kamen. Izhodišče se je že zdavnaj izčistilo, ko čutiš na obodu še vedno pljuskanje te sentimentalne žlobudre. Kaj čuda, če pri nas, posebno v provinci, še zmerom strašijo breztelesne duše po odrih? Duša, duše, duši, dušo, pri duši, z dušo! Kako se jim topi ta beseda v sluzastih ustih! Kako sladko jim pozvanja na kosmata ušesa! Poslušajte samo pogovor med blagim moškim in blago žensko! Ves čas se smehljata, kakor bi sramežljivo tekmovala med seboj, kako bi drug drugega preplemenitila. Zraven pa jima iščejo misli pod trebuh. „Čuvstvo in doživetje!“ Dve siloviti gesli današnjega časa. Sentimentalna drhal ju tako temeljito žveči med svojimi čeljustmi, da se utegneta, siromaka, skoraj vtopiti v pljunku. V kakšno gnusobo so izpremenili „tisto najgloblje in najbolj skrito v človeku“! Ali ste videli, kako se jim penijo ustnice, kadar izgovarjajo te besede? Komaj dva meseca sem v domovini in že se mi je življenje zagabilo preko grla. Čital sem o neki „skriti bolečini mlade generacije“! Kakšna bolečina neki, razen impotence?! Da jih ni sram, razkazovati svetu svojo goloto in povrh vsega zraven še sentimentalno zavijati oči! Jaz bi moral zasukati pero! Pri moji veri! S krepelcem bi jih nagnal iz literature, kakor nekoč Odrašenik dobičkarje iz templja, Bog mi prizanesi zaradi primere! — Bister, neskalsen pogled, jasnost v pojmi, prodorna misel: vse to je prišlo dandanes v nemilost. Psotka je skoraj že, če govoriš o zdravih možganih. Kaj čudnega sicer?! Čuvstva so dovolj poceni.“

Hodila sva brez cilja po parku in nenadoma prišla na pot, ki drži proti Bellevueju.

„Ali bi šla proti gozdu?“ sem vprašal. „Pijačo imajo tam.“

Strinjal se je. Nadaljevala sva pot. Nenadoma mi je prišlo na misel in sem mu rekel:

„Ali veste, kaj je zadnjič dejal naš kritik — ne oni iz časopisa — o stvareh, ki ste o njih govorili? En stavek: Čuvstvo ima vsak pes.“

„To je beseda!“ je vzkliknil. „Tako bi bilo treba povedati vsem tem ljudem. Res je: tudi Cankar je bil malce sentimental. Kateri Slovenec pa ni tak na dnu svojega srca? Toda on se je sramoval svojih mehkih čustev in če so mu kje proti volji privrela na dan, jih je prihodnjič takoj neusmiljeno ošvrknil. Zakaj vsak pošten človek se sramuje tistega, kar je nežnega v njem, in samo podlež razkazuje svojo plemenitost in svojo dobroto. V vojski sem poznal podčastnika, priznalo sirovino, ki je zar-del kakor devica, ko so ga zasačili pri pisanju zaljubljenega pisma. Še prostak se rajši pobaha s svojim prostaštvom, kakor pa bi komu razkril, kaj mu govori v tihih trenutkih srce. Ti ljudje pa vpijejo: Poglejte nas, kako blagi, plemeniti in pošteni smo. Kdo izmed vas je, ki ume tako mehko, sladko in tako dobro čustvovati?! Do danes so se pesniki in pisatelji izpovedovali svojih slabosti, svojih grehov in svojih napak, svoje nemoči in drugih težav: Tu pa vam razgaljajo svojo dobroto, plemenitost in blagorodnost. Ali je kdo že kje slišal kaj takega? — In vam pri tem odmolijo farizejsko molitev od začetka do konca. — Dobro so prepisali iz Cankarja vse tisto, kar je bilo šibkega v njem in česar se je sam sramoval pozneje: kar je bilo na njem velikega, jim je ostalo popolnoma tuje. — Ta brezsramna golazen! Pod tuj plašč je zlezla, da bi prikrila svoje zajčje noge! Kakor ostuden mrčes je sedla v osrčje naroda in sedaj sesa iz njega zdrave sokove. Izvohala je praznoto in rano v telesu in se tam vgnezdila. Kri ji je zadišala, krepka in zdrava kri. In že se širita strup in bolezen iz srca v ude in jih ogražata. Kaj, strela, zares ni nikogar, ki bi z enim zamahom odsekal glavo tej hidri?!”

Prišla sva v hotel in sedla na verando.

„Pa kako, da tako dobro poznate naše razmere?“ sem ga vprašal.

„Kako bi jih ne? Pri bratrancu stanujem, prevaranem poetu, ki me je tudi v vaši črtici takoj spoznal. Tudi ono oceno je shranil in mi jo, ko sem se vrnil, s posebnim užitkom pomolil pod nos. Kaj čuda, če sem se začel zanimati za stanje domače literature in se prejele morda malce preveč razburil? Sicer pa, vi ste zadevo opisali in vi ste zanjo odgovorni.“

„Seveda, seveda, vso odgovornost sprejemam nase. — Toda — ali ste se za stalno vrnili domov? Naveličali se večnega popotovanja?“

„Kje neki? Prišel sem samo po opravkih, na kratek oddih tako rekoč, in kmalu se zopet odpeljem v München k ženi.“

„Gromska strela! Oženjeni?“ sem se začudil.

„Tako je. Mar se vam zdi nemogoče? Življenje nudi milijon možnosti.“

„Pa ne da bi bili našli tisto šestdeset- ali kolikomilijonsko ženo, ki bi vam bila najbolj primerna?“

„Te baš ne. Toda — mar me niste vprav vi v Parizu opozorili, da je vsa moja zgradba prav za prav samo tiha, skrita tolažba za neki stari poraz? Sistem, ki sem si ga nadel kot železen oklep v lastno obrambo? In vendar ima neko daljno, resnično jedro. To sem šele dobro spoznal, ko sem prvič srečal svojo sedanjo ženo. Je namreč v vsakem oziru živo nasprotje onega ideala, onega tipa, ki sem ga od nekda j nosil v srcu. Bila je dirigentka ženske kapele v nekem münchenskem nočnem zabavišču in splošno so jo nazivali ‚črni vrag‘. Visoka, močna in temnopolta, po moji sodbi z nekaj primesi zamorske krvi, čeprav jo sama odločno zanikuje, z velikimi, kot oglje črnimi očmi, vsemi žarečimi, z vranjimi, močno nakodranimi lasmi in ustnicami, bujnimi in debelimi kakor Afričanka, mogočna v bokih in kipečih prsi — živa podoba Venere iz Orienta. Moški so jo obletavali kakor mrčes zrelo hruško. Pošiljali so ji darila, nekatera vredna premoženje. Ko sem jo zagledal, sem vzkliknil pri sebi: če je tisto, kar meniš, da je tvoj ideal, podobno angelu, je ta ženska njegov najmočnejši kontrast, je sam Satan. In kakor groznica mi je šlo preko telesa. Ves večer sem strmel vanjo. Pogum mi je pošel kakor takrat, ko sem bil prvikrat resnično zaljubljen, in ko sem se ji naposled približal, so mi drgetala kolena kakor otroku, ki mora skočiti v mrzlo vodo. Smejala se je, ko me je videla takega, in kazala vrsto prekrasnih belih zob, med katerimi so bili podočniki veliki in ostri kakor zobje divje mačke. ‚Saj imate roke drobne in bele kakor dekletce!‘ je vzkliknila. ‚Še nocoj morate z menoj.‘ Šel sem in ko se me je naveličala, me je kratko malo treščila s postelje. Take sramote nisem še nikoli doživel. Pograbil sem jo za lase in jo tako premikastil, da so me še tri dni potem bolele mišice v rokah. Prihodnji dan sem v svoje neizmerno začudenje opazil, da sva bila drug v drugega temeljito zaljubljena. Tu razumi življenje! Vse svoje dni sem iskal miline in nežnosti v ženski in se naposled zatreskal v — vraga! Neusmiljeno je začela gospodariti z mano. Najela mi je stanovanje, nakupila mi vsega, česar sem potreboval, oblekla me od glave do petâ in — lepega dne me je pozvala v urad, kjer sva se poročila. Toda sedaj šele se je začelo čudo nazarensko. O sebi sem bil sicer v svoji eksemplarični domišljavosti zmerom prepričan, da sub specie aeternitatis nisem brez vrednosti, toda da bi tudi časovno ali celo socialno nekaj pomenil, to mi še v sanjah ni prišlo na misel. Ta ženska pa je umela iz mene ali prav za prav iz mojega imena skovati kapital. Dobila je kredit in ‚črni vrag‘ alias ‚Frau Doktor‘ je postala v nekaj mesecih lastnica razkošnega nočnega lokala. Sedaj sem se vrnil, da uredim, kar je potrebno glede državljanstva, in pa, da povem po pravici,

tudi malce zato, da se oddahnem od težkih zakonskih dolžnosti. Taka je moja ženitna zgodba. —“

Krepko je potegnil iz kozarca in ko si je nekoliko privezal dušo, je nadaljeval:

„Prav za prav smo mi moški kanalje. Kaj kanalje?! To je premalo. Kristalizacija kanalje smo, njen poosebljeni adut. Od žensk zahtevamo nemogoče. Če je mlada in neizkušena, ji pravimo: neumna gos. Vzamemo, kar mislimo, da nam pripada, potem se zdolgočasimo in jo mah-nemo drugam. Če pa ima izkušnje in torej nekaj ve, zagrmimo na usodo: prokleta smola! Tako imenitno se razumeva, pa sva se morala najti tako pozno! — Kakor da se dasta pamet in razsodnost kupiti brez izkušenj. Ženske pa, v svoji neizkušenosti ali v svojem rahločutnem ponosu, nas puste od sebe in nam dajo s tem potuho, da izrabljamo tisto svojo že v zasmeh zašlo ‚večno nezadovoljnost‘ za nadaljevanje svojih avantur. Dokler ne pademo v kremplje živemu hudiču, ki nas ne vprašuje več po tem, ali smo zadovoljni, temveč išče zadovoljstva predvsem samo zase. In to se zgodi po pravici. Pri moji veri! Nietzscheja imam na sumu, da je bil v najbolj skritih kotičkih svojega srca le sentimentalni nemški romantik. Kako bi bil mogel sicer napisati, da ga boli srce, ko vidi, kako se je spáril svetnik z gosjo?! Mar ne zahteva tega vesoljni red stvari?! Indijska ‚knjiga ljubezni‘ razume te stvari veliko pravilneje. Nežna srnica in krepk bivol, bledoličen sanjač in mesena kobila. — Zlomka! Kakšna nesreča?! Da ne citiram samo stare francoske modrosti, ki pravi, da se skrajnosti dotikajo. Neka skrita, nezavedna volja je v nas, ki nas žene v našo usodo. Da se vzdrži ravnesje. — Saj si še Boga ne moremo misliti brez hudiča! Pa se ljudje čudijo, če pade Madona v roke zveri! Ali pa, če se izgubi najčistejši moški duh v najbolj tečni mesenosti! Kakšna zabloda neki? Nekaj je v njih, kar jih žene drug drugemu v objem. Sokrat ni mogel imeti druge žene kakor Ksantipo. — Nietzsche si je upal nekoč kritizirati Odrešenika, češ, da bi bil izpremenil, če bi bil čakal njegovo starost, svoj nauk. Glavo stavim, da bi bil Nietzsche, če bi slučajno ne živel kot eremit in če bi imel moje izkušnje, pisal o razmerju med moškim in žensko popolnoma drugače kot je. Na te zadeve se ni nikoli prav razumel. Preveč je hotel po svoji volji učiti in premalo spoznavati resnično lice stvari in modrost v njih. — A kaj?! Če bi hotel biti človek vsemu pravičen, bi se morala pretakati po njegovih žilah voda in ne kri.“

„Glej ga, zlomka!“ sem se začudil. „V teh letih, odkar se nisva videla, ste se neverjetno izpremenili. Kar ste včasih trdili, ste sedaj po-

stavili popolnoma na glavo. Kaj takega bi ne pričakoval od odraslega človeka.“

„Motite se, prijatelj. Človek je veliko bolj kompliciran stvor, kakor se navadno dozdeva. Vidite: nekateri so videli v meni pretiranega intelektualca, drugi zopet bitje, ki je igračka svojih čuvstev in strasti. V takih kontrastih sem se lovil neprestano. Priznati pa moram, da sem se vselej baš takrat naslonil ob svoj razum, kadar je bila napetost v meni presilna, kadar nisem mogel več krotiti notranjih viharjev in svoje bolečine. Vselej tedaj sem našel v jasni misli rešitev. Razčlenil sem vzroke in razloge svojim težavam, in glej! že so začele kopneti kakor same od sebe. Nastal je sistem, ki je trajal tako dolgo, da ga niso druga čuvstva prevrgla. Ljudje venomer zahtevajo od človeka doslednosti. Kakšna doslednost neki?! Misel je trenutek in čuvstvo je trenutek. Vse se neprestano menja in ti sam si vsak čas drugi. Človeško notranjost bi primerjal morski gladini, preko katere švrkajo in hrujejo vetrovi in viharji. Neprestano je v migotanju in valovanju, vsa nemirna je in zdaj se peni in bruha valove, zdaj se zopet igračka kakor poredno dete. V njej se zrcalijo sonce in mesec in oblaki, hiše, drevesa, vrhovi gorá in prelazi, čoln in ladje se ogledujejo v njej, živali in človek. Vsak trenutek ima drugačno lice. Kadar zarežeta vanjo dve mogočni ladji in se bližata druga drugi, tedaj se sečejo valovi, ki jih povzročata, in butajo drugi ob druge. Nastane vrtinec in odpre se žrelo in, kar je majhnega ob njem, potegne v globino. — Nekoč, ko sem bil v hudi denarni stiski, sem pisal politične članke za dva nasprotujoča si časopisa. Spominjam se, kako sem šel nekega dne po razkošni promenadi, kjer so se sprehajale dame v svili, vse dišeče in polne mladostnega žara. Poleg njih so stopali elegantni kavalirji, častniki so rožljali z ostrogami in lica vseh so bila razigrana in vesela. Nenadoma mi je prišel naproti preprost možki, delavec nemara, z detetom v naročju, poleg njega plaha ženica s kosom črnega kruha pod pazduho, vsa drobna in ljubeča, neprestano pogledujoč zdaj moža zdaj dete, in čeprav še mlada, vsa nagubana in postarana od dela in večnih skrbi. Srce se mi je stisnilo in silno tesno mi je postalo v prsih. Ves nemiren sem bil in oddahnil se nisem vse dotlej, dokler nisem napisal ognjevitiga uvodnika o socialnih krivicah. — Toda ko sem prihodnji dan obiskal ravnatelja ogromnih industrijskih podjetij in ga našel vsega zakopanega v načrte za daljno in veliko bodočnost, neprestano stremčega po enem cilju, po razširjenju in utrditvi svoje moči, sem nenadoma začutil veličino človeškega duha in ves v ognju sem hitel pisati članek zoper zahteve proletarijata. — Tako so se v meni neprestano borila in se med seboj prepletala nešteto nasprotujoča si čuvstva, vsako en-

kratno, vsako nositelj posebne in enkratne misli. Vojskam se mi zdi podobno to pestro vrvenje v človeški notranjosti, vojskujočim se med seboj. Bojna črta se neprestano izpreminja in srdita borba mogočno valuje ves čas. Vojaki prve armade so odeti v belo, oni druge v črno, tisti tretje zopet v rdeče, četrti so zeleni, peti plavi in tako dalje in dalje, vsak izmed njih zopet enkrat in razlikujoč se od vseh, nosilec lastnega orožja. Zdaj zmagujejo prvi, zdaj drugi in tretji in potem zopet prvi — večno, nikdar mirujoče valovanje. Prvi se branijo s ščitom in sučejo meč, drugi naskakujejo s sulicami, tretji mečejo kopja in streljajo z loki, četrti molijo trizob v sovraga. Kakor vojščaki za orožjem in ščiti, tako se skrivajo naša čuvstva za našimi mislimi. In vsaka teh, porojena iz resničnega čuvstva, je živa in zase pravilna. Zakaj poleg onega, kar pomeni, je tudi izraz neke naše notranje vzmeti, ki si išče izhoda. Izbijte katerikoli ost, pa obstane čuvstvo golo pred vami. Kaj pomaga vojaku, če je še tako močan, če pa je njegovo orožje slabo; brez moči je proti hujšemu borcu. Šibak vojak ne more sukati težkega kopja; tako je potrebno tudi za ostrino in težo duha najprej mogočno čuvstvovanje. Drugo je prvemu predpogoj. Kadar se je obrabilo neko orožje ali pa je borec dobil boljše, zažene staro v prvi jarek in se izuri v novem. Tako sem delal tudi jaz s svojimi mislimi in sistemi; ko so odslužili, v koš ž njimi! Pravi vojak gre zmerom naprej; kar je premagal, pušča za sabo. Izpremembe in nova pota ga vesele. — Vendar vodi korak slehernega človeka k nekemu daljnemu, komaj slutenemu smotru, vse izpremembe so samo vrtničasti kolobarji prahu, ki ima nekje zgoraj svoj višek, eno samo točko, končni smisel celotnega bitja. Čim širši je temelj, tem višji je vrh, in čim močnejša je vzmet, tem dalje leti izstrelek. Primer za višino zavoljo obsega širine je Goethe, primer za višino zavoljo silovitosti vzmeti pa Kant. Toda v obeh je bilo združeno tudi prvo in drugo. Napoleon je nosil v sebi oboje približno v enaki meri. On je bil zlata tehtnica med vzmetjo in širino. — À propos! Ali sem vam že povedal, da pišem traktat o osebnostih iz renesanse? Kar prijelo me je, ko sem se poročil, sédel sem in čudovit mir je legel vame. Polegla se je prejšnja nestrpnost, izbrskal sem stare zapiske, ki sem jih delal v knjižnicah, da sam nisem vedel zakaj, vsega me je prevzela neka čudna lenobnost, nič mi ni bilo več do tega, da bi letal okoli, nekako težak sem postal, kakor sad, ki začenja zoreti. Izkušnje so se mi vsedle v notranjosti, vsaka je našla svoj predalček in vse se je začelo lépo urejati. Znanje se je začelo prepletati z osebnim izkustvom, oblikovalo se je, kakor bi ga gnetla nevidna roka, podobe, prej papirnate in mrtve, so začele nenadoma dobivati plastičnost, in osebnosti iz daljnih časov so se nabile z živimi čuvstvi, kakor bi

nekdo v meni s silovitim mehom napihoval njihove tenke prevleke. Od svojega življenja sem dihnil vanje, kakor Stvarnik, ko je izobličil iz ila človeka. Vzljubil sem jih in se pogovarjal z njimi, kakor da so živa bitja. Macchiavelli in Cezar Borgia, Leonardo, Raphael in Michelangelo, Aleksander VI. in še nešteto drugih, vse eno samo pestro prelivanje in vrvenje. Če mi bo sreča naklonjena, se bom habilitiral na kaki univerzi. Žena, ki je sama skoraj neizobražena, me neprestano vzpodbuja in sili, da bi čimprej prodril v svet. Njen ponos sem in njena nada, njen bojni ščit in njeno orožje, da bi prišla do moči, ta osvojevalka. Kakor mati nad detetom bedi nad mano in gorje tistemu, ki bi črnil besedico čezme. Neguje me kakor vrtnar gredico, vse telesno je njena skrb, in z ljubosumnim očesom pazi na vsak napredek cvetlice, ki se v meni poraja. Kakor mati, ki ji ni dano, da bi imela lastnega otroka, pazi in čuva to tuje dete. Čudno! Čim me je rešila telesnih skrbi in me priklenila nase, čim mi je dala trdno oporo, da morem stati nekje, čim mi je vzela veselje do klateštva in vsejala vame težnjo k lenobnosti, — je v meni porasla silovitost duhovne dejavnosti do nezasišanih mej. Po ves dan kuham in snujem v svoji sobi, primerjam in proučujem in v meni se neprestano sprožajo novi spoznatki kakor rakete. Nič se ne čudim, da je pisal Karel May svoje najbolj napete romane v ječi, prav tako marki de Sade svoje okrutne zgodbe, da je Jules Verne živo popisoval v svoji delavnici daljne kraje, ki jih nikoli ni videl. Ena resnica je neizpodbitna: človeške sile so omejene. Zmerom moraš žrtvovati nekaj za drugo. Ali si vnanje razgiban in plavajo tvoje misli po površini ali pa se umiriš s telesom in se tvoj duh vzvalovi. Samo malokaterim je bilo dano, združevati oboje v enem. — Toda čemu bi jemali ta dejstva tako tragično?! Kaj ni vse, kar je živega, samo presnavljanje in preosnova? Ena sila je v slehernem izmed nas: kjer ji je struga najbolj odprta, tja se vlije. Kaj ni vseeno, če te potegne življenja tok v svojo sredino in postaneš revolucionar, ki preži z bombami in revolverjem na mogotce? Ali če ti je sojeno, da dreviš skozi svet kot drzovitež ali razbojnik in se biješ sam z vsemi?! Ali pa da, mirno čepeč v skritem kotičku, kuhaš in variš in mečeš v množico ekrazitu podobne misli? Ali da zalezuješ, spreten lovec, kaline v zgodovini in jih izvabljaš, kakor Silen na piščalko, iz njihovih skrivališč?! Eno življenje imaš in en konec: smrt. Tej ni do danes še nihče ušel, niti tisti, ki je bil v vsem najbolj popoln. Ušla ji ne bova niti vi niti jaz. Tej bolezni še niso iznašli leka. — Toda kam sva zašla od prvotne smeri najinega pogovora?! Ali se nisem nekaj jezil zaradi tistega vašega spisa in zaradi tiste kritike o njem? Popolnoma sem pozabil to zadevo. Nič ne de. Če kaj vidite vašega kritika, mu recite, da bo moral

le še nekaj črešenj pozobati, preden bo lahko izrekal o meni sodbo, ki bi bila količkaj pravilna. Kaj sem jaz drugega kakor življenje? In kdo more zajeti življenje v njegovi polnosti in celoti? Danes tak, jutri tak in ko misliš, da me imaš, sem že za deveto goro. Kljuse kritike pa naj le klavrno krevsa za mano. —“

Nekaj sva se še pogovarjala o naših razmerah, o zgodovini in o osebnostih v njej, pripovedoval mi je svoje načrte, dokler naju ni večer prepodil nazaj, v mesto. On se je peljal k svojemu bratrancu na Gorenjsko, jaz pa sem jo mahnil k tovarišem literatom in krokal ž njimi do ranega jutra.

ZLATA RIBA

T O N E S E L I Š K A R

Pomlad je z veliko naglico obsula drevje z zelenjem, le narasla reka je še spominjala na hladne dneve z nalivi in na čemerne oblake, ki so kakor ogromne morske gobe viseli nad mestom.

Topla vlažnost gre iz zemlje.

Na bregu stoji lesena baraka in eno samo okence je obrnjeno k vodi. Zbita je iz najrazličnejših desak in okrajnikov, špranje so prebite z rjasto pločevino starih petrolejskih kant, ponekod tudi z ilovico, na vodoravni strehi pa je stara, bog ve kje pobrana strešna lepenka, obložena s kamenji, da je ne odnese veter.

Voda je kalna in ko počasi pada, pušča na travi plast blata in sviža. Na drugi strani je močvirnata gmajna in par nanovo zgrajenih hišic, ne daleč od barake pa so prve predmestne hiše in koj za njimi je že mesto, ugodno se prebujajoče v solnčnih žarkih, ki so pravkar prebili tenko meglo, da je jutro lepo in toplo.

Nekje zvoni. Fabriška sirena rjove, kakor da bi se jata divjih roparic spustila v mehko, nežno jutro.

Na razbitem okencu visi žarek in v baraki je svetlo. Vse stene so surove kakor zunaj. S stropa visi majhna petrolejka na telefonski žici. Pod oknom je pritrjena široka deska, pokrita s časopisnim papirjem; to je miza in na njej je lončena skleda in žlica. V skledi je nekaj razkuhanega fižola in drobtine koruznega kruha plavajo v jesihu. V kotu je majhna zakrpana železna peč, nad njo visi na žeblih razna posoda. Na zadnji steni je slika svetega Antona. Puščavnik je naslikan z dolgo sivo brado, s palico, na kateri je zvonček, ob njem stoji tolsta svinja. Okoli in okoli pa so naslikani prizori iz njegovega življenja: kako izganja

hudiča, kako preganja skušnjave v podobah velikih, prsatih nagih žensk, ki ga vlačijo za lase in brado, kako umira in še marsikaj.

Poleg štedilnika leži v zaboji, ki je nastlan s koruznico in cunjami, malo dete. Žarki se še niso odlomili v ta kot. Dete miži in spi. Bledo je. Lasje so rjavi in malce skodrani, noseč je širok in umazan, pod usti ima polno hrast.

Ob deskah pri oknu je železna postelja.

Polde spi. Obrnjen je k zidu. Hlače ima na sebi. Nerodno leži, da hrope in z roko včasih nemirno sega po zraku. Veter je odrinil okno. Nekaj časa niha sem in tja, potem butne v steno in steklo zažvenkeče. Priprta vrata cvilijo. Polde se vrže na hrbet.

Zbudil se je. Oči ima še vedno zaprte. Počasi, počasi se umika spanec svedru, ki se mu je zaril v možgane: Ve, da je jutro, da je Polde, da spi v svoji postelji, čuti, da žene ni poleg njega, ki je gotovo kje zunaj, dožene vso resnico, da je bil hudičevo zopet natreskan nocoj, da je v baraki in da je tam v kotu njegov otrok, ki še spi... Naglo odpre oči. Naglo, čemu bi počasi dojemal vse to, in pogleda nanj. Potem se zazre v strop in v boleči glavi je sto in sto slik, ki ga tišče na to prokleta posteljo. Misli na „Dalmatinca“, na vino, na ženske. S Ceno je plesal. Z njo je kolovratil po Šiški. Kje neki jo je pustil —? Ah, dà! Prepiral se je s stražnikom, ki jo je odvedel na stražnico. Denar... Seže v hlačni žep. Prazen je. Na dan privleče samo precej dolg čik. Išče vžigalice pa jih ne najde. A kadil bi strašno rad. Vstane, nekoliko rahle so še noge, in gre k štedilniku. Nikjer jih ni! Jezen sede na posteljo in grize vase.

— Prokleta baba! Pa prav ničesar nima pri hiši!

Togota gre do vratu in srdit je, ker je ni tu, da bi jo ozmerjal.

— Kje tiči zopet —?

Marjeta je stala spodaj pri vodi in z grabljami lovila les, ki ga je nanosila reka. Suhe veje, planke, treske. Bila je bosa in zeblo jo je. Redki, nazaj počesani lasje in neprespane oči so jo kazale, kot da bi ji bilo štirideset let, dasi je bila precej mlajša. Gledala je po reki navzgor in na bregu je bil že precejšen kup kuriva. Obrisala si je blatne noge ob rosni travi, si naložila nekaj vej na roke in šla h koči.

Polde je stal na pragu. V njegovih izpitih očeh je bil srdit pogled. Ko jo je ugledal, kako stopa upognjena, suha, sestradena in vsa žalostna navkreber v strgani bluzi, kako so žile napete na njenih rokah, kako kitaste so njene gole noge, ga je obšlo neizrečeno dognanje. Da je vse to, vsa ta gnila baraka, hrastav otrok in ta ožiljena ženska tako v njem samem, ga je ujezilo, da je vrgel kapo na glavo in planil na cesto.

— Kam greš, Polde? je bolestno odjeknilo izza ogla. Pa je kar zavil v ulico in proti mestu.

Marjeta se je naslonila na vrata in gledala za njim. Ne s srdom ne z jezo. Žalostna je bila. Bridke črte, ki so jih izdolble solze v njeno lice, so se poglobile. Stopila je v barako in zakurila. Skozi prerjavelo cev se je kadilo in kadar je zavela sapa, je bušnil dim spodaj v velikih kepah, zlezal pod strop in se tam vil ter tkal v štrene, ki so se proti oknu natezale, in solnčni žarki so bili v njih kakor vijoličaste svilnate nitke.

Dete se je zbudilo in zavekalo. Pomencalo si je zlepljene trepalnice in se poskušalo dvigniti. Bilo je baš, da shodi. Z ročicami se je oprijemalo roba svoje posteljice in počasi sedlo. Velike, modre oči so bile še vse vlažne od spanja, ko pa je zagledal otrok mater, je utihnil in zamokkal z ustnicami. Lačen je.

Marjeta je bila slabotna, revna, lačna, toda še vedno ga je dojila. Nasmehnila se mu je, ga položila na posteljo, povila v svoje krilo, da mu je bilo toplo, odpela si bluzo in ga stisnila k sebi. Njene prsi so bile vnete, majcene, otrok se je mučil, zavekal, se zopet z obupom vsesal v bradavico in zopet zajčal.

Voda na štedilniku je zavrela. Z detetom v naročju je napravila prežganko. Ko se je ohladila, ga je nakrmila. Rjava juha se mu je razlivala po bradi, ko pa se je nasitilo, je zadovoljno kobacalo po postelji.

Polde je hodil po mestu. Roke v žepih, kapo zadaj na glavi. Pred visoko stavbo, ki so jo gradili sredi trga, je obstal. Polir mu je že od daleč pomigal, da ni nič dela odveč. Pred gradbeno pisarno jih čaka še kakih dvajset. Čakajo že od ranega jutra. Vedo, da ni dela, pa kar stoje. Zidarji hodijo po lesenih odrih, nekdo kriči prav na vrhu, motor dvigala hrope.

Polde je mrk, gre in sede v parku na klop. Solnce že toplo žge, sredi trate cveto potonike in grm španskega bezga dehti daleč naokrog. Pomakne si kapo na oči, ki ga ščeme od prevelike svetlobe. In ko tako dremlje, še napol pijan včerajšnjega vina in poln spominov na Ceno, se spomni, da je lačen in da nima denarja. Vstane in gre naglo domov.

Sedi ob mizi, pije prežganko in namaka koščke kruha v jesih, ki je še v skledi od fižola. Ob štedilniku sedi Marjeta. Dete se igra z rožami, ki mu jih je natrgala mati ob bregu.

Molk. Samo dete gode in skozi odprta vrata grgra voda, ki je že precej upadla.

Marjeti je tesno pri srcu, ko tako molči. Zakaj molči? Saj mu ni ničesar storila. Ničesar hudega. Niti žal besede mu ni rekla, ko je prišel

pijan domov. Že nekajkrat je dahnila, da bi spregovorila. Dete se je opraskalo po licu in zaihtelo. Marjeta se skloni k njemu in ga skuša potolažiti:

— Nič ne buba, nič. Lej, lej, pipi rož'ca!

Polde udari s pestjo po mizi in zavpije:

— Ven ga nesi!

Zunaj ga položi v toplo travo in v blestečem zelenju pozabi dete bolečino. Z ročicami trga velike rumene cvete regrata in ugodno grči:

— Da-da, da-da...

Ko se žena spet vrne v barako, stopa po prstih plaho, kakor da je v kletki pri divji zverini, in tako majceno je njeno srce, drobno, trpeče, da se od prevelike tuge sesede na pručko in zastoče:

— Polde, Polde, zakaj si tak —?

Polde drobi s trdimi koraki trhle deske, zveči mrzel čik in sikne:

— Saj sem lahko, hudič! Samo okoli sebe poglej!

— Ali sem jaz kriva, Polde? Saj nisem jaz kriva!

— Kdo pa drugi —?! Če bi bil sam, bi lahko živel kakor baron. Tako pa imam tebe na glavi in še pankerta —

— Ne kolni otroka, prosim te! Glej, vso noč si pil... Ah, ne Polde, saj ti privoščim, ampak vso noč bi vendar ne bilo treba! Ali ni škoda denarja?

Njemu leze kri v glavo, skozi temne poglede vidi suhljato žensko, čepečo na pručki, njene velike obupane oči, ki visijo na njem, so kakor dva težka mlinska kamna. Čuti, kako ga teže, kako ga meljejo in stiskajo k tlom. Zažvižga, da bi prepodil ta nelepi in zopni privid in se zviška vrže na posteljo, ki kar zaškriplje pod njim. Čez nekaj časa spregovori mirno, kakor da vsako besedo posebej premisli:

— Tvojega stokanja sem sit. Zaradi tebe tičim v tej svinjariji, iz katere si ne vem pomagati. Imel sem lepo službo... Sedaj je fuč, dela ne dobim, denarja ni — ni ničesar!

— Pojdi v Ljubljano, Polde!

— Kar pojdi, če te veseli ves dan do popka čepeti v gnojnici. Saj nisem norec!

— Drugi so veseli, če dobe delo.

— Hvala lepa za tako delo!

— Kaj pa boš —? Saj vidiš, da niti kruha ni!

— Pa žri travo!

Marjeta čepi nepremično in skozi vse to stradanje in preklinjanje je nekaj srečnih dni kakor bela ptica sredi žalostnega morja. S kmetov je prišla vsa polna nad in hrepenenja po sreči. Doma so stradali... Ko je služila že leto dni pri družini sredi mesta v veliki, lepi hiši, je privozil

tam mimo mlad, lep smetar. Pomagal ji je dvigati zaboj za smeti, nasmejal se ji je in v nedeljo sta se vozila na vrtiljaku. Streljal je v čevljarja, ki s kneftro nabija po vajenčku, in je bilo tako smešno. Pod roko sta se vodila pod kostanji, v gostilni sta plesala, v veži jo je poljubljal in stiskal k zidu — Marjeta pa ni hotela, ne, ko še nista poročena. Čez nekaj tednov po poroki je pričel zopet piti in se pajdašiti s starimi kumpani. V četrtem mesecu je izgubil službo, ker je v pijanosti s kolom pohabil konja. Tedaj jo je prvič pretepel... Ko so ju vrgli iz stanovanja, je bila ob porodu in tudi takrat je dvignil pest. Zadnje tri kovače mu je vrgla in kriknila:

— Ne, otroka boš ubil, ki je v meni!

Prvorojenec je umrl. Čez pet let se je rodilo to dete. Ves ta čas pa eno samo silno trpljenje, pomanjkanje, pretepanje, stradanje. Polde živi kakor živina. Med postopači in vlačugami. Denar, ki ga včasih zasluži, če komu sežaga kak meter drv, ali če prekoplje branjevkam kos zemlje, zapije. Marjeta hodi ribat in prat, da ima za prežganko zase, za otroka in — zanj. Rahel up je še vedno v nji. Mogoče pa se bo kar naenkrat spametoval in zaživel lepše življenje.

Njegove oči so postale pijane, rdečkaste, lasje nekam bolno povešeni in nikdar več ni imel lepe besede zanjo. Le včasih, samo včasih, kadar je prišel pozno domov in bil vesel, je legel k nji in ji razgrel telo, ki se je sušilo od garanja, stradanja, mraza in kletev, ki so hujše kakor noži.

Gleda v moža in upa v ljubezen, ki se je potuhnila v črne kote te revščine.

— Polde...?

Na stropu je pajek stkal mrežo. Njegova zenica se vrtoglavi po mnogokotnikih in ko je že skoraj prišel do začetka nitke, se mu zmeša, da se rajši zazre v pajka, ki ždi nepremično v kotu.

— Polde...?

Majcena žuželka je zašumela pod stropom, obletavala svetilko, prihajala nazaj pod mrežo. Naenkrat se je s krili zapletla v vlakno. Obupno se je vrtela v pasti. Zdajci se ji je približal pajek silno prihuljeno, jo zgrabil in odnesel.

— Polde...?

— Kaj?

— Kaj naj storim, da boš vesel?

— Ničesar ne moreš storiti. Zdaj je, kar je. Denarja ni, kruha ni, mesa ni. Ti si napol mrtva, otrok je hrastav — — torej bom žrl, dokler bom kaj dobil. Potem se bom obesil. Boš videla, obesil se bom. Ampak poprej bom še enega teh hudičev z nožem pošlatal!

Sveti Anton je visel na zidu. Marjeta je gledala k njemu in vsi vragi, ki so bili upodobljeni okoli njegove glave, so zaplesali v njenih očeh in se premetavali, da je bila vsa slika ena sama rdeča lisa.

Polde je zaklel, poiskal trnek, šel k vodi, legel v travo in izkopal debelo glisto.

Marjeta je šla s težkim srcem v trgovino. Brez denarja . . . Z otrokom v naročju. Solnce žgé in v trgovini je prazno in zatohlo, velika mačka leži na vreči otrobov in prede.

— No, kaj bo, Marjeta? Bomo kaj kupili?

Trgovec je majhen, trebuh mu visi čez pas in pleša je od sopare rdeča in vlažna.

— Gospod, če bi dali . . .

— Brez denarja nič! Kaj pa mislite? Vaš mož je brez službe, zastaviti ne morete ničesar —! Draga moja, tako pa ne, veste, je kriza. Tudi jaz moram blago plačati!

— Saj bom plačala, gospod. Sveto obljubim! Dajte mi —

Trgovec ji razlaga, da so sedaj hudi časi, saj on da ve, kako je, ampak ima tudi družino. Čez čas se domisli:

— Takole bomo napravili: Danes sem kupil dva voza drv za zimo. Vaš mož naj jih sežaga — obračunali bomo pa z blagom. Čakajte, dva voza, to je osemdeset dinarjev, no, pa se bo že nekaj nabralo za ta denar. Kajne, Marjeta?

Marjeta je vesela, da je tako in hiti takoj domov. Dete ji je zaspalo v naročju in ko ga položi v posteljico, spi kar naprej.

Polde pa je ujel lepo, veliko ribo. Oprezno jo je položil v travo, ji porinil palec v gobec in ji zlomil tilnik. Riba bije z repom po zemlji, globoko odpre še enkrat široka usta in iz škrg se ji pocedi kri. Njene debele, resne oči še vedno živo gledajo v solnce.

Razveselil se je plena in ko je zagledal Marjeto, ji je skrivnostno pomignil k sebi, pokazal v travo in dejal:

— Stavim, da tehta več ko en kilogram. Zvečer mi jo spečeš!

— Bom, Polde, pravi Marjeta in sede kraj njega. Samo masti nimamo nič.

Polde je zopet v revščini, nekaj ga stiska, da bi grdo spregovoril, pa ga prehiti Marjeta:

— Trgovec te prosi, da bi mu drva sežagal. Dva voza!

— Pa pojdem! Ribo osnaži, a pazi, da te kdo ne vidi. Bom prinesel masti.

In že gre v mislih na dobro večerjo. Marjeta se ozira za njim in se smehlja. Saj je njen mož! Odpravi se v mesto, da poriba gostilno pri mostu.

Na dvorišču je bilo vroče. Mnogo zabojev je tam in praznih sodov. Polde je žagal. Pot mu je lil po licu in po razgaljenih prsih. V glavi mu je bilo vroče še od sinoči in samo dvojce misli je bilo v glavi: Riba in Cena.

Kako je to imenitna ženska. Okrogla, močna, vsi dedci silijo vanjo! Ona pa je pila le ž njim in le on sam je šel ž njo.

Potem se domisli tiste stvari s policijo. Žaga mu obstane in hoče priti v nejasnost: Pred gostilno jo je ustavil stražnik in zahteval od nje nekakšnih dokumentov. — Hudič, v gostilne bo menda nosila svoj krstni list! To še ve, da se je prepiral s stražnikom in da je morala iti na stražnico...

Riba je že silno majčkена. Škoda masti zanjo! Počasi se napravi mrak in gre v trgovino.

— Tako, gospod, pa še jutri!

— Dobro, Polde, jutri boš končal, kajne? Lahno noč torej!

— Gospod, za tole bi prosil...

— Saj dam, saj dam! Sladkorja —? Moke —? Čakaj, danes recimo za trideset dinarjev.

— Ne, denarja!

— Že, ampak Marjeta je rekla, da blago.

— Ali sem jaz drva žagal ali Marjeta? Kolikor sem zaslužil, dajte! Trгоvec skomizgne z rameni, odpre predal in mu dá tri kovače.

Polde se ogne barake, zavije v ulico, si kupi nekaj cigaret ter mu je kar prijetno. Žvižga si predse in toliko, da še premišlja:

— Zakaj pa ne —?! Saj je tako vseeno. Če delam — nimam nič, če ne delam — prav toliko. Vina sem se navadil kakor cigaret in če mi še kdo napravi kako pridigo, mu razbijem gobec!

Pri „Dalmatincu“ za vodo je še prazno. Točaj z mastnim belim predpasnikom pomiva posodo, pri mizi sedita dva delavca. Diši po ribah, vinu, čebuli. Naroči si četrtinko in sede k oknu.

— Je bila Cena danes tu? vpraša točaja.

— Bila je in spraševala je po tebi.

Nasloni se na mizo in posluša pogovor onih dveh pri sosednji mizi.

— V soboto zvečer se bom peljal domov.

— Jaz menda tudi. Kar dolg čas mi je po stari.

— Veš, moj fante pa že hodi v šolo. Učen poba je že. Mi že piše.

Čaj, saj imam tu karto.

Privleče zmečkano dopisnico in zloguje:

— Dragi ate mama je zdrava in mi vsi smo zdravi pridi kaj domov adijo tvoj sin Francelj... He, kaj! Irhaste hlače sem mu obljubil. Poglej, danes sem jih kupil.

Kmalu se znoči. Polde naroči še četrtinko. To mu tekne in med njim in barako in Marjeto je vedno daljša pot. Komaj da še vidi drevo, pod katerim je — Fej! Zamahne z roko, se udobneje zlekne po stolu in zastrmi v vrata. Precej pivcev se je že zbralo ta čas.

Po deveti uri je prišla Cena. Obstala je sredi sobe in se razgledala. Je visoka, precej debela ženska. Obleka je nekoliko ponošena, izpod kratkega krila silijo lepe noge in kadar se prestopi, se ozro moški na zapeljivo nadkoleno. V skoraj lepem obrazu je trda, moška črta. Kratki lasje razkrivajo zalit tilnik. Modra volnena jopica je polna njenih prsi. Moški mencajo na stoleh. Cena pa se vsede k Poldetu in reče:

— Lepo si me pustil včeraj na cedilu!

Polde je majhen. Žge ga njena bližina, prime jo za roko in zašepeče:

— Kako je bilo tam —?

Cena napravi resen obraz, zaničljivo se namrdne in ponosno dvigne glavo.

— So mislili, da sem kakšna cipa. Pa so se zmotili! Sem jim tudi povedala, kar jim gre. Kaj pa ti misliš, Polde?

Cena se razjezi, s členkom trka ob mizo in zobje se ji svetijo.

— Samo predrzne se naj kdo misliti kaj takega! Proketo ga usekam! Z menoj se ni šaliti!

— Kdo pa misli, Cena! Ti si zame vse na svetu, samo včeraj sem bil pijan ...

— Saj si res bil! Pa precej nemarno pijan! Ampak danes sem zelo žejna. Naroči kaj!

Pol litra vina sta spila skupaj. Nekje pri peči je nekdo zapel. Smeh in vrišč je vse bolj polnil zakajeno sobo.

Cena se je nagnila tik njegovih ušes in mu naenkrat skrivnostno zašepetala:

— Polde, vem za zlato ribo!

— Zlato ribo ...?

— Dà, pojdiva ven!

Zunaj je lepa noč. Mesto se je umirilo, samo skozi razsvetljena okna prihaja nerazločen razgovor, smeh, nekje otroški jok in zopet drugje trda beseda.

Cena se mu nasloni na roke, on jo prime okoli pasu in jo stiska k sebi.

— Ne, ne! Ne smeš biti tako nagel! Počakaj, da ti povem.

— No, pa mi povej, Cena!

Šla sta pod kostanje sest na klop v temo. Tu se je naslonila na njegove prsi, ga prijala za glavo in poljubila. Polde se je potapljaj v

ljubezen in strašno poželenje po tej ženski ga je omamljalo. Z roko je stiskal njena bedra, Cena pa se je zravnila, ga odrinila od sebe in naenkrat vprašala:

— Ali si moj pravi prijatelj —?

— Pa še kakšen prijatelj!

— Ali mi boš pomagal —?

— Kar povej, kaj te teži!

Zopet ga je objela in mu šepetala med poljubi:

— Zlata riba, fant moj... Zlata ribica... Ali si ti pravi ribič...? Si — —? Ti si moj fant in tvoja bom še to noč! Ljubček moj, kako bom jaz tvoja!... Ampak ujel mi boš ribo! Zvabila jo bom k tebi, ti pa samo potegneš trnk iz vode in hop! ribica bo najina! Zlata ribica... Razdelila si jo bova na polovico... zlato ribo! Ti, ki si moj prijatelj, na, na, na... Poljubljala ga je silno, sedla mu v naročje, mu gladila lase in mu pravila naglo, preudarno:

— Čez pol ure imam sestanek z nekim trgovcem z dežele, ki ima pri sebi vedno veliko denarja. Zmerom hodi za menoj, ho, pa me ne bo, ker si ti moj prijatelj in mi boš pomagal! Speljala mu bova denar. Veliko denarja! Zlato ribo... Potem si razdeliva in se popeljeva k morju. V hotelu bova stanovala in...

Polde se je za hip zjasnil.

— Kje pa ima denar —?

— V čevlju. Kazal mi je že, ampak jaz ne morem sama. Čevlja pa si nikdar ne sezuje.

— Potemtakem je že spal pri tebi —?

— Še nikoli, pa bi rad! Ti pa boš, ker si moj! Kajneda —?

Potegnila ga je na noge, se ga oklenila in ga gnala s seboj. Polde je v tem hipu silno naglo razmišljal. Toda opojnost ženske, ki se je vlegla vanj, ga je mamila, in tisočaki, o katerih mu je pravila, so ga vozljali ž njo. Cena se je smejala, šalila, govorila, kakor da gresta na sprehod:

— Saj mu jih ne bova vzela. Rad pije in se bo opil. Ko se bo streznil, bo mislil, da jih je zapravil. Tudi če naju vprašajo — midva ne veva ničesar. Sicer pa — saj ima doma še več ko petkrat toliko! Če si vzameva le petino, mu ne bo nič hudega, nama pa bo zaleglo to kakor onim ribičem, ki so ujeli zlato ribo, saj poznaš tisto povest! Polde, nato se popeljeva k morju in natakariji se nama bodo do tal priklanjali...

Poskočila je, se mu obesila na vrat in zašepetala:

— Danes pojdeš k meni spat!

Ob parku mu je še naročila:

— Pojdi zdaj v gostilno, veš, v ono, v kateri sva bila včeraj. Čez dobro uro pridem pote. Tam se bo debeluhar napil ko čep, vse drugo pojde zlahka. Adijo, ljubček moj!

Polde se je naenkrat znašel sam na cesti. Ura je bila devet. Ozrl se je po Ceni, pa je ni mogel ugledati več. V parku je bilo skrivnostno tiho. Zavil je v ozko, slabo razsvetljeno ulico, potem še v eno. Spotoma je razmišljal in vse bolj se mu je zdela zagonetna ta stvar. Sedaj, ko je sam, ko ni bilo ženske, ki bi ga mamila, se je zlahka domislil vseh njenih besed.

— Zlata riba . . . Proketo fina zlata riba! Arest in ričet!!! Hudičeva baba! Kako pa je to —? Če misli zares, je kurba in tatica, če pa ima kake druge namene z menoj, jo vrag zastopi.

To pa je vedel, kako je ž njim. Sam sebe že pozna:

— Baraba sem res. Pijanec sem tudi — ampak kradel Polde ne bo!

Za Ceno je vedel, da je prišla iz Maribora. Stanovala je v Šiški pri neki vdovi. Tudi je vedel, da nič ne dela in da ji baje mož, ki jo je pustil, nekaj malega plačuje. Moške ima tudi, seveda! Kar tako ji ne leti denar z nebes. Ampak ugaja mu, ker jih nima vse vprek. Samo zlate ribe zbira. Zlate ribe imajo zlate luskinе! Vsekakor pa je Cena imenitna ženska. Uf, kako sveža, sočna . . . Postavil si je pred oči obe: svojo ženo Marjeto in Ceno. Obstal je, zamižal na eno oko, kakor da precenjuje, potem pa je zamahnil z roko in odbil Marjeto, da se je razblinila v noč, ki ga je obdajala.

V gostilni je bilo mnogo ljudi. Peli so in v kotu je igral gramofon Donno Claro — staro bojno pesem vseh lahkoživcev. Ženske, ki so sedele pri mizah, so bile zelo živahne in zgovorne. Fantje so rjuli z gramofonom, pri zeleni mizi so kvartali, Kočevar z velikim rdečim nosom je ponujal srečke in nekdo se je drl: Paar — Unpaar . . . Polde se je zgnetel mimo stolov v ozadje in tam za prizidkom je bilo še bolj živo. Hoj, tam so bili zbrani njegovi znanci in prijatelji. Ko so ga zagledali, so ga pozdravili s strašnim krikom. Potegnili so ga k sebi in vsakdo mu je silil svoj kozarec:

— Na, pij!

— Na, še mojega!

— Pa še tega!

Polde je vlival vase vse polne kozarce omizja, potem pa sedel ter se vrgel v smeh in besede teh prijetnih ljudi in bilo mu je na mah toplo in nežno. Z naslado je praznil kozarce, krilil z rokami, pravil žaltave dovtipe, da so se bíli od krohota po kolenih, silil jih je peti in kmalu je vino vse tako zvezalo, da so bili kakor otroci; jecljali so, vriskali, topotali z nogami. Natakaraica, mlada punčka, se je komaj otepalala vseh teh

neštevilnih poželjivih rok, ki so jo hotele raztrgati. Ko se je prerila do Poldeta, mu je zašepetala:

— Neka gospodična vas čaka zunaj.

Polde je vstal in se zamajal skozi sobo. Naglo je pil, preneglo. Sedaj, ko je vstal, ga je popadla pijanost, da je komaj hodil. Oprijemal se je stolov in pri vratih se je nekaj časa naslonil na zid, da bi si opomogel. Na cesti je stala Cena. Bila je sama. Razprostrl je roke in jo hotel objeti.

— O srce moje sladko! je pijano zakrakal.

Cena je bila togotna. Sedaj, ko je najboljša prilika, pa se nažre, govedina! Ti prokleti! Sunila ga je od sebe, da se je opotekel po pločniku. Pa se je spet zravnal, raznežil svoj obraz in se nasmejati.

— E tarantata-ta, Cenka, srčece moje!

Cena ga je prijela pod roko in ga vlekla po cesti. Tolažila se je: Mogoče še ni vse izgubljeno. Saj ni tako pijan. Sedajle na hladu se bo kmalu streznil.

— Polde, je že tu!

— Kdo je tu —? Cena, Cenka, pojdiva spat...

— On, zlata riba!!!

Polde se je pričel zavedati. Z vso silo se je delal treznega in z muko je skušal uravnovesiti svoje noge. Držal je Ceno okoli pasu in pritrjeval:

— Aha, že vem! Aha, zlata riba!

— Sedaj grem nazaj k njemu, ker moram biti nekaj časa sama z njim. Razumeš —?

— Dà, aha sama!

— Pri sebi ima mnogo denarja. Poglej, dve sto dinarjev mi je kar podaril!

Polde je zagledal dva pisana papirja pred očmi, segel po njih, pa mu jih je zmaknila.

— Si rekel, da si moj prijatelj!

Zravnal se je, udaril s pestjo po prsih in svečano zatrdil:

— Tvoj, samo tvoj, Cenka!

— Potem moraš na vsak način ostati na cesti, da se malo strezniš. Pijan ne smeš biti! Počakaj naju pred kavarno za vodo. Poglej —! Sto dinarjev ti dam. Najprej boš moral sam plačati, da si ne bo že naprej mislil bog ve kaj. O polnoči bova tam.

Polde je stisnil bankovec v pest. V grlu mu je bil narastel od sile radosten vrisk, pa ga je potlačil. Postavil se je pred Ceno, nagnil glavo kakor mlad zaljubljen fantè, jo sladko pogledal in dejal:

— Na svidenje, golobičica moja!

Cena pa mu je še in še zabičevala:

— Počakati naju moraš pred kavarno! Slučajno se bomo sešli in pozdravila te bom kot svojega brata. Glej, da se ne boš zmotil! Potem, ah... Stisnila se je k njemu in bila je ginjena:

— Kajne, da boš vse tako storil, kakor sem ti rekla? Kajne, da pojdeš z menoj...? Ti ne veš, kako te čakam!

— Bom! je zatrdil in ko sta se ločila, ji je zaklical: — Zbogom, sestra!

Kolovratil je po raznih ulicah. Sprva mu je še vedno Cena vrtala spomine in nekake nejasne slike tisočakov so mu čepele v možganih, a z vsakim korakom je bila njegova pijanost večja. Žejen je postal in si je mislil:

— Kaj bom zunaj? Noter stopim!

Naslonil se je na zid, kinkal z glavo in nič več ni vedel, kje se dobi jo.

— Kje...? V gostilni — — — v kavarni...?

Ni se mogel in se ni mogel domisliti, kaj mu je naročila. Potegnil je iz žepa bankovec, pomahal ž njim po zraku in si dejal:

— Eh, se bomo že našli!

Stopil je na breg. Tam so bile mizice in stoli. Sedel je, potrkal ob mizo.

— Slivovke! je zaklical.

Spil je nekaj kozarčkov žganja, plačal, spravil drobiž in se odmajal. Zapel si je nekakšno pesem, obstal sredi ceste in vsakogar, ki ga je srečal, je ustavil.

— Čujte, gospod, ali ste vi zlata riba —?

Smejali so se mu.

— Hudiča, zlata riba — —? Čak no, aha, tamle bo...

Stopil je v neko malo kavarno, v kateri ni bilo žive duše. Nataka-rica je dremala ob klavirju. Ko je prikolovratil Polde, se je sunkoma zgenila, si pomela zaspane oči in zazehala. Polde je obstal sredi sobe, buljil z zateklimi pogledi po praznini in se končno opotekel k mizi.

— Steklenico piva... Ho, ti, poznaš Ceno...? Ne — — Pa ne!

Natočil si je v visok kozarec, da so se pene razlile po mizi, izpil, naslonil glavo v dlan in zastrmel v obupno pijanost. Mize so postale nekam žive, slike na steni visé vse po strani... Udaril je plosko po mizi in dognal:

— Prokleta špasno je vse to...

Oči so mu tipajoč begale po steni in prišle do okna. Tam je stala na podstavku velika steklena posoda, v njej je bila voda, v kateri so plavale rdeče ribice. Kadar so se obračale proti luči, so se svetile kakor žive zlate ploščice.

Polde je debelo pogledal.

— Zlate ribice! je vzkliknil.

Zamajal se je k oknu, sedel na stol, pomaknil glavo tik k steklu. Ribice so plavale mirno, leno, široko so odpirale usta in resno so gledale s svojimi velikimi črnimi očmi.

V njegovih očeh se je živo blesketalo. Sprva je razložil vsako posebej, potem so se vse združile v zlato, lesketajočo se črto in končno je bila pred njim ena sama velika, okrogla zlata plošča, ki je venomer spreminjala barvo.

Odme knil je glavo, potrepil z očmi in poklical natararico.

— Dajte mi eno zlato ribo!

Natararica se mu je zasmejala.

— Kaj boste z ribo! Saj niso naprodaj!

Polde jo je jezno pogledal, obrvi so se mu namršile.

— Zlato ribo! Plačam jo!

Vrgel je kovače na mizo in zavpil:

— Zlato ribo!

Dekle je šlo v kuhinjo. Prišel je kavarnar in ga hotel pomiriti.

— Čujte, dajte si dopovedati: ribe niso naprodaj!

Polde je vstal, se divje ozrl okoli sebe in zgrabil za stol.

— Zlato ribo! Tu je denar!

Možakar je videl pet desetakov — ribice so po pet dinarjev — naj ima norec ribo, če hoče! Prinesel je iz kuhinje pločevinasto škatlico, segel z roko v vodo in ujel ribico. Ko jo je spustil v škatlico, jo je dal Poldetu.

— Zdaj pa kar spat, in pazite, da vam ne skoči na tla!

Polde se je zaletaval ob mize, postavil škatlico predse in se nagnil čez njo. Tedaj je ribica začofotala, se pognala preko nizkega roba, padla na mizo, udarila večkrat z repom in zdrknila na tla. Nekaj časa je ležala mirno, potem pa se odgnala od tal, padla nazaj in trepetala. Polde je pokleknil, jo pobral, se s težavo dvignil, jo stisnil k sebi in se zazibal na cesto.

Zunaj se je naslonil na drevo, stiskal ribico k licu in blebetal:

— Hoj, zlata ribica, sedaj te imam! Hoj. . .

Skušal je napraviti nekaj korakov, pa se je moral nasloniti na drugo drevo.

Iz ozke prečne ulice sta prišla moški in ženska. Moški je takoj zavil v kavarno, ženska pa, Cena, je stopila k drevesu, ko je spoznala Poldeta. Iz njenih ust je prihajal vonj po sladkem likerju. Bila je malce vinjena in je, misleč, da jo Polde čaka, kakor sta se zmenila, naglo spregovorila:

— Čez nekaj časa pridi v kavarno! Pozdravila te bom kot svojega brata. Naroči slivovke — — —

Šele sedaj je opazila, da leze vase in da se ji samo bedasto smeji. Pijan je bil do nezavesti. Srdita jeza jo je popadla, zgrabila ga je za rame in pridušno kriknila:

— Kje je moj denar?

Polde pa ji je pomolil pred oči rdečo ribo, ki jo je stiskal v roki, in se režal:

— Jo že imam ... Hop ... jo že imam!

Cena ga je sunila v prsi. Zamajal se je, spodneslo ga je in telebnil je na tla. Noge je skrčil k sebi, se preobrnil na stran in v hipu zaspal.

Sunila ga je z nogo in siknila:

— Pes umazani, vse si mi pokvaril!

Obrne se, pljune še vanj in gre za moškim, ki jo je že prišel iskat na prag.

*

Marjeta je prišla domov že pred mrakom. Podojila je otroka, ki se je igral sedaj na travi v zahajajočem solncu, pospravila v baraki in se ves čas zadovoljno oprijemala misli, ki jo je vidno znova naskakovala:

— Bo! Samo kako stalno službo mora dobiti. Šla bom h gospodu, pri katerem sem služila. Pozna mnogo ljudi v mestu, pa bo že kje dobil kaj primerne za zanj.

V duhu si živo slika: Stanujejo v prijazni hiši. Skozi okno se vidi na cesto ali pa na grad. V kuhinji je belo ognjišče, omara za posodo, miza ... V sobi sta dve postelji, nad njima visi slika Marije z Jezuščkom v naročju, na oknih cveto pelargonije ... Zvečer pride Polde domov. Truden bo in zadovoljen. Posmejal se ji bo, ko ga bo čakala v belem predpasniku in vsi trije sedejo potem k pogrnjeni mizi — — —

V škafu je ležala v vodi riba. Z nožem jo je odprla, očistila jo luskin, iztrebila drobovino in jo še enkrat splaknila s svežo vodo. Zrezala jo je na koščke, jih zložila v skledo in nasolila.

Večer se je nagnil nad reko. Dva čolnarja sta porivala prazen tovorni čoln navzgor. Prve zvezde so se užgale nad gmajno, netopirji so švigali in voda je žarela od lune, ki se je dvignila izza streh predmestnih hiš.

Pogrela je kavo, ki jo je dobila v gostilni, kjer je ribala. Dete se je napilo, ležalo je vznak v svoji posteljici, trgalo z ročicami belo cunjo in kmalu zaspalo.

Marjeta hodi na cesto in čaka. Pa se vrne spet v barako, sede na prag in počiva. Hrbet jo boli od ribanja, kolena so ji razbolela in ko tako sedi v svežem, hladnem večeru z lepo mislijo na solne dni, ki naj bi prišli, ji je dobro in komaj čaka naslednjega dne, da pojde h gospodu prosit službe.

V daljavi so visoke gore, prav do zvezd segajo vrhovi. Spomini gredo skozi noč in so kakor sanje, ki si jih nikdar ne moreš povsem jasno poklicati nazaj. Marjeta je pod hribi doma. Sedajle pojo tam fantje na vasi. V dekletih je pomlad in ljubezen. Marjeta še danes ve za vrisk, ki jo je vabil na srce.

Ko vstane, da gre spet pogledat na cesto, čuti, kako jo vse boli. Noge so kakor obtežene s težkimi kamni, v križu jo zbada.

Cesta je temna. Daleč na ovinku gori svetilka in nikogar ni.

— Mogoče pa še kar žaga —?

V baraki prižge petrolejko. Rumenkasta luč se žalostno odbija od zakajenih sten, veter stoče okoli oglov in pločevinasta cev, ki je speljana iz pečice skozi deske, cvili.

Vzdihne, zapre okno in hodi nekaj časa sem in tja. Ob šipi gleda v noč, posluša — toda od nikoder ni korakov. Vse je tiho, samo veter se igra s strešno lepenco na strehi.

Njena zadovoljnost je manjša in manjša. Pozno je, že je pričela obupavati nad njegovim prihodom. Ali je res tako zloben, tako že silno nažrt od vina in slabe družčine, da ne zna več domov — —?

Še enkrat je šla na cesto. Dà, zdajle gre... Pa je le pes ob plotu trl kosti.

Ne bo ga.

Šel je, kamor vsak večer in sedi s pijano družbo. Tam so ženske, ki love moške... Spočite so, site, nališpane in vabijo dedce iz gnilih barak, mokrih kleti.

Malo še vedno upa. Mogoče pa je šel samo, da bi si pogasil žejo — —?

Ogenj v pečici je že skoraj pošel. Drva gore kakor smola. Pod posteljo je imela v vreči še nekaj premoga, ki ga je nabrala na cesti, ko so ga vozili v tovarno. Razpihala je žerjavico in nametala nanjo nekaj prahu. Na mizi je ležal kos kruha, zavit v star časopis. Zravnila je papir, se vsedla na pručko poleg pečice, še enkrat skočila k oknu in prisluhnila, sedla nazaj in se naslonila na kolena. Kos časopisa je visel pred njenimi očmi in nehote so se ji natisnjene besede zvezale v stavke:

Chicago, dne 7. marca. Tu je danes umrla znana bogatašinja mrs. Mabel Summers, ki je živela zadnje čase sama zase, zadeta od možganske kapi. Bila je stara 76 let. Vse njeno premoženje, ki ga cenijo na mnogo milijonov dolarjev, je zapustila svojemu psu Hektorju, ki ga je nad vse ljubila. Sorodniki so se proti testamentu seveda pritožili.

Marjeta se je naslonila na steno, zamižala, se bridko nasmehnila tem besedam in dremavica jo je obšla. Tako silno je bila razbita in zaspana ...

Na trepalnice pritiska nekdo z nevidnimi prsti. Nekajkrat jih je s težavo odrinila, a spanec je bil močnejši. Veter ji je požvižgaval uspavanko.

*

Jutro se je rodilo. Nad vodo je še ležala megla, težka in gosta, vendar pa se je že trgala in v drevesu so peli ptiči.

Po cesti se je majal Polde. Bil je ves povaljan, opraskan po rokah in obrazu, izpod kape so mu štrleli lasje. Lovil se je ob plotovih, se naslanjal ob drevesa, obstajal in se zopet poganjal, kakor da bi ga kdo pehal od zadaj.

Pri baraki se je zamislil, si z roko drgnil oči in mrmral nekaj predse. Mimo zastrtega okna se je pognal do vrat. Bila so zaklenjena. Butnil je z nogo v deske — čakal, butnil drugič, močnejše ... Nič se ni zganilo.

Udaril je s pestjo.

— Marjeta, hudič, odpri!

Nič.

Tedaj je zgrabil za kljuko, se zaletel s hrbtom še enkrat in ključavnica je popustila. Vrata so zaškripala. Iz barake je silil gost, črnkast dim, da se je opotekel nazaj in se pričel dušiti v kašlju.

Ko se je odhrkal in malce zavedel, je stopil v barako.

Marjeta je ležala na tleh ob pručki in se ni premaknila. Dete, kakor da spi.

Pijanost je lezla iz njega, pogled mu je postajal čistejši, misli so se pričele dramiti. Sklonil se je nad Marjeto, jo objel okoli prsi in jo dvignil. Glava ji je omahnila na zatilnik in njegova dlan je vztrepetala ob dotiku njenega mrzlega lica. Spustil jo je na tla.

Smrtna groza ga je stiskala in ga gnala k otroku. Dotaknil se je njegovih drobnih rok — pa so bile ledenohladne.

Zgrabil se je za lase, odskočil za nekaj korakov in se sesedel na posteljo. Segel je v žep, kakor da bi iskal utehe v cigareti — ko pa je odprl roko, je ležala na dlani povaljana rdeča ribica.

Zbegano je vrgel oči po vsej baraki. Tedaj je opazil, da je štedilni-kova cev odmaknjena od odprtine v steni. Še sedaj se je iz nje vil pod strop tenek sivkast dim.

Omahnil je na prag, se zviška vrgel v travo in zatulil kakor pes.

PESMI

MAKSA SAMSA

JESEN

Gore kot oprane ... Spominja spomladi
Vse mirno ... Ne gane se v gozdu bor mladi,
še list se na veji: Vse sanja ... nanj smreka ljubeče se sklanja ...

VLAK

Gledam vlak ... Na jug se pot mu vije
med samoto polj, kjer prvo klije
v rosen sen zazibano zelenje ...

Luči dve — očesi svetli v noči ...
Tiho kličem: „Lep pozdrav izroči ...“
Drugo vse mi zaduši ihtenje ...

Gluha noč ... Oblaki izza Krima ...
Vlak beži in srce mira nima ...

SEBI

O ne vprašuj, če duša te katera
takrat zapre v globoke svoje hrame,
ko rana smrt čez moder prag vsemira
te spelje v kraj, kjer vārave omame
življenja zemskega se razpršijo,
vprašanja vsa odgovore dobijo,
ki mučila so dušo ti na svetu,
od zvezd do zvezd v trenutnem le poletu,
ko merila boš Acosa brezčasa ...

Iskala si zaman srca soglasja
v življenju med ljudmi ... Le prezirljivo
prebadali so dušo vso ranljivo —
brezčutno zanje, trdo in neverno ...
Ne bo spomina ... Vendar — upam — mirno,
pokojno in nevzdravno bo mi spanje
med zlatih kamnov, križev dolgo vrsto ...

Plevel na grobu — belih rož mi sanje
posmrtné vsujejo v trohnečo krsto ...

SRCU

S kruhom prevare nasičeno, stokrat po krivem obsójeno,
z vinom spoznanja napójeno, stokrat do zemlje ponižano,
v željah nikoli uslišano, čisto, nedolžno, a križano
— moje srce — kam bi rado? ...

JESEN

Sivi oblaki neba modrino zastirajo,
ptice selilke v gosta krdela se zbirajo,
ki jim na licih so rože, težko umirajo,
davni spomini rane široko odpirajo ...

ŽIVLJENJU

Vse v sanjah razkošnih zaprávljeno,
po težkem spoznanju pozdrávljeno,
pred prag doma smrti postavljeno —
usmili se Bog te, življenje! ...

POLNOČNA

Tiha polnoč ... Veter glase iz temin se neprestano
daljnega prinaša petja ... vanjo spačeno reži ...

Duša navalila nase Zdi se: Trudna večnost je obstala,
žalost vso je ... Razodetja znova kaos v tek pognala,
bi hotela, a neznano zunaj drobno v noč deži ...

DEŽI

Z D R A V K O O C V I R K

Deži.
Na mesto pada molk večera,
nekje v samoti dete umira
in vse molči.

Tam so domovi
in topla iz oken luč gori,
le zame konca ni poti,
samota, glad in smrt so mi drugovi.

Le tu pa tam
kot v ritmu sliši se korak,
mehko udarja dež ob tlak,
a jaz v tej godbi dežja sam.

Deži.
Po cesti hodim truden, sam,
le žalost in bridkost poznam,
na moje mlade dni — deži.

MOJSTER FRANÇOIS VILLON

ZA PETSTOLETNICO PESNIKOVEGA ROJSTVA

ALFONZ GSPAN

Il n'est trésor que de vivre à son aise.

(Ballade intitulée: Les contredictz de Franc-Gontier.)

Je congnois tout, fors que moy-mesme.

(Ballade des menus propos.)

Letos — nescimus diem neque horam — bo minila petstoletnica Villo-novega rojstva. Bolj ko se odmika čas in bolj ko se grmadijo leta na zgodovino srednjega veka, bolj nam iskanci razodevajo podobo tega za-gonetnega duha, tega blodnega razbojnika, potepuha, tatu in pesnika. Začudo: pol tisočletja je omahnilo v nepovratnost, pol tisočletja že ru-menijo pergamentni folijanti, rjavijo jekleni oklepi in sulice, trohnijo tkanine, podobe, kipi — njegov lik pa je večji in večji. Zdi se, da vladajo v svetu duha nedognane, protinaturne zakonitosti in da je udaril človek s čelom ob paradoks.

Kdorkoli si že, pa se sprehajaš po muzejskih zakladnicah, kjer plove sladak vonj po davno preminulem življenju, po lepih ženah, razlitem vinu in preliti krvi, iščeš po spominu nazaj in skušaš z lastnim življenjem oživiti te posode, obleke in obraze. In naposled vidiš, da ni rokopisa, da ni primitiva ne melodije, ki bi mogli v naših dneh zaživeti tako, kot so živeli pred stoletji. Vsi ti predmeti nosijo vsak svojo točno inventurno številko, svoj pečat, svojo letnico. Sami dokumenti so to, ki ti pripove-dujejo o izpremenljivosti zakonov resnice in lepote.

Tako prede človek svoje misli, ko hodi po tistih ozkih ulicah starega Quartier-latina: od Clunyskega muzeja, mimo cerkvice svetega Severina, čez Seineo proti notredamski katedrali. (Kolikokrat je premeril to pot François Villon, kadar mu je legla na dušo kakor dušljiv dim samota samostanske celice in se mu je zahotelo igre, vina in solčnih deklet po pivnicah starega Pariza.) In vsakokrat, ko prispe človek v magnetno območje te zgradbe, je kakor uročen od pogledov portalnih svetnikov. Mrtve oči zro na popotnika kakor oči človeka, ki nekaj premišlja, gleda, pa ne vidi. Kaj, če sedajo golobje svetnikom v naročja! Ti okameneli zbori stoje negibno, kakor da poslušajo nebeške registre cerkvenih orgel. Njih kretnje so pokojne in svečane prav kakor so mirne gube njihovih tunik — nič niso podobne kretnjam bulvarskih sejmarjev in agitatorjev — pa vendar vabijo. V donebesnih ladjah trepeče zelen mrak, kakor da je vsa cerkev potopljena v dno jezera. Skozi mavrične rešetke gotskih

oken sije dan; svetlobni žarki uhajajo skozi drobna sita in vsi tisti, ki bi utegnili motiti človekovo zbranost in ga zavajati v skušnjava, ostajajo zunaj med lipami. Med legijoni usločenih stebrov dremljejo oltarji iz počrnele hrastovine. Pod oboki, kjer je mrak najbolj gost, goriyo lučke pod nogami čudodelne Gospe. Tla tam okrog so vsa gladka in svetla od poklekanja. (O, ko bi bolečina pustila v kamenitih tleh kako sled, bi našel tam mesto, kjer je klečala Villonova mati in prosila za svojega propalega sina tisto uro, ko mu je prečital mestni predstojnik smrtno obsodbo.) Pa bodi popotnik, jagnje ali bogokletnik, tak gotoski hram ima čudno moč. Čeprav ne veš ne za letnico ne za povest o postanku teh ogromnih skladov obdelanega kamena, strmiš v skrivnostno lepoto sto in stoletne umetnine in občuduješ to mračno ubranost.

Nekako tako neposredno kakor vpliva taka srednjeveška arhitektura, vpliva na človeka Villonova umetnost. Res, da je čas izpremenil marsikak zvok, da se je marsikatera beseda izgubila in je danes kakor onemela, res, da je tudi marsikatera roka kakšno besedo prestavila in preobrnila — ni pa onemela večna človečnost Villonovih verzov in ni roke, ki bi mogla preobrniti njihovo bistvo.

Kdo je prav za prav ta zagonetni Villon?

François Villon je prvi moderni lirik v evropski književnosti! Ta ugotovitev zveni skoraj preveč sodobno in spominja na rekord. Nič takega nimamo zdaj v mislih. Sodobni pomen te besede nosi v sebi kal minljivosti. Rekord v naših dneh so enodnevne številke, danes so, jutri že ne veljajo več. Villon pa je bil in je ostal. Moderen je zato, ker ima kljub vsej starosti človeku naših časov še vedno povedati kaj resničnega, kaj življenjskega. V tem je njegova absolutna cena. Relativno je bil moderen zato, ker je živel drugače kot njegovi osladni sodobniki, ker se je odrekel vsem zlaganim rabam tačasne družbe, ker je zavrgel naslove, karijero, ime, moralo in čast ter se pogreznil v najskrivnostnejšo temo človeške družbe: med vagabunde, zločince in zvodnike, in ker je dvigal iz dna prvine življenja. Kljub vsem časovnim znakom, celo kljub vsem pozabam, kljub arhaični besedi in obliki je Villonova poezija prav radi svoje čistosti, svoje neposrednosti in spontanosti ostala za vse čase ena najlepših podob zagonetke človeškega srca in njegovega nemira.

I

Vsako življenje je sečišče nešteti energij. Vsaka umetnina, kristalizacija življenja, ni le plod individualnih, eruptivnih, vertikalnih sil, temveč je hkrati rezultanta kolektivnih, nivelizujočih, horizontalnih energij: politične, družabne, gospodarske konstelacije. Če se hočemo torej do-

tipati do zadnjih imperativov ustvarjanja, moramo poznati tudi vsaj silhueto časa, v katerem je kakšna umetnina nastajala. Zato najprej na kratko o dobi, ki se časovno krije z mejami Villonovega življenja.

Zgodovina francoskega XV. stoletja je natrpana z velikimi dogodki najdalekosežnejših posledic. Prvo je strahotna stoletna vojna za dediščino francoskih kraljev med domačimi dinasti in angleškim kraljestvom. Ta vojna je pustošila francosko zemljo še vso prvo polovico XV. stoletja. Kralj Charles VII. ni imel ne sredstev ne vpliva in ne ugleda. Po dolgi vrsti težkih teritorijalnih izgub, ki so skrčile kraljevo posest na polovico nekdanjega francoskega ozemlja, se je proti koncu 3. desetletja francoski narod pod sugestivnim vplivom versko zamaknjene Device Orleanske sam organiziral v krepko obrambno silo in izvojeval nekaj sijajnih zmag. Kljub nepozabni blamaži, ki jo je doživela francoska cerkvena in posvetna oblast prav v letu Villonovega rojstva s tem, da je žrtvovala na račun čarovniških procesov svojo veliko nacionalno junakinjo, njo, ki je sama pripomogla, da je bil Charles VII. priznan za legitimnega kralja, je bilo ljudstvo tako prežeto z zmagoslavjem, da je osvajalo spet kos za kosom domače zemlje in izganjalo nadležnega okupatorja. Vojna je trajala s presledki tja do leta 1453., dokler ni bila angleška oblast izrinjena prav do skrajnega severa, do zadnje pomorske trdnjave Calais.

Tem vojnám s tujci so se pridružile še težke notranje borbe med kraljevsko oblastjo in med domačo fevdalno gospodo, ki so izzivale po deželi nevarne upore in uničevale to, česar ni uničil sovražnik. Sam prestolonaslednik, poznejši kralj Louis XI., se je uprl svojemu očetu, se zatekel v varstvo mogočnega burgundskega kralja in od tam podpiral upornike. Posledice vseh teh pobojev so bile strahotne. Prebivalstvo je bilo obupno razredčeno in razkropljeno. Cele vasi so bile neobljudene in še mesta so bila, kljub močnemu priseljevanju z dežele, napol prazna. Polja, ki so nekoč tako bogato rodila, sta prerasla robida in osat. Kronisti pripovedujejo, da je bilo v Parizu na stotine hiš praznih, da ni bilo sredstev za popravilo javnih poslopij, da so se udirali stropi cerkvá, da je moral notredamski kapitelj nositi naprodaj zlatnino iz svojih zakladnic in da je še komaj dobil kupce, da je zavládala po deželi strašna lakota. Poleg splošnega pomanjkanja je izbruhnila še kuga in ljudje, ki so ležali po bolnicah, so umirali bolj za lakoto kot za kugo. Ker tačas še ni bilo redne vojske in so morali fevdni gospodje sami skrbeti za orožje in za vojake, so pritiskali svoje podložnike in odirali malega človeka. Javni organi, ki bi morali vzdrževati red in mir, niso prejeli svojih mezd, pomagati so si morali pač sami s tatvino in sleparstvom na

debelo. Zaradi pogostih premirij pa tudi z organizacijo redne vojske so se stari vojaki razšli. A takle veteran, ki si je služil kruh le s plenom in nasiljem, se ni mogel kar čez noč preleviti v delavnega kmeta in meščana. Odkupljeni vojaki so se jeli zbirati v strahotne roparske tolpe in nobena oblast jim ni mogla do živega. Strah pred „écorceurji“, tako so se imenovali ti razbojniki, je bil tolikšen, da so celo do zob oboroženi graščaki trepetali pred njimi. Da bi jim pa bila ta nadlega manj nevarna, so vabili najbolj razvpite razbojnike na svoje gradove, jim prirejali velike gostije in jim poklanjali bogate darove ter celo trpeli galantne igre z grajskimi gospodi in gospodičnami. In nič ni bilo nenavadnega, če se je sam graščak pridružil njihovim tolpom. Nastala je splošna anarhija in povrnila se je oblast sirove sile kot za časa najtemnejšega fevdalizma.

Kraljeva oblast je bila brez vsakršnega vpliva. Pokrajinski dinasti so sami najbolj ovirali vzpostavitev miru z neprestanimi zarotami. Ta navzkrižna valovanja pa so se jela radi novih momentov razbijati ob čereh centralne oblasti. Razvrat, ki ga je povzročila stoletna vojna, je le še pospešil splošni pojav ekonomskega prevrata, namreč prehod iz naravnega gospodarstva v denarno gospodarstvo. Francosko delavno ljudstvo, ki je moralo pretrpeti toliko gorja, si je v izredno kratkem času opomoglo. Francoz, kakor ga slika burgundski kronist Chastelain, je bil točen, priden in potrpežljiv; neprestano je delal bodisi z rokami ali z duhom, bodisi z besedo ali z dejanjem. Plemstvo pa se je nasprotno dušilo z brezdeljem, z vzdrževanjem svojih razsipnih dvorov, drobilo je svojo posest z delitvami, dediščinami in ogromnimi dotami. Z novim gospodarskim redom je viteštvo bolj in bolj propadalo, prodajalo svoja fevdna prava in posestva neplemenitim parvenujem, ki so si znali s spretnimi trgovskimi spekulacijami pridobiti velika premoženja. Propad stanu, ki je bil nekdanj suveren v svoji zemlji, in podvig nove socialne plasti sta povzročila temeljne izpremembe v tačasni družbi. Z razmahom trgovine, ki jo je oživel iz popolnega mrtvila meščan Jacques Coeur, je obogatelo zlasti meščanstvo in se povzpenjalo do vedno večjega političnega in gospodarskega vpliva. Čeprav je znal narod izkoristiti trgovsko konjunkturo in je slonela vsa ekonomska konsolidacija francoskega kraljestva na nacionalni energiji, je tudi monarhija, zavedajoč se, da je vprav v tem njeno eksistenčno vprašanje, prispevala svojo pomoč tem težnjam.

Družba zgodnjega srednjega veka je poznala le dva sloja: plemiško in cerkveno hierarhijo na eni, ljudstvo pa na drugi strani. V XV. stoletju se je uvrstil med te dve skrajnosti tretji družabni činitelj: meščan. Ta plast se je za vlade Charlesa VII. in zlasti za vlade njegovega na-

slednika že tako okrepila, da je mogla preobraziti vse javno življenje. Poleg propadajoče gospode, bogatega meščana in kmetiča pa se je v tem času pojavil še zadnji družabni sediment, ki ga je odlagalo mestno obrtništvo radi svoje cehovske organizacije. Obrtniški mojstri so uvažali, čim se je jelo povračati blagostanje, vedno ožji numerus clausus in so bolj in bolj izkoriščali vajenca in pomočnika. O kaki socialni zaščiti tačas ni govora in zgodovina pripoveduje o neznosnih razmerah tedanjega obrtniškega pomočnika, ki je moral na pot v najbolj oddaljene dežele za zaslužkom.

Posledica vseh teh izprememb je bila strašna demoralizacija, ki se je javljala v številnih zločinih, v religiozni dekadenci in v propadu cerkve.

Najprej se je pojavilo strašno pomanjkanje dela. Tisoči kmetov so morali s strahom gledati, kako jim vojna leto za letom uničuje polja, obrtnike je zadelo pomanjkanje denarja, trgovci pa so trepetali pred klativitezi in roparji, ki so se polaščali po cestah njihovega blaga. Zgodilo se je, da so bili kmetje brez zemlje, da so obrtniki zapirali svoje delavnice, trgovci pa svoje štacune. Tudi študentje so jeli radi propadanja kolegijev, ki je bilo v zvezi s propadanjem cerkvene lastnine, opuščati svoje študije. Vsi ti brezposelni brezdomci so viseli nekaj časa na ramah kakih sorodnikov, potem pa so šli med berače in med razbojnike. Iz teh zavrženih ljudi so se oblikovale roparske, razbojniške in beraške organizacije, ki so prevzemale tradicije nekdanjih écorcheurjev. Ena takih tatinskih tolp z imenom „Školjka“ je prišla leta 1455. v Dijonu oblasti v roke. V procesu se je izkazalo, da je imelo to podjetje pravo hierarhijo, da mu je načeloval „kralj školjkarjev“ in da so se delili člani točno po sposobnostih v vajence in mojstre. Imelo je tudi več panog strokovnega udejstvovanja. Tako so bili eni žeparji, drugi sleparji v igri, tretji so se specializirali na težke trgovce po javnih prenočiščih, najskrivnostnejši pa so bili tako zvani „pošiljalci“, namreč tisti, ki so pošiljali ljudi na oni svet. Živel so zelo širokopotezno, o belem dnevu so se hrupno uveljavljali po mestnih ulicah. Svoj stalni sedež so imeli v neki dijonski javni hiši, kjer so dobivali od navadno dobro informiranih prostitutk vse potrebne podatke. Čez noč pa so popivali in igrali po beznicah, kadar niso bili poslovno zadržani. Kasti zavrženih ljudi so pripadali tudi cigani, šaljivci in glumači, ki so bili sicer manj nevarni, a so živeli od ljudske lahkovernosti. Zelo ekskluzivna je bila „bratovščina beračev“, ki je živela od bolj ali manj prostovoljnih miloščin in strogo pazila, da ji ne bi kompromitiral dobrega imena kak razvpit nezvanec. Vsa ta pisana družčina je imela svoje navade, svojo moralo in celo svoj jezik ali žargon, čudno, laškemu ušesu nerazumljivo meša-

nico kozmopolitskega besedišča, znesenega z vseh strani sveta, pomešanega z arhaizmi, z besedami s potrjenim smislom in celo z latinščino, ki so jo prinesli s seboj študentje in propali kleriki. Ta zadnja okolnost je značilen dokument o družabni in intelektualni dekadenci dobe. Zoper navedene izrodke si je družba izmislila kruta obrambna sredstva: tatove in razbojnike so obešali, čarovnike so sežigali, ponarejevalce denarja pa so utapljali v vreli vodi. Sodstvo je bilo primitivno in še podkupljivo tako, da so izpuščali iz zaporov ugledne roparje in jim dajali priliko, da so svojo obrt še dalje s pridom gojili in da so se pogrezali vedno globlje. Tudi varnostna straža je bila sila nezanesljiva in pomanjkljiva.

Zgodovina običajev in slika javne morale, kakor nam jo je ustvarila romantika, je v bistvu zlagana. Čim bolj se odmikamo predstavi o viteških idilah, o platoničnih ljubezenskih izlivih trubadurjev in čim bolj verujemo sodobnim dokumentom, ki pripovedujejo o najsirovejši razvratnosti in nizkotni erotiki, tem bolj se približujemo zgodovinski resnici. Problem je namreč v najožji zvezi s stopnjo civilizacije vsake dobe. Čim ožje je obzorje mase, tem bolj se izživlja v nizki čutnosti. Veseljaštvo primitivnih kultur se izraža le v najbolj grobih oblikah spolnega izživljanja. V neprestani borbi za življenje se je ljudstvo zelo poživinilo. Življenje posameznika je bilo v tem času brez vrednosti. Povsod je bil človek izpostavljen sirovi sili, povsod je prežala nanj smrt. Kaj čuda, če se je človek oklepал golega življenja in če mu je bilo potem vsakršno omejevanje tuje! Do dna, je tedaj veljalo, izpij vso pozemsko srečo! Po eni strani se je človek tedaj vdajal nezmernosti v jedi in pijači, po drugi strani pa spolni nenasitnosti. Krstne in poročne pojedine po knežjih dvorcih, tako na kmetih kakor v mestu, so trajale po cele tedne in mesece. Gostje so ob takih prilikah kar padali pod mizo. In kadar je sedela družina pri starih bokalih, ni razpravljala o religioznih vprašanjih, ampak se je zabavala z umazano kvanto. Dokazov o živinskih bakanalih je več ko preveč. Viri govorijo v tej zvezi o pripadnikih vseh stanov brez razlike: začeni pri kralju in škofu, preko plemičev, vojakov, trgovcev, menihov, pa do najbolj zavrženega potepuha. Trubadurska lirika je v bistvu en sam niz erotičnih pustolovščin. Ženska ni prav nič tajila svoje nature. Sramežljivost je bila lepa beseda, a prazen zvok. Prostitucija večinoma ni bila domena poklicnih prosti-tutk, ampak je bila splošno v rabi tudi pri sicer zelo uglednih meščankah. Meja med vzorno soprogo in pocestno blodnico je bila zelo zabrisana. Neredko se je primerilo, da je bil soprog ali oče zaščitnik te obrti in da je bil celo sam zvodnik v službi svoje žene, oziroma svojih hčerá. Nizkotne orgije so tvorile važen sestavni del velikih slavnosti tako po

gradovih o priliki visokih obiskov kot na trgu pred cerkvijo, kadar so igrali pasijon, ali pa na vasi ob žegnanjih. Zakonske vezi so bile silo rahle: nezvestoba, divji zakoni, ljubice — nič izrednega. Zgodilo se je, da je kralj, kadar je prišel s slavnostnim spremstvom v kako mesto, sijal v velikem ornatu sredi svojih bastardov. In nikdar ni pozabil meščan v svoji oporoki na svoje nezakonske otroke.

Kljub razvratnosti pa je živel v ljudstvu globoko versko čuvstvo. Vrsta nedognanih elementarnih sil je vrgla človeštvo v naročje cerkve, kjer je iskalo v verskih razodetjih odgovore na vsa vprašanja skrivnostnega snovanja prirode, ki jih tedanji človek s svojim razumom še ni obsegel. Strah pred naravnimi katastrofami, pred smrtjo je navdajal srednjeveškega človeka z vero, ne oziraje se na spotekljive zglede, ki so jih dajali demoralizirani božji služabniki. O tem, kako je zaposlila ljudsko misel smrt, pripovedujejo serije podob, ki predstavljajo mrtvaški ples, zelo priljubljeni motiv nešteti fresk na cerkvah in pokopaliških obzidjih. Nasprotna skrajnost pa je zasmehovanje vsega, kar so imeli ljudje v časti. Na cerkvenih tleh ali pa v zvezi z liturgičnimi obredi so vprizarjali kleriki in laiki bučne gledališke predstave, pri katerih ni prizanesla ljudska ironija niti duhovščini. Tak izrazit primer je bil „praznik bedakov“, ki se je izmaličil v pravcati bakanal in se ni umiril niti pred stopnicami oltarja. Ljudsko lahkovernost so izkoriščali razni čarovniki in čaravnice zlasti s kultom hudiča. Inkvizicija je vse te izrodke strogo zatirala z avtodaféji, a le ni mogla umiriti preplašenih duš, ki so begale iz ene skrajnosti v drugo. Zanimivo je, da v času, ko so se cerkveni očaki zbirali po raznih koncilih in skušali uravnati ta hudournik, da se v tem času ljudstvo kljub slabim zgledom ni dotikalo dogme. Strah pred peklom je navajal ljudi k vdanosti in k dobrim delom, s katerimi so se hoteli odkupiti večni kazni. Premožni ljudje so razsipali bogastvo med berače, pogosto so se odrekli vsemu posvetnemu imetju in se predajali kot redovniki pobožni meditaciji. Religioznost je bila nekak dualizem, ki je često zavračal etične zakone kardinalnih cerkvenih zapovedi, pri tem pa se je izživiljal v mistični veri v božanstvo in njegovo neskončno dobroto in usmiljenost.

Naravno, da je v tako burnih časih vse intelektualno življenje malo manj ko zamrlo. Šele ko se je država nekoliko uredila, so se pojavili znaki onega kulturnega življenja, ki je pripravljala tla v Francijo importiranemu humanizmu. S propadom viteštva in s podvigom meščanstva je dobila tudi vsa kultura nov značaj. Gosposki mecenji prejšnjih stoletij, ki so podpirali znanost in umetnost, „da bi njihova slava sijala vse čase“, so sami obubožali. Le še malokateri suveren je štel v svojem spremstvu

pesnike, slikarje in znanstvenike. In še ta umetnost in ta znanost sta dišali po trohnobi: teologi, astronomi, pesniki so ostali ljudje srednjega veka, njihova pronicavost je ginila s propadom njihovih rednikov in gospodarjev. Ne, da ne bi bil svet več radoznan, šol in študentov je bilo dovolj, odvarjali so celo nove univerze in kapiteljske šole, a učne metode so se preživele in vzgojitelji so bili večinoma povprečni ali pa celo neuki ljudje. Znanje, ki ga je dala človeku univerza, je obsegalo komaj nekaj splošnih pojmov o logiki in nekaj spretnosti v latinščini. Filozofija se je gubila v sholastičnih silogizmih in v komentiranju Aristotela, ne da bi original izčrpno poznala. Retoriko so gojili le zaradi retorike, torej zato, da je govornik govoril, a nič povedal. Strokovni študiji, kot n. pr. pravo in zdravilstvo, tudi niso presegali mejá splošnega kulturnega siromaštva.

Na istih osnovah kakor znanost je tudi književnost nadaljevala svoje tradicije. Pesništvo je moraliziralo, se odevalo v izkonstruirane alegorije in se gubilo v formalizmu. In kdo tedaj sploh ni bil pesnik? Plemiči, vladarji (kralj René, Filip Dobri), njihovi dvorjani, sluge, gospodične, mladi kleriki, skoraj vsak pismeni človek je kdaj zagrešil kake bolj ali manj gladke stihe. Prepevali so o ljubezni, o minljivosti sveta, o lepih čednostih in še o kdo ve čem. Nekega Antoinea de Lussaya je inspiriral celo neki „muha“ konj. V vrsti stihotvorcev te dobe se je pač najvišje povzpел Charles Orleanski, ki je imel smisel za lepo obliko, a se je skrbno izogibal izrazu svojega pristnega doživljanja. Prav tako sta ostala v mejah starih tradicij Alain Chartier in Martin Le Franc, njiju imeni sta danes le še številki v francoski literarni zgodovini.

Tako je torej zahajala utrujena stara doba, tako je minevala njena slava, tako so umirali njeni vitezi in trubadurji, spodaj pa je odganjala nova rast, ki je umorila onemogli larpurlartizem poznega srednjega veka in ki je odgnala prvi veliki cvet zdravega, čistokrvnega realizma Villonove poezije.

II

Obnova Villonovega življenjepisa je uspela na podlagi dveh vrst avtentičnih virov. Prvi viri so njegove pesmi, ki pripovedujejo o poreklu, domačih prilikah, šoli, družini, ljubezni, pustolovščinah, zločinih in sodnih procesih, druga vrsta pa so izčrpni sodni akti, ki obravnavajo — ponekod do zadnjih pedantskih podrobnosti — njegova dejanja, kadar so prišla v opreko s tedanjimi pravnimi pojmi in zakoni. Prvi kot drugi pa nudijo človeku še dovolj jasen pogled na pesnikovo nesrečno življenje in ga prikazujejo kot čuden, nenavaden sklad svetlobe in sence, ki skoraj vpije po širšem umetniškem konceptu. In res je snov zamikala

francoskega romanopisca Francisa Carca, da jo je obdelal v romanu ter dal celo pobudo za film. Prav tako je često zavedla umetniška invencija Nemca Paula Zecha, da je dal pri spisovanju svojega eseja fantaziji preveč svobode. Avtentični viri pa prikazujejo Villonovo življenjsko tragiko takole:

Leta 1431. se je rodilo v Parizu dete, ki so ga krstili za Françoisa in ki je prevzel po očetu ime Montcorbier ali Des Loges. Novorojenci tistega dne so se rodili pod nesrečno zvezdo, v znamenju Saturna. Njegovi dedje, doma iz burgundske vasi Montcorbier, so bili kmetje; pesnikov oče pa se je menda zatekel pred sovražniki za obzidje pariške trdnjave. Tačas so gospodarili v Parizu Angleži, v imenu kralja Henrika IV. je opravljal tedaj regentske posle vojvoda Bedford. Angleški okupatorji so se dobro zavedali, da je njih oblast le začasna, in zato jim je bilo ljudstvo malo mar, kadar so terjali davke. Lakota, kuga, volkovi so bile nadloge, ki so nalagale pesnikovim staršem težke skrbi. S čim se je ukvarjal oče, kako je preživel v teh dneh svojo ženo in edinega sina — ne vemo, vemo pa, da je še ta rednik kmalu umrl in zapustil ženi Jacqueline vso skrb za otroka. Mati je sicer imela na srečo nekaj sorodnikov, zlasti brata meniha, ki so ji v največji stiski pomagali. Še preden se je dete dobro zavedelo, je moralo že občutiti glad. Bil je še nebogljen fantič, pa je že slišal obupne tožbe, ki jih je zapisal neki pariški meščan: „Umiram, mili Bog, umiram od lakote in od mraza!“ Vedel je, da ne mesijo vsakdanjega kruha povsod enako: tem režejo pogačo, Montcorbierjevi često nimajo niti ovsenjaka. V „Velikem testamentu“ pravi o svoji mladosti in o svojem pokolenju:

Pauvre je suys de ma jeunesse,
De pauvre et de petite extrace...

— — — — —
Sur les tombeaulx de mes ancestres
On n'y voyt couronnes ne sceptres.

(Gr. Test., Huit XXXV.)

Leta 1436. so sicer Angleži za vedno odšli iz Pariza, a so se pogosto vračali pod mestno obzidje, da so ovirali redno dovažanje hrane. S povratkom Francozov pa se še vedno niso razmere bistveno izpremenile. Kraljevi služabniki niso dobivali svojih rednih plač, zato je moralo pač ljudstvo v stiskalnico, in oblast je privijala vijak nekaj po potrebi, nekaj pa tudi brez potrebe. Polagoma pa se je vendar jelo obračati na bolje, povrnilo se je spet nekdanje blagostanje.

François je bil bister dečko. Ko je imel za sabo osnovne nauke, je prišel s trinajstimi leti na Sorbono. Univerza je bila tačas srednja in visoka šola hkrati. Zaradi nekkih študentskih izgrediv je prišlo tedaj

do spora med univerzitetno in kraljevo oblastjo, in univerza je zaprla svoje predavalnice za šest mesecev. Te neprostopoljne počitnice je prebil mladi scholar v Angèrsu pri stricu. Po povratku se je zavzel zanj z vso vnemo predstojnik kolegija Saint-Benoît le Bétourné, kaplan Guillaume de Villon, ki je bil najbrž njegov daljni sorodnik. Gospod de Villon je bil zelo uvaževana osebnost tačasnega Pariza. Bil je spovednik in svetovalec najodličnejše in najvplivnejše gospode, bil pa je tudi zelo težak: imel je več lepih hiš in precejšnje premoženje. On je pripomogel, da je postal njegov varovanec član omenjenega kolegija. Poleg telesnih dobrin pa je poskrbel tudi za dečkovno duševno vzgojo. François-jeva nadarjenost je obetala lepe uspehe, kar je dobrotnega Guillaumea tako veselilo, da ga je posinovil in mu dal svoje ime (morda ne čisto brez vsakršnih telesnih pravic — kakor domneva neki njegov biograf). Zdi se, da si je mož prizadeval pomagati svojemu posinovljencu do karijere. Morda je mislil celo na to, da bi fanté postal kdaj duhovnik in da bi prevzel njegove posle, kadar bi sam omagal. V teh letih je Villon pridno študiral in leta 1449. dosegel prvo akademsko stopnjo: bakalaureat. — Sorbona je bila tedaj popolnoma v službi cerkve. Laiška organizacija srednjeveške aristokracije je nudila klerikom možnost, povzpeti se do najvišjih mest. Vsak še tako zelen šolarček je mogel na tihem sanjati, da bo postal škof, kardinal, visok sodnik, kraljev svetovalec ali upravnik državnih financ. Selekcija, ki pa se ni vršila po izobrazbi, temveč je bila bolj vezana na večjo ali manjšo srečo, je marsikoga prisilila, da je obtičal na kaki nižji stopnici. Ta je postal menih, oni podeželski župnik, tretji se je zatekel v kako notarsko pisarno, oni je bil spet cerkovnik, sel, stražar itd. Nekateri pa niti tega niso dosegli; vdali so se brezdelju in postali „deklasiranci“. Ti so prinesli iz šole le to, da so bili bolj pretkani ko drugi neuki potepuhi. Pomanjkanje jih je bolj in bolj pritiskalo k tlom: od parasitov in sleparjev pri kvartah so padli do ponarejevalcev denarja, do priložnostnih tatov, naposled pa do tatov na debelo, do vlomilcev in do poklicnih razbojnikov. Marsikateri učenček, s katerim se je Villon družil in lasal, je šel po tej poti navzdol in tako tudi — pesnik sam.

François je bil dober študent. Ko je dobil licentio docendi, je študiral dalje in napravil po treh letih še drugi izpit ter postal „maître ès arts“. Dasi je redno napredoval in opravljal izpite brez zamud in zaostankov, gotovo ni bil nikdar eden tistih čemernih tuhtačev, ki vse dni posedajo za pulti in požirajo prazno sholastično modrost. Bil je zdrav, živ žrebič, ki ljubi študentovsko prostost in prešernost. Nič se ni odtezal zabavnim pustolovščinam svojih tovarišev. Tačasno univerzitetno občanstvo je bilo sila hrupno prebivalstvo latinske četrti. Tam po slavni Montagne Sainte

Geneviève se je zbiralo dijaštvo z vseh vetrov. Občevalni jezik tega mladega Babilona je bil seveda latinščina. Častitljivi starejšine, obloženi s težkimi semestri, so se družili z napol otroki. Avtonomna univerzitetna justica je često zatiskala kar obe očesi in branila akademsko svobodo prav do skrajnih mejá pred strogimi kraljevimi kriminalisti. Napetosti med obema sodnima instancama so bile na dnevnem redu. Včasih je bilo ozračje tako nabito, da je prišlo do hudih, resnih neviht.

Tako napetost so povzročili študentje leta 1452., prav tisto leto, ko je postal Villon maître ès arts. Neka staromodna dama je bila silo ponosna, da je imela pred svojo palačo zgodovinski kamen precejšnjega obsega. Taka ničemurnost pa brž zbode razigrano mladino. Neke noči so se napotili študentje daleč v drugo stran mesta, da bi prenesli to skalo v svoje „akademsko mesto“, kjer so pač neomejeno gospodarili. Transport je bil zelo težaven in je trajal skoro vso noč. Ko so privlekli skalo (ki so ji dali prešerno ime „hudičev prdec“) v svojo republiko, so jo namestili z vsemi častmi sredi srca latinske četrti. Gospo je norčija hudo zadela. Pritožila se je na mestno predstojništvo in ker je bila vdova po visokem uradniku, je njeno vzdihovanje zaleгло. Sami kraljevi redarji so prišli po skalo in jo svojeručno spet postavili nazaj na njeno prejšnje mesto. Zdaj se je šele razigrana družina razživelá. Prihodnjo noč so prišli študentje spet ponjo. Skala pa je bila zdaj na dvorišču. Kaj zato! Čez ograjo so jo privlekli na cesto in skala je romala spet nazaj. To pot pa so jo povezali z železjem in jo vzdicali v tla. Okitili so jo s cvetjem in zaplesali okrog nje kot Izraelci pred zlatim teletom.

To pot se je obrnila oblast stran. Izmisлити so si morali novo norčijo. Nabavili so si lestev, hodili ponoči z njo po mestu ter snemali s hiš železne izveske, ki so služili za okras in predstavljali različne živali. Podjetje je moralo biti precej vratolomno; zgodilo se je namreč, da je ob taki plezalski priliki neki študent omahnil z lestve in se ubil. Malenkost! Ko so nabrali že prav lepo zbirko teh živalic, so vprizorili slavnosten svatbeni sprevod: „Svinjo, ki prede“, so omožili z „medvedom“, „jelen“ je bil za duhovnika, „papiga“ pa je bila poročno darilo. Spotoma so snemali izpred mesnic kljuke, kamor so mesarji obešali meso, izmaknili nekaj kokoši in ugrabili celo neko deklino (univerzitetna oblast je trdila, da je šla deklina prostovoljno z njimi). Po nočnih ulicah je odmeval tak vrišč, da so filistrski meščani odpirali okna in še sami kričali na mladino. Zdaj pa je bila mēra polna svete jeze. Policija je pridrla na kraj teh bučnih slavnosti, zajela kakih 40 dijakov in jih zaprla. Kmalu nato se je zbrala protestna demonstracija, študentje so odšli solidarno z rektorjem in celotnim profesorskim zborom pred jetnišnico intervenirat.

Mestni predstojnik Robert d'Estoutteville, Villonov dobri znanec, se ni nadejal takega odgovora in je že obljubil, da bo jetnike izpustil. Tačas pa, ko se je rektor pogajal v palači, se je vnel spodaj pretep med študenti in policijo. Tekla je kri in rektor je mimogrede izkupil zaušnico. Univerza je bila v dno duše užaljena. Zahtevala je zadoščenje in je v znamenje protesta za devet mesecev ukinila predavanja. Leto kesneje je državna oblast popustila in kaznovala dvanajst stražnikov z občutno globo, tistemu, ki se je izpozabil nad rektorjem, pa so odsekali roko.

Villon se je teh izgrediv nedvomno marljivo udeleževal. Ne samo, da je razgrajal, vse kaže, da je bil celo oficialni kronist teh dogodkov. V „Velikem testamentu“ namreč pravi, da je narekoval tovarišu Gui Tabariju, kleriku, ki je kesneje umrl v ječi, roman z naslovom „Pet au Diable“, ki pa ni ohranjen. Po naslovu sodeč gre za opis vseh teh smešnih zgodb in bojev za tisto skalo. „Roman“ znači seveda le to, da je bilo delce pisano v prozi. — Šolo so torej zaprli, Guillaumea so menda nekaj preganjali zaradi herezije — in fant je bil brez sredstev. Zdi se, da je v teh prisilnih počitnicah iskal službo in jo morda celo dobil kot pisar. A kdo bi ves dan trebil gosja peresa in škripal z njimi po hrapavih oslovskih kožah! Tam zunaj so postopali študentje in požvižgavali tja v beli dan. Visel je med delom, študijem, družino in dekleti, dokler ni šel še sam požvižgavat v beli dan.

Študentje so že v srednjem veku radi prepevali in popivali. Tiste obrabljene popevke niso bile vraga vredne. Morda je Villon tačas to občutil, morda je že tedaj pogledal v zrak in zaokrožil na staro melodijo kar tako mimogrede kako svojo. Niti njemu niti komu drugemu se ni zdelo vredno, da bi si jo zapisal. Pesem pa je šla od ust do ust, krožila je po beznicah, po trgih, zabaviščih in po delavnicah. Morda je v tem nekaj začetek one značilne pariške pesmi, ki jo je v preteklem stoletju obudil „pariški postopač“ Aristid Bruand, ki zveni tako svojsko iz montmartrskih kleti in ki jo z nekako pobožnostjo varujejo še danes jetični chansonnierji in okužene chansonette.

Tako je Villon prvič stopil z one poti, ki naj bi ga privedla do uravnovešenega življenja, napotil se je čez drn in strn v svet vagabundov in boemov. V svojem tridesetem letu se je ozrl nazaj na to razpotoje in spoznal:

Hé, Dieu, si j'eusse étudié
Ou du temps de ma jeunesse folle,
Et à bonnes meurs dédié,
J'eusse maison et couche molle!
Mais quoy! je fuyoye l'escolle,
Comme faict le mauvais enfant...

(Gr. Test., Huit. XXVI.)

Svojo mladost je zapravljal po beznicah, postal je kvartopirec, pivec in veseljak. Postopal je po pariških ulicah in se ustavljal zdaj v tej, zdaj v oni zloglasni točilnici. Spotoma pa ga je včasih zaneslo tudi na pokopališče. Ob samostanski cerkvi Nedolžnih otročičev je bil kos nepozidane grude, kamor so se vračali verniki vseh dvajsetih pariških far v svojo prabitnost. Ob četverokotno obzidje, ki je oklepalo tesen prostor, so pljuskali v mir globoke srednjeveške religioznosti valovi posvetnega veseljaštva. Ta ped zemlje je komaj še dajala streho zemeljskim ostankom pariških prebivalcev. Grobarji so morali neprestano prekopavati grobove. Napol preperale lobanje in kosti so zlagali v velike gore pod gotskimi arkadami pokopališkega obzidja. Ena stran obzidja je bila poslikana in je predstavljala mrtvaški ples. Fresko je naslikal na pobudo tamkajšnjih dominikancev neznan mojster leta 1425. Pod desetimi oboki so se vrstile slike, upodabljaajoče ples smrti v pretresljivih realističnih potezah. V divjem ritmu je prižemal nase napol razpal skelet vladarja, papeža, puščavnika, meščana do zadnjega siromaka. Nič ni pomagalo vse boječe odtezanje in vsi bolešni izrazi groze ubogih žrtev. Podoba je imela veliko sugestivno moč. Da je bil učinek še neposrednejši, je bil pripisan k vsaki podobi po en osmerovrstičnik. Štirje verzi zgoraj so bili besedilo smrti, ki je cinično vabila na ples, štirje verzi spodaj pa mila tožba in prošnja obupanega zemljana. V nasprotju s tem opominom je bilo tačasno pokopališče — edini javni nasad, ki ga je zmogel tedanji Pariz v mejah svojega obzidja — kraj prijetnih sprehodov, veseljačenja, plesov in ljubavnih sestankov. Tudi Villon je tod često sprovajal kako svojo ljubico; ko pa je bil sam, je prebiral tiste verze in premišljal ob pogledu na visoke piramide mrtvaških lobanj težke misli o minljivosti sveta in o zadnji Pravici, ki sname kronani glavi venec in jo priliči lobanji siromakov in grešnikov.

Večji del teh let, ko je bil formalno še slušatelj na Sorboni, je preveseljačil po beznicah. Tod se je družil z veljavnimi juristi, premožnimi trgovci, vojaki in obrtniki. Mnogo poznanstva je imel tudi med vlačugami. Seznam njegovih prijateljev, ki jih omenja v svojih testamentih, obsega v tej dobi že razna zveneča imena, ki jih označujejo sodni akti kot kriminalne tipe, namreč vlomilce, zvodnike, ponarejevalce denarja in nepoboljšljive cerkvene tatove. Taka imena so bila n. pr.: Philippe Brunel, Regnier de Montigny, Casin Chalet, Jean le Loup in zlasti Colin des Cayeux. Ti ljudje so bili vsi „školjkarji“ in so se zlasti radi zbirali v beznici „debele Margote“ blizu notredamske cerkve, dokler niso tega brloga oblasti zaprle in so se školjkarji raztepli po provinci. Zdi se, da

Villon v tej dobi še ni sodeloval pri raznih pridobitnih podjetjih te družbe, dasi se mu je moral zdeti način lahkotnega življenja svojih živahnih znancev, glede na tedaj še splošno precej meglene pojme o etiki, zelo vabljev. Mislil je še vedno na študij. In najbrže bi se bila ta mladost, ki je prav tedaj nihala med dvema skrajnostima: med veliko karijero in med propalico, uravnala, da se mu ni 5. junija 1455. primeril zelo nepričakovan dogodek.

(Konec prihodnjič.)

IN SOLNCE JE OBSTALO

ROMAN — FRANCE BEVK

Štiri in dvajseto poglavje.

Segulin je stopil iz židovske beznice na ulico. Bil je pijan. Po dolgih tednih hudih bojov je končno došel prejšnjega dne z ostanki decimiranega polka v zaledje. Po dolgih dneh pomanjkanja se je vrgel z vso silo na uživanje. Vse, kar je bilo okrog njega in v njem, se je le nejasno, v odlomkih pojavilo v njegovi zavesti.

Oslonjen na zid, je strmo gledal po ozki ulici gališkega mesta, preko katerega so nedavno divjali boji. Veter mu je med ostrim žvižgom zanašal snežinke v obraz. Hlad mu je dobro del. Polagoma, vsak hip jasneje, se mu je vračala zavest. V vsem mestecu, ki je bilo požgano in so v njem vojaki z deskami pokrili ostanke zidov, je gorela luč le še v desnem krilu graščine, ki je ostala nepoškodovana. V njem so popivali častniki in razbijali po razglašenem klavirju.

Iz tuljenja vetra se je slišalo v presledkih le bobnenje topov izza bojne črte. Zdaj zdaj se je prikazala na obzorju bela svetloba, preletela v širokih pasovih težke, nizko nad zemljo viseče oblake, iz katerih je na gosto snežilo, in ugasnila. Iz ledu zamrznjene reke je štrlelo ogrodje razstreljenega mostu. Po vrtovih za hišami so se turobno iztezale rogo-vile osmojenega drevja pod nebo. Nad mestom in po vsej neskončni ravnini do gozdov je ležal sneg, ki ga je vihar dvigal v vrtincih, odkrival nizka pobočja in ga kopičil v zasekah cest in ob hišah.

Mestece je bilo kot izumrlo. Poleg razglašenega klavirja in gramofona v beznici ni bilo slišati glasu, razen vzdihov izmučenih vojakov, ki so spali med začrnelimi stenami pogorišča. Zdaj pa zdaj je zavpil kateri izmed njih, ki je v sanjah podoživljal vso prestalo grozo. Krik je komaj dosegel ozko ulico, že ga je zadušil šum noči.

Segulin ni več vedel, po kaj je prišel na ulico. Ali mu je bilo slabo? V zadregi je segel z roko v poraslo brado in se vrnil med začrnele zidove.

V prvi sobi je pred praznimi steklenicami dremal žid, se nenadoma zdrznil in uprl preplašene oči v Segulina. Ta je stopil v drugo sobo, ki je bila podobna brlogu. V nji je hreščal gramofon, a črnelaso židovsko dekle je samo plesalo med zakajenimi stenami. Za mizo v kotu sta sedela prostovoljca Fischer in Holz. Prvi, dolg in suhljat človek z naočniki, je buljil v plesočo židinjino in se pijano nasmihal. Drugemu, ki je bil že prileten in zajeten človek z zabuhlim obrazom, je sedela na kolenih plavolasna Rusinka in ga objemala okrog vratu. Ta je strmel v Fischerja, ga poskusil dražiti, a ga jezik ni ubogal:

„Ti m-misliš, da je nastala vojna za-zara-radi tega, da ti za-zapišješ vsako figo.“

Fischer se ni zmenil zanj, le roko je položil na zapisnik, ki mu je gledal iz naprsnega žepa.

Segulinovi vrnitvi se nihče ni začudil. Židinja je izmenjala ploščo na gramofonu in ga zgrabila, naj pleše. Dasi se je od pijače in od trudnosti težko držal na nogah, se ni branil. Morda je hotel zamamiti misel, ki se mu je še v pijanosti venomer vrivala v zavest. Ob hreščanju dunajskega valčka je plaval mimo njega Fischer, sveča na mizi, Holz in Rusinka. Dasi je bil ples počasen, se je vendarle zlivalo vse skupaj v eno samo nejasno sliko. Včasih se mu je zdelo, da se bo zgrudil. Toda židinja ga je krepko držala in se mu režala v obraz. Bližina ženske ga je le še bolj upijnila. Prav tako, kakor so se strnili ljudje in predmeti v neko motno, nerazložno drhtenje, so se združili in pomešali med seboj tudi glasovi, da včasih ni vedel, ali govori židinja, Fischer ali Holz. V te nerazložne slike in glasove so se mešale in prepletale podobe in besede, ki so vstajale iz njegove duše.

Na ulici je zavijal veter, pihal skozi špranje zadelanega okna, da je sveča venomer plapolala.

Židinja se je Segulinu vedno tesneje naslanjala na prsi. Igrala se je z njegovo srebrno svetinjo, vprašala ga je, ob kakšni priliki in za kakšno junastvo jo je dobil. In kakor da prihaja to vprašanje iz daljave, iz glasov vetra, ji je odgovarjal bobneče iz dna omotice, ki mu je šumela v glavi.

Bila je pol resnična, pol zlagana zgodba, ki jo je doživel v neki pijanosti in se je ni natančno spominjal. Za hip je ujel Fischerjev obraz, ki je pijano lovil vsako besedo, in zaslišal njegov zasmehljivi glas: „Junak?“ Ob vsakem počasnem obratu je ujel nekaj besed: „Norce in častihlepneže — ljudi z zločinskimi nagnjenji — pračloveka in samomorilce — ime-

nujejo danes junake ...“ Besede o nekem podčastniku, ki je nalašč iskal smrti, a je dobil zlato svetinjo za svojo norost, je le s težavo ujel. Zakaj mu pravi vse to?

Rusinka se je otepala Holza, ki jo je davil v svojem objemu. Vse to je Segulin opazil samo v bežnih, pretrganih slikah, kot bi gledal počasi tekoč filmski trak. Tedaj ni vedel več, kdo govori: Holz ali Fischer? Besede o nagonu samoohranitve, o neki vohunki, ki jo je moral ustreliti, a bi jo bil najrajši objel. Ona ga je klela in mu strmo gledala v obraz, umirala pogumneje od vsakega moškega ... Neumnost! Čemu govore vse to? „Pogumen sem zato, da se ohranim pri življenju ... To ni nič! Nekaj drugega me razjeda ...“

Misel se je zamotala, ugasnila v klicu židinj: „Katja, prestavi iglo! Navij gramofon!“

Židinja je hotela še plesati, da bi ga zamamila. Segulin je hotel plesati, da bi zamamil sebe. Rusinka je šla mimo njega, valček je za hip utihnil, a je zahreščal znova ... Katja je znova šla mimo; že je sedela pri Holzu.

Židinja je razigrano segla Segulinu v žep, privlekla iz njega zmečkano pismo in se zasmejala. Iztrgal ji je pismo in ustavil ples: „Ali tudi kradeš?“ Toda židinja se ga je oklenila kot s kleščami in ga prodirala s črnimi očmi; hotela ga je premagati. Segulin se ji je vdajal s telesom, a ne z dušo; nevolja mu ni izginila z obraza.

Slišal je besede: „Gospod četovodja, ali imate nevesto?“ Pomešale so se z drugim glasom, ki je bil menda Fischerjev: „Dragi Holz, a ti imaš ženo ...“ Razpletel se je pijan razgovor, ki je vedno bolj nerazložno, v sunkih prihajal Segulinu do ušes. „Ali sem jaz kriv, da je vojna? ... Izjemni zakoni tudi za družbo ... Vlačugam telo, a dušo ...“ Smeh.

Segulin ni poslušal več. V bežnih slikah je videl, kako sta se glavi Holza in Rusinke zbliževali čimdalje bolj, a Fischer se je dremaje sklanjal nad mizo. Bil je vznemirjen in srdit. Holza ni maral. Kadar ga je pogledal, se mu je zdelo, da vidi samega sebe s svoje senčne strani. In kakor da se hoče z vso silo ubraniti te misli, je židinj z vso močjo privil nase.

Ta mu je nekaj pripovedovala tako glasno, da je prevpila gramofon, žvižganje vetra in Katjin smeh. Ni je poslušal. Lovil je sence na steni in nerazložno mešanico glasov, ki mu je šumela v glavi. Iz njih sta vedno glasneje in trpkeje vstajala srd in žalost, ki sta mu tičala v duši ...

On nikoli ni globoko razmišljal. Vojna ga je našla duševno nepripravljenega. Zadel ga je bila zaradi Dore, a se je kmalu uravnovesil.

Veselih dogodivščin, o katerih je sanjal, ni našel. Dnevi, tedni, meseci, ki so se mu zdeli kakor umazane sanje. Včasih ga je popadla groza, ki je prej ni poznal. Plaha čustva je siloma odganjal, težka se je vzdržal pokonci. Bal se je, da omahne.

V hipih obupa ga je spremljala misel na Doro. Svoj čas je zametal zgolj duševni odnos do ženske, v teh dneh se mu je zdel rešitev. Večera ločitve, ko ga je bila premagala nestrpna, zavojujoča nprav, se ni maral spominjati. Dasi mu je bila Dorina duša uganka, je verjel, da je tudi ona že pozabila to ali pa mu odpustila. Izvedel je, da je Logar v ječi; to je postoterilo njegove upe. Bolj kot kdaj prej je bil notranje navezan na Doro.

V dokaz, da je ni pozabil, ji je pisal razglednico. Od tedaj mu je v smrtnem strahu, ko se mu je krčil želodec in se mu je grbila koža po telesu, ali po napadih norosti in v blaženi zavesti, da še živi, vedno lebde-la pred očmi.

Napisal ji je pismo, v katerega je izlil vsa svoja čustva. Še svoj živ dan ni bil napisal takega pisma. Nestrpno pričakovanje odgovora mu je blažilo trenutke neumnega, blaznega življenja. Po tednih groze je bil prejšnjega dne prejel edino pismo. Spoznal je Almino pisavo. V tistem hipu je občutil neizmerno sovraštvo do te ženske; list je zmečkal v rokah. V globokem ponižanju in užaljenosti ga je slednjič vendarle prebral. Na prvih straneh je našel prikrito norčevanje, a na koncu izliv divje ljubezni. Gole besede ženske, ki ni poznala ovinkov. Te strastne besede so ga huje zadele ko norčevanje. Doro je skoraj zasovražil.

Napil se je do nezavesti. V iztreznjenju je spoznal, da je Dori odpustil, vendar ga je bolel poniževalni način zavrnitve. Stisnil je zobe in si v duši prisegel, da bo njegova. Bral je pismo vnovič. Prvič ni bil opazil Alminega naslova: „Vojna pošta ... Rdeči križ ...“ Zasmel se je. Pismo je zmečkal v žep. Ko ga je židinja privlekla na dan, je občutil, kakor da mu je segla v srce in v žolč.

Ko je vse to v hipu obnovil v pretrganih slikah in glasovih notranjosti, je spet stisnil židinj s tako silo, da je zavpila. Gledala ga je začudeno, on pa je zaprl oči. Za hip se mu je zdelo, da pleše skozi prostrano temo in tepta z nogami svojo notranjost. Bolj ko si je prisegal, da mora biti Dora njegova, bolj se mu je zdelo, da se mu oddaljuje, a on zaman bega za njo. V rokah je držal le židinj, mrzel hip sedanjosti, a iz teme se je med žvižganjem vetra in škripanjem gramofona krohotalo: „Telo vlačugam, dušo pa ... Ha, ha, ha!“

Odprl je oči, kakor da se je prebudil v novo misel. Mimo njega je zbežala sveča, nato vreščeca Rusinka ... Fischer je dvignil glavo in

siknil: „Svinja!“ Potem jo je znova položil na roke in zaspal. Gramofon je zaškripal, valček je obstal v zraku, židinja je zaklicala: „Katja!“ Nato je spustila Segulina, ki se je opotekel in se oprl na mrzlo steno. Soba se je vrtela okrog njega. S pogledom je težko ujel plamen, ki je gorel v zadnjih drhtajih, in židinjjo, ki je hotela prižgati novo svečo. V Segulinu je gorela kri . . . Prestopil se je z naglimi koraki, ujel židinjjo za roko, ji nagnil glavo na ramo in blebetal:

„Ne, pusti svečo! Pojdi sem! Kako ti je ime? Kako . . .“

Utihi se in se nenadoma zasmel. Židinja ga je ubogala, objeta sta sedla na klop.

Sveča je ugasnila. Ostanek stenja se je utopil v raztopljenem loju. Na ulici je žvižgal veter, ropotal z deskami na strehi, glušil vzklike in vzdihne spečih vojakov, ki so v sanjah obnavljali prestalo grozo.

Pet in dvajseto poglavje.

Dora je uživala lepoto zimskih večerov, ki jih je poznala še iz mladosti. Sedela je na peči z abecednikom v naročju in učila nečaka brati. Oče je strmel v časnik in nevoljno dvigal obrvi; mati je bila že umrla. Na vasi je ležal sneg. Na zamrznjenih šipah so se črtali tropični gaji, neprodorne gošče palm in praprotja. V izbi je vladalo toplo, svečano občutje.

„Petelin poje: kikiriki!“

Najlepši, najzabavnejši stavek v abecedniku, ki ga je nečak prebral trikrat zaporedoma. Dora je sledila branju le kot v sanjah. Gledala je v šipe; navdajale so jo zmedene misli, tesna čustva.

V teh mesecih, ki jih je preživela doma, se je le malo važnega zgodilo. Oče je ob njenem prihodu stisnil pest in jo položil na mizo: „Ostani doma; vse gre po zlu!“ Pest ni veljala nji, ampak zlohotni sili, proti kateri ni imel moči. Župnik jo je v smeihu imenoval prevratnico. Orožniki so hodili poizvedovat po nji in njenem početju.

Vaščani so skomigali z rameni, niso marali govoriti. Vojna jim je ležala na prsih ko mora. Zdaj pa zdaj se je čul jok za padlimi in nato je spet vse onemelo; klicala jih je zemlja. Iz pisem, ki jih je pisala neukim ženicam, je Dora občutila vso globoko tragiko njihovih duš. Vesti o živini, pridelkih, zdravju in otrocih, upanja in pričakovanja, a med vrsticami, na dnu besed, je ležalo nekaj neopredeljivega, kar nikoli ni našlo izraza. Tem ljudem ni bilo mogoče lagati: pretežko je ležala resnica na njih plečih.

Dora je vse to čutila in so jo vse dni navdajala tesna čustva. Le iz občutka ljubezni je dihalo nekaj veselega. Na Segulina ni pomislila več.

Mislila je na Vinka in čutila, da ji je postal neznano ljubši kot ji je bil. V samotnih urah noči je stal pred njo.

Neredko je tudi z bridkostjo mislila nanj. Marijina pisma in njena slika, grenko vprašanje, ki mu ga je bila zastavila poslednji večer, a ni prejela odgovora nanj, vse to ji je plavalo pred očmi. Vedela je, da ne ljubi Marije, čutila, da je zvest nji.

Neumno bi bilo, da bi ga klicala na odgovor za preteklost. Tudi ni več mislila na to, da bi mogla imeti Marija zaradi nje kake upravičene zahteve do Vinka. Bolelo jo je le, da ni bilo še vse jasno med njima, dasi ga je razumela in mu že vnaprej odpuščala.

Včasih jo je zaradi tega zgrabila taka tuga, da je stokala v duši. Vsakokrat se je po nekaterih urah nenadoma predramila in se prepričevala, da to nič ni ... Pomirila se je. Le na dnu srca je ostala drobna, zamolkla bridkost.

Tisti večer se je njenemu tihemu trpljenju pridružil strah, neumljiva groza pred neznanimi, neslutnimi, usodnimi dogodki. Imela je občutek, da hodi po podzemski jami, kjer visoke, mokre stene grozijo, da se zrušijo nanjo. Bila je tako razburjena, da je vsa zatrepetala, ko je zaslišala tuje korake pred hišo.

Poklicali so jo v župnišče. Za hip je onemela, dasi se ni začudila. Ob tej uri? Nagonsko je zaslutila vzrok, zakaj jo morejo klicati ob tej uri iz hiše. Skočila je s peči in se obula s tresočimi se rokami.

Na vasi ji je veter zagnal val snega v obraz in na lase. Izza oblakov je posijal mesec. Pod drsečimi stopinjami je škripal sneg, a Dora je hitela, hitela ...

Med župniščem in cerkvijo je širil veje star hrast. Pod njim sta stali v mesečini dve senci. Dora se je zdrznila. Od burnega čuvstva so ji za hip ohromele noge.

„Vinko“, se je slednjič v radosti in presenečenju izvilo iz nje.

Logar je bil ves zavrt v suknjo, kapa mu je tičala globoko na ušesih. Segla sta si v roko. Dora je brez besede in trepetaje čakala, da se je Vinko poslovil od župnika. Ko sta krenila skozi vas, se ni vpraševala, kam? Vsa omamljena od čuvstva je šla, kamor jo je vodil.

„Ali si ubežal?“ je zadrhtelo iz nje.

„Kako bi bil mogel ubežati!“ se je Vinko nasmehnil. Nato se je zresnil: „Malo časa imam. Ali me spreliš? Po poti ti bom povedal ...“

Ali ga spreli? Do konca sveta. Ko pijana je hodila poleg njega.

Med zadnjimi hišami, iz katerih je padala rdečkasta svetloba luči na sneg, je Vinko nadaljeval: „Izpustili so me, a vzeli so me k vojakom. Vso noč bom hodil, naredil sem ovinek, da bi te videl in govoril s tabo ...“

V tem hipu se je v Dori znova dvignila stara bridkost. Zatonila je v misli, da bo hodil po snegu vso noč, samo da jo je videl in govoril z njo. Toda to radost in to veselje, da je izpuščen, je v trenutku pokopalo nekaj drugega. Zdajci je razumela strah in grozo, neko jasno slutnjo, ki se je pojavila tisti večer v njeni duši. Dotlej je bila vsaka njena predstava o žalosti, ki je spremljala vojno, nepopolna in medla. Občutki, ki jih je prej pri drugih samo slutila, so se ji zdaj ko jeklo zasadili v srce. Nemoč bitja, na katerega se rušita nebo in zemlja. Če bi ne bila močne in tihe nravi, bi bila zavpila ko ranjena zver. Tako pa se je molče in med solzami, z drhtečim srcem in trepetajočim telesom oklenila svojega ljubega in jecljala kakor mati, ki se ne more odtrgati od sina ter ga izročiti rabljem.

Vinko je bil začuden. Stežka je razumel divji val njenih čuvstev. Objel jo je, pogladil po laseh, ki so bili mokri od topečega se snega, in ji govoril: „Dora! Dora! Kaj ti je? Vsaka krogla ne zadene . . .“

Pomirila se je. Čez nekaj minut se je celo sramovala svojih čuvstev. Gledala je v gaz, goltala solze vase in vprašala: „Kako ti je bilo . . . ta čas?“

Zašla sta na raven kolovoz, ki je vodil iz vasi. Na obeh straneh ozke gazi so se kopičile stene snega. Mesec se je skril za oblake, drevje ob poti je bilo podobno mračnim pošastim.

Vinko se je ozrl na Doro; saj bi ji moral povedati vse tisto, kar je bilo zamolčanega v pismih. Bilo je težko; zdaj, ko je bil prost, je bilo vse že napol pozabljeno. Ali naj ji opisuje čuvstva, ki so bila prepolna nje, načrte, ki jih je delal za bodočnost? Srd, užaljenost, trenutke zaslíševanja, pri katerih so natezali in napihovali nekaj neznatnega v veliko spako? Prevratnež? Sramoval se je sam pred seboj, kakor da so ga šele oni opozorili na neko dolžnost, ki jo je bil zanemaril. Ostudno mu je bilo, ko so mu polagali v usta zatrjevanja lojalnosti. Porazen, ubijajoči vtis ječe je polagoma obledel, bolestna občutljivost za vse mu je otopela. V njegovi družbi je bilo nekaj učiteljev, zaprtih iz prav enako ničevih vzrokov kot on, tatov in ubijalcev. Med sivimi stenami je bila resnica groteskna, nesramno gola. Tatovi so se veselili, ker jih je ječa odtegnila vojaški dolžnosti, morilec je bil hvaležen svoji žrtvi. Vinko je slišal besede, ki bi se jih zunaj ječe prej niti misliti ne bil upal. Kakor se je čudé zgražal nad miselnostjo izvržkov človeške družbe, tako je iz srda in v tihih razgovorih z zaprtimi učitelji postal v svoji duši prevratnik. Ječa je izčistila njegov idejni svet.

Po novem zaslišanju in jalovem dokazovanju krivde so ga postavili pred naborno komisijo. Bil je potrjen. Vest je sprejel s presenečenjem in radostjo; odprla mu je pot v svobodo. Za vse drugo mu ni bilo mari.

Vse to je v kratkih besedah povedal Dori. Ona je poslušala vdano, z neko pobožnostjo. Njen obraz se je medlo svetlikal v belini snega, sredi zimske pokrajine se je zdela kakor bajka. „O, koliko sem mislila nate“, je vzdihnila.

Tudi ona je bila v ječi? Dà, tudi ona. Vinko je bil to izvedel že iz njenega pisma... Dorina povest je bila kratka. Povedala je dogodke, čuvstva so ostala nerazodeta.

Gaz se je zožila. Vodila je v gozd. Zatišje brez vetra, na obeh straneh poti so stala gola, s snegom pokrita drevesa. V vrhovih je šumelo. Globoko v gozdu je vzdihovalo.

Vinko in Dora sta se med tihim ječanjem prirode molče zatopila vsak v svojo misel. Tiha bolest, ki je Doro vse dni mučila, se ji je v tistem hipu znova porodila iz skrivnostnih, turobnih glasov gozda in ji legla na dušo.

„Ali si dobil svoje stvari?“

„Sem, hvala! Nekaj sem odposlal naprej, drugo pa naj počaka. Saj ti ne bo na potu?“

„Ne“, je rekla Dora skoraj tiho in nenadoma ji je bilo spet težko. „Sence, ki ji je pala v dušo, ni mogla odpoditi. „Ali si tudi njeno sliko vzel s seboj?“

Vinko je obstal na goličavi, ki je bila vsa pokrita s snegom in oblita z mesečino. Križpotje. Ena gaz je šla v trg, druga se je izgubljala v gozdu. Z nezakritim presenečenjem je pogledal Doro; slednja poteza njenega obraza je trepetala. Kaj ji je? Kaj pomeni zanj ona slika? „Ah, kaj to!“ je hotel zamahniti z roko. V hipu se je zavedel. Zanj je bilo to brezpomembno, a ni smel zametavati ženskih čuvstev in bolečin, ki so moškemu večkrat tuje in neznane.

„Pozabil sem te stvari prav zaradi tega, ker zame ničesar več ne pomenijo... kakor da bi nikoli ne bilo... Ko prideš v mesto, vrzi vse skupaj na ogenj! Boš?“

In vendar je imel nejasen, a pekoč občutek, da še ni končano vse... Dora mu ni odgovorila. Tihi bridkosti se je primešala osramočenost, pogledala je v stran. Saj to ona ve. Ni ji bilo le zaradi slike in pisem. Še nekaj drugega je prihajalo iz nje, a je z vso silo tlačila vase.

Mesec se je znova skril za oblake. Vinko ni razločil Dorinega obraza, a je čutil, da se je nekaj zavozlalo v njeni duši. V nji je ostal vse dni rahel očiitek, da se nista še nikoli do čista razgovorila glede Marije. V tem trenutku se je očiitek postoteril. Zdaj bi ji ne bil zamolčal ničesar več, o čemer ni maral niti misliti in se je že ob golem spominu na to grizel od notranjega srda in sramu.

„Dora,“ jo je prijel za roke, „še nekaj imaš na srcu. Povej! Vprašaj, na vse ti bom odgovoril . . .“

Po besedah je spoznala, da je videl v njeno notranjost; v glasu je zvenel že odgovor. Ostra bolečina ji je predrila srce. Za nič na svetu ne bi hotela, da bi v tem trenutku slovesa ponovila beseda to, kar so govorile njegove oči.

„Ne, ne, rajši ne! Saj ni nič. Oprosti, če sem taka! Saj si sama očitam . . .“

„Dora,“ je gorela iz Vinka neumljiva želja, da bi se rešil te teže, „ne taji! Nocoj govori, nato bova morda za dolgo ločena . . .“

Dora je čutila, da ni hotel reči: za zmeraj — dasi mu je bila beseda na jeziku. Ali je res mislil na možnost smrti? Pred to zavestjo je bilo vse drugo smešno, nično, brez pomena. Prevezla jo je strašna groza šibkega bitja v nemem, a divjem odporu proti usodi. Vinko se je prestrašil njenega obraza.

„Ne, ne!“ so se ji spačile poteze in so ji šklepetali zobje. „Pustiva to! Molči, molči!“ mu je tiščala usta. Nato se mu je kot brez moči zgrudila v naročje: „Tako zelo se bojim . . .“

Dora ni hotela jokati, a solze so ji same od sebe tekle preko lic. Vinko je držal v rokah njeno trepetajoče telo in jecjal: „Dora! Kaj ti je? Česa se bojiš? Dora . . .“

Bilo ga je groza, kakor da je iz tihe prirode, iz mesečine, iz beline snega vstajalo in hroplo nekaj neznanega, dobivalo obliko predslutnje smrti in legalo z vso težo na njegove prsi . . .

Od gore je zapihal mrzel veter in dvignil sneg, ovil v presojen, leden plašč nepremično postavo ženske, ki je stala na križpotju in dolgo kot okamenela strmela na prazno gaz, ki se je vila v dolino. Na nji je bila že zdavnaj izginila senca, ki bo hodila vso noč do jutra.

Šest in dvajseto poglavje.

Marija se je še pred poldnem pripeljala v mestece. Do sedmih zvečer je čakala v hotelu, nato je stopila na ulico. Do enajste ure je kakor izgubljena hodila od vojašnice skozi drevored in glavno ulico do postaje. Postala je, kakor da omahuje v svojem sklepu, nato se je vrnila. Njena črna obleka je bila kakor madež na prašni cesti. Z bledega obraza so ji gorele oči ko v mrzlici. Vsakemu vojaku je pogledala v obraz, vselej so ji narahlo zardela lica. Pred krčmami je postajala in poslušala. Mimo zastorov je gledala v razsvetljeno kavarno. Vsi obrazi so ji bili tuji.

V teh urah je zasovražila to tuje, denar izžemajoče mestece, ki ga je že stokrat prehodila. S pustih polj, s cest in drevoredov, iz hiš,

iz mraka in iz luči je bilo nekaj zadušnega, nasičenega od tihe mržnje in zlohotnosti. Tukaj so še rože imele zanjo zoprni, mrtvaški vonj.

Šla je mimo vrta, utrgala cvet in ga vrgla na tla. Najrajši bi bila poteptala še samo sebe, vse. Vojaki so se ozirali za njo in ji klicali prešerne besede. Meščani so jo merili s pomembnimi pogledi. Pol radovednosti in pol zaničevanja je bilo v njih.

Ni marala za to. V nji je bila ena misel, pred katero se je vse ostalo pogrezalo v nič.

„Še enkrat pojdem do postaje, na poti ga bom srečala.“

Pospešila je korake, prišla do postaje in se znova vrnila do vojašnice. Ob vogalu rjavega poslopja se je naslonila na zid, gledala v mrak pred seboj. Imela je občutek, da se bo zgrudila. Mavrični krogi so ji plesali pred očmi. Objela sta jo žalost in srd. Stisnila je trepetajoče ustnice. Mišice v licu so se ji skrčile.

Smeh in objestni klici vojakov so jo zdramili. Zravnila se je, stopila ob zidu in obstala pred stražečim vojakom.

„Ali se je morda Vinko Logar med tem že vrnil?“

Vojakov obraz je plaval v sivi megli. Njegove besede so zvenele kot skozi zvočnik in ji rezko udarjale na uho... Skoraj pijana se je oplotekla v mrak, tako je bila revna in obupana, a obenem srdita in odločna, da ji je gorel obraz. Ne, ni se vrnil. Dà, oni so mu oddali njen listek. Do enajstih bi se bil moral vrniti... Med tem je dospela v drevored, a v zvoniku je bila ura. Trdi, kovinasti zvoki so ostro odmevali med hišami. Marijo je slednji udarec zadel v srce.

Enajst. Ob zadnjem udarcu se je izvil iz Marije vzklik presenečenja in obupa. Kakor da je prešla usodna ura in da je vse končano. Udarila je s pestjo po deblu in zaceptala z nogami. Zdelo se je, da tepta v prah vse vroče, pretehtane besede, ki si jih je bila izmislila po poti. Spoznala je, da bi bilo brez pomena, če bi jih bila tudi govorila. Ubežal je pred njo kot tedaj, ko ji je povedal vse... „Ne ubežiš mi... čakaj...“, je siknila skozi stisnjene zobe. In vendar je povesila glavo. Ali naj ga čaka z istim uspehom še naslednji dan?

Nekdo je prihajal po drevoredu. Pognala se je dalje, kakor da jo je sram ali da se nečesa boji. Kam? V hotel, da bo jokala vso noč in v tugi trgala rjuhe? Na postajo? Šele ob zori odhaja prvi vlak. V neznano, brezdanjo temo, da jo pogoltne? Morda. Ničesar več ni mislila, še njena čustva so bila vsa omamljena.

Nobena pot v življenju ji ni bila tako dolga kot tista pot v neznano. Vse, kar je doživela, misli in čustva, upi in hrepenenja, se je nejasno, v bliskih porajalo v nji. Porajalo in zopet izginjalo... Pred njo je stala njena prva ljubezen, katere nikoli ni popolnoma pozabila, njen

prvi obup, iz katerega se je bila z muko izkopala. Razgledala se je bila okoli sebe, skoro ni več spoznala svoje duše na svetu. Življenje ni zrla več skozi rožnato zarjo, videla ga je, kakršno je bilo v resnici. Grizla jo je misel, da ostane sama, ko umrje teta; njena kri je hlepela po možu. Pripravljena bi bila združiti svojo usodo z vsakomer, ki bi se ji bil približal. Mladost je bežala mimo nje; v tistih dneh je bilo srečanje z Logarjem zanjo največji doživljaj. Z vso pogubno, usodno strastjo se je navezala nanj. Bolj je verjela v njegovo dobroto kot v njegovo ljubezen. Ker je bila starejša od njega, jo je večna bojazen, da ga ne izgubi, globdala ko črv. Ljubila ga je bolj z razumom kakor s srcem, to si je priznala. Prav zaradi tega je Vinkovo ravnanje ni moglo odbiti, le še bolj je razvnelo njeno strast. V dneh, ko se je Vinkovo čuvstvo do nje spremenilo, je izvedela, da se tetino premoženje nagiblje h koncu. Imela je občutek padanja v brezno. Zaradi tega je vse trojno občutila; iz svoje življenjske izkušnosti je vedela, kaj pomeni, če je „vse prazno“ v njem. Ni mogla, ni hotela verjeti. In vendar je bilo jasno: na njeno pot je stopila ženska. Navdala jo je ena sama obupna, blazna misel, da mora zmagati. Bolelo jo je, a ona bi mu odpustila. Že je za hip verjela, da je bila Dora za Vinka le dogodek postranskega pomena, ko ji je ta pokazal svoj pravi obraz. Zgrozila se je pred njim, zdivila, a nato onemela. Ni se več spominjala, kaj je tiste dni mislila, čutila, delala. Po Logarju ni vpraševala, prej je morala priti na jasno sama s seboj. Pogledala se je v zrcalo: bila si je na jasnem. Sama sebe ni hotela varati. Dore ni poznala. Z neko grozo je mislila na njeno neznano ji lepoto. To jo je delalo blazno razdražljivo in odločno. Dognala je, da je bil Vinko v ječi in da je zdaj pri vojakih. Daleč od Dore. Zasmejala se je. Vse je storila, da ga je našla. Globoko v duši je čutila, da je vse končano, a je z divjim odporom dušila slednjo tako misel. Kljub temu se ji je zdaj rodilo vprašanje: „In če bo vse zaman ... in če ...“

Stresnila se je in postala na koncu drevoreda. Ozrla se je. Na ulici so gorele medle luči, med njimi so trepetale široke sence. Znova se je hotela osloniti na drevo, ko je zagledala vojaka, ki je prihajal po pločniku. Gledala je vanj, a se je zdelo, da ga ne vidi. Komaj zavestno se je vpraševala v sebi, kam naj grene, kaj naj stori. Vojak ji je bil le kot črna točka, ki se je bližala in rasla iz mraka.

Dospel je pod luč, svetloba mu je padla na obraz. Marija se je zdržnila kot iz sanj. Spreletela jo je vročina, vse telo ji je prevzela divja radost, v kateri so bile v hipu pozabljene štiri ure čakanja.

Ni spregovorila. Če bi bila hotela spregovoriti, bi ne bilo glasu iz grla. Trepetajoč je stopila iz sence, obstala in se zamajala. Radosti sta se primešali neodločnost in bojazen.

Logar je obstal, se zbudil iz misli in široko razprl oči. Začudenje mu je v hipu izginilo z obraza, nekaj trdega, mračnega mu je leglo na čelo. Roke so mu narahlo trepetale.

Ta ženska, ki mu je bila nekoč tako blizu, mu je bila zdaj neznan-sko tuja. Nekaj hipov se ni mogel ne premakniti ne spregovoriti, stiskal je roke, da so mu pokali členki. Opazoval je igro čuvstev na njenem obrazu. Bil je prepričan, da je vse skupaj samo igra. Lase je imela skrbno počesane, na prsih globok izrezek. Kaj mu hoče? Bil je jasno. Iz slednje gubice njene obleke je gledal odgovor na vprašanje. Kaj naj ji reče še? Vse ji je že povedal. Bil je zavzet kakor človek, ki je nena-doma srečal svojo mrtvo preteklost.

Vse to je trajalo morda dva, tri trenutke. Nenadoma se je odločilo v njem kot v človeku, ki je pripravljen vreči s sebe vse in pogaziti pod nogami. Odtrgal je pogled od nje in šel dalje.

Marija se je zamajala, nato se premaknila z mesta in se pognala za njim.

„Vinko!“ ga je poklicala pritišano. „Vinko!“ je zvišala glas.

Pritišani klic je odmeval v tihi noči ko krik. Vinko se je ozrl, ostro zapičil v Marijo pogled in siknil: „Kaj mi hočeš?“

Ona je že stala pred njim. Hotela mu je položiti roke na rame, a on se ji je umaknil.

„Govoriti moram s teboj“, je rekla z drhtečim glasom.

Logar je gledal za trenutek, hotel nekaj reči, a se je znova v hipu odločilo v njem. Naglo, brez besede se je okrenil in pospešil korak.

Marija ni več razumela, kaj se godi z njo. Izrekla je novo besedo, a je prepadeno, razočarano prekinila govor, ko je videla, da Vinko beži od nje. Postala je neodločno na mestu in z neko grozo gledala za njim. Z obupno odločnostjo se je znova pognala dalje.

„Vinko, samo besedo . . . Po vsem tem, kar je bilo med nama . . . saj ne veš, kaj ti hočem povedati . . .“

Ali je imela res kako skrivnost ali ga je hotela samo ustaviti? Logar se ni ozrl. Krenil je v senco drevoreda, korak mu je odmeval s kovi-nastim glasom.

Marija je imela grozen občutek človeka, ki je nenadoma spoznal, da se ne bori s sočlovekom, ampak z vsepričujočimi, nepremagljivimi, pogubnimi pošastmi. Pred njo je bežala senca, od katere je zaviselo njeno življenje, a je ni mogla ne zgrabiti ne doklicati. Občutila je krče po telesu, lomil jo je obupen jok. Vrgla bi se bila na tla, grebla v zemljo, rvala drevesa. A bila je šibka. Vso pot je mislila tudi na maščevanje. Ko je zagledala Vinka, je pozabila to. Zdaj je znova zraslo v nji. Če bi ga

bila mogla doseči, bi ga zgrabila za vrat, mu razpraskala obraz in ga tepla. Ni ga mogla dohiteti. Tako je Logar čul za seboj le rezek, vreščec glas, ki mu je segal do mozga.

Ta ženska je v svoji blaznosti in srdi izpovedala pred vsem mestom svojo preteklost, psovala Doro in Vinka, grozila z maščevanjem. Ali je čakala, da bo Vinko planil proti nji, ji z rokami zaprl usta? Za hip je res omahoval. Občutil je neko globoko, s prezirom pomešano sovražstvo do nje. Skozi okno se je odnekod razlegal smeh. Dva meščana sta obstala na ulici in gledala za njim. Obšla ga je osramočenost. Stekel je med poslednjimi drevesi, zavil ob zidu vojašnice in izginil v črni odprtini vrat.

Ženski glas je utihnil. Marija je bila izčrpana. Imela je občutek, da se je vse pogreznilo okrog nje in je ostala sama, zamotana v črni klopec. Naslonila se je na zid vojašnice. Mislila je, da se bo zgrudila na tla. S poslednjimi močmi se je držala pokonci. Pritiskala je čelo na zid, si grizla ustnice do krvi.

Pol ure kasneje sta prišla mimo dva častnika. V električni luči, ki je obsvetila obraz, se je Marija zdramila, se zravnila, pogledala tuje, sovražno. V njenem obrazu je bilo toliko neznane tuge, gorja in srda, da sta se častnika vprašujoče spogledala.

Odrtgala se je od zida in kakor pijana izginila v senco drevoreda ... Ura je bila polnoči.

Sedemindvajseto poglavje.

Nad izpraznjeno gališko vasjo je hrula vihar na noč. Deževalo je neprestano, veter je tulil in lomil drevje. Blatne ceste so se spreminjale v potoke. Po poljih so ležala cela jezerca. V hišah so bile nastanjene rezervne čete. Prejšnjega dne so se bili začeli novi boji. Ves dan in vso noč se je tresla zemlja od topov. Vojaki so polegali kar oblečeni in obuti k počitku.

Po vasi so tekali ordonanci. V pisarnah so sedeli ob medlih lučih telefonisti s slušalkami na ušesih in sprejemali sporočila. Častniki so bili zbrani v bataljonski pisarni. Kadili so in pili žganje. Zdaj pa zdaj so se ozrli v vrata, ki jih je stresal veter: ali prihajajo nove vesti?

V nizki izbi črne hiše na koncu vasi je hodil poročnik Peršič od stene do stene. Na tleh so ležali vojaki z iztegnjenimi nogami v globokem spanju. Peršič je stiskal zobe; nekaj trdega, težkega se je borilo v njem.

Na vojno je odšel z mislijo na Zofijo. Včasih si je zaradi nje očitil. Dorine karajoče, skoraj ostre besede mu niso šle iz spomina. Prav tako ni mogel pozabiti prizora, ki ga je doživel z Zofijo ob slovesu. V blaz-

nem življenju vojne je moral imeti koga, da je z vsem srcem mislil nanj. To trajno misel na Zofijo je bilo le za hip zmotilo nekaj drugega. Prišlo je ko meteor, izginilo kakor sanje.

Bedasto življenje, ki ga je živel. Vse se je vršilo v nekaki omotici. Pretekli so meseci, zanj so bila leta. Od spomina na mladost so ostali le drobci. Zaradi izobrazbe — vselej je z ironijo pomislil na to — in zaradi težkih izgub je omotično naglo napredoval. Bil je kakor člen železne verige, stroj, ki je nemo izpolnjeval povelja. To je bilo vse. Ideje njegove mladosti so se plahe, krvaveče umaknile v notranjost. V trenutkih, ko je bil sam, v nočeh, ko ni mogel ali ni smel spati, se je včasih prebudilo v njem in ga grizlo.

Zdaj je hodil od stene do stene, odganjal misli, štel korake, kakor da je v ječi. Želel je, da bi bilo te noči že konec. Da bi je nikoli ne bilo! Vendar se je bal jutra. Hotel je, da bi vstal tak vihar, da bi pometel vse in bi ostala le črna noč.

Vstopil je vojak. Novinec bledega obraza in plahih oči. Zdelo se je, da mu plaka glas.

„Gospod poročnik... tista ženska bi rada govorila z vami... na vrata tolče in vas zahteva...“

Peršič je gledal, kakor da ga ne razume. Nato se je zdrznil kot iz globokega razmišljanja. V dušni stiski je spačil obraz in zamahnil z roko: „Pojdi! Ali ne ve, da nihče ne sme govoriti z njo?“

Vojak je izginil, a on je ostal na mestu. Gledal je v vrata, se naglo okrenil, strmel nekaj trenutkov v plamen sveče na mizi. Stopil je do okna.

V medli svetlobi je videl ordonanco, ki je jezdil na mokrem konju. Iz sosednje sobe je bilo slišati govorjenje telefonistov, drhtenje aparata: krrr... krrr... Težki koraki so prihajali in odhajali. Iz grmljavice topov je bil zdaj pa zdaj slišati močen pok, da so se stresale šipe. Veter je šumel, ječal, stokal...

Peršič je gledal v medle luči na vasi, prebujali so se mu spomini. Iz njih se je najjasneje dvignila zimska noč, ki jo je bil doživel v neki gališki vasi. Bil je še praporščak, ko je ostal sam na snegu, trkal na okno neke samotne hiše. Njegova ruščina je omečila dve ženski, da sta mu odprli. Starejša je kuhala v peči, dekle zalega obraza in pšeničnih las pa je sedelo s knjigo v roki ob postelji. Njene sinje oči so ga prodirale do mozga. Peršič je obstal ob pogledu nanjo za hip ko uročen. Zmeden si je sezuval čevlje in se grel. Toplega ugodja skoraj ni občutil, zdaj pa zdaj je pogledal dekle in znova umaknil svoj pogled. Kje je že videl ta obraz? V sanjah? Ime ji je bilo Marusja. Na njena vprašanja je odgovarjal nerodno, jecljaje. Njen smeh mu je šel do kosti. „Kje ste se na-

učili ruski?“ Sam se je naučil. On ljubi ruski narod. „In zato se borite proti njemu?“ Zbolel ga je njen smeh. Ne samo zaradi Marusje. Še nikoli prej se ni prebudilo tako globoko samoočitanje v njem. Ugovarjal ji je kljub temu: „Tudi Ukrajinci se bore proti Rusom.“ Marusja je razdraženo ugovarjala: „Izobraženci? Naše najboljše može ste pobesili.“ „Moja roka še ni ubila človeka, da bi jaz vedel“, je dejal Peršič s tresočim glasom. „In če bi vam ukazali, da ustrelite popa?“ mu je Marusja prodirala v dno oči. „Tega ne bi storil“, se je Peršič zgrozil. Bil je prepričan o tem, kar je govoril. Srce se mu je topilo kakor sneg s čevljev. Razodel ji je vse, kar je nosil v srcu. Marusji je plamtel obraz. Vpraševala ga je o armadi, o premikanju čet. Odgovarjal ji je prostodušno, nato je z ženskama večerjal. Prepustili sta mu posteljo. Ko se je ves truden pogreznil v blazine, ga je objelo tako omamno ugodje, da je v hipu zaprl oči. Pol v spanju je čutil, kako se je nekdo približal njegovemu obrazu. S trudom je odprl oči in zagledal Marusjin obraz nad seboj. V tistem hipu ga je rahlo, a naglo poljubila na lice. Že je izginila in ugasnila luč. To je bila prva ženska, ki ga je poljubila. Razburljiv, a obenem omamen občutek ga je za hip popolnoma zdramil. Telo mu je zagorelo, oči so se mu upirale v temo. Slišal je šepetanje, slačenje žensk, nato je vse utihnilo. Hotel je premisliti vse, prečuvstvovati. Pred njim je stala Dora: „Dovolj lepih deklet boste srečali...“ Izza nje se je dvigala Zofija... Oči so se mu zapirale, podobe so izginjale, v rahlih valovih je pljusvalo čezenj... Zaspal je. Ko se je prebudil, je Marusja že izginila. Ali so bile vse le sanje?

Spomin se mu je pretrgal kakor blisk. Stresnil se je, stopil od okna, pogledal na speče vojake, vzel svečo in odšel v vežo.

„Straži vežna vrata“, je dejal vojaku. „Nikogar ne pusti v hišo!“

Odklenil je nizka, črna vrata in vstopil v temen prostor z edinim zamreženim oknom. V sobi ni bilo ne mize ne klopi, svečo je postavil na tla. Ko se je dvignil, je uprl pogled najprej v veliko senco na steni, nato v jetnico.

Marusja je hodila ves večer od stene do stene. Ko je vstopil Peršič, je obstala in položila roko na prsi. Tako ga je gledala. Peršič je strmel vanjo dolgo in ni mogel umakniti pogleda z bledega obraza, na katerem se je izražal blazen pogum in smrten strah. V prvem hipu je imel isti omamni občutek kot oni večer, ko jo je prvič zagledal. Temu občutku se je primešalo zdaj nekaj drugega, neopredeljivega.

Že kesno pod noč so ga poklicali v bataljonsko pisarno. Major mu je ostro naročil, da mora čuvati nevarno vohunko. Vzeli so jo, ko je vojakom prodajala sladčice in jih izpraševala. Nadporočnik Rumpel, ki so ga poslali od glavnega vojnega stana, je predlagal, naj jo na mestu ustre-

lijo. Major se je temu uprl. Pripovedovali so o njem, da zelo ljubi svojo mater in sestro. In dasi je bil do vojakov trd in neizprosni, je gojil brezumno spoštovanje, celo strah do žensk. Vohunke ni dal telesno preiskati. Naslednjega dne jo je nameraval poslati k polkovnemu poveljstvu. Izmed vseh častnikov je izbral Peršiča: „Glejte, da vam ne zmeša glave“, je Rumpel s pomembnim nasmehom dvignil prst. Peršič ga ni poslušal. Ozrl se je na vohunko, ki je stala v kotu. Ruta, pšenični lasje, dvoje velikih oči. Vse to se je strnilo pred njim v že napol pozabljeno sliko. Ali se je ob pogledu nanj tudi v nji prebudil spomin in upanje ž njim? Uteči? Minul je hip, morda dva. Peršiču je že prišlo na misel, da bi priznal: „Poznam jo.“ Že ga je objel strah, da ga bo ona izdala. Iz vseh znojnic mu je udaril pot, živci so mu goreli. Z enim samim pogledom sta se sporazumela: molčiva!

Zdaj je bila v ječi in jo je stražil. Naslednjega dne jo bo morda spremljal k polkovnemu poveljstvu. Čakalo jo je mučno izpraševanje, nato smrt. Zgrozil se je. Ko je hodil prej po izbi in mu je udarilo na uho bobnenje topov, je molil v svoji duši, da bi Rusi predrli črto in rešili to dekle.

Odkar je stopil v ječo, je že preteklo nekaj trenutkov in ni še spregovoril. Strmel je vanjo, stiskal ustnice, a se ni premaknil. Kaj mu hoče? Da bi jo rešil? „To je nemogoče, to je blazno!“ si je odgovarjal v duši.

Tudi ona je molčala. Morda je bila pripravila besede, a ji je glas zadušila groza. Stala je, gledala, kakor da ga ni ona klicala.

Nenadoma se je iztrgal glas iz nje. Spregovorila je skozi stisnjene zobe: „Ali me še poznate?“

Peršič se je zdrznil, kakor da se je prestrašil njenega glasu. Pognal je iz sebe: „Marusja!“ Ostrost mu je izginila z obraza, na njeno mesto je stopilo sočutje. „Nisem se nadejal, da se bova srečala v takih okoliščinah...“

Marusja se je grenko nasmehnila. Njene oči so postale večje. „Tudi jaz ne“, je rekla skoraj tiho. „Vsaj z vami... se nisem nadejala takega srečanja...“

„Torej ste res vohunka?“ je skoraj bruhnilo iz Peršiča.

Dekle mu je videlo v dušo. V njegovem glasu je ležalo razočaranje, celo rahlo zaničevanje. Za trenutek je izginil smrtni strah z njenega obraza. Lica so ji zagorela ko v srdi, prestopila se je do črne sence ob zidu.

„Res, vohunka sem. Vem, da me zaničujete, a jaz prav tako služim svoji domovini kot vi. Bolj kot vi. Jaz služim prostovoljno, a vi le, ker ste primorani. Jaz se borim za svoje prepričanje, a vi proti svojemu

srcu. Če tedaj mislite, da je vaše početje častnejše od mojega, me lahko zaničujete. Z večjo pravico bi jaz vas zaničevala . . .“

Besede so bile izgovorjene napol tiho, sikaje, v Peršiču so odmevale kakor z gromom. Premaknil se je, a ni odvrnil oči od nje. Molčal je.

„Morda vam je neljubo, ker me morate zdaj stražiti“, je pristavila čez trenutek s podsmehom. „Oprostite, če sem vam v nadlego . . .“

Peršič je segel z roko na čelo, oblival ga je znoj.

„Ali se zavedate, kaj vas čaka?“

Čez nekaj trenutkov se je oglasilo od stene: „Smrt.“ Na Marusjinem obrazu se je znova prikazal smrtni strah, ki je rahlo spačil njene poteze.

„Morda nimajo dokazov“, je Peršič bruhnil, v mislih obupno iskaje pomoči, in znova segel z roko na čelo.

„Tudi če nimajo jasnih dokazov, me čaka smrt. Poznam take reči. Nočem se varati.“

Molk. Po veži je korakal vojak, dež je trkal na okno. Peršič je videl Marusjin obraz, kako se v zimski noči nagiblje nadenj. Globoko se mu je zasmilila. Hkratu je občutil do nje globoko spoštovanje.

„Kaj morem storiti za vas?“ je vprašal negotovo.

„Samo eno“, je rekla Marusja z velikim mirom. „Da me izpustite.“

Peršič je čutil zbudljaj v srce. Stopil je k oknu, a nato se je okrenil ves bled do nje.

„To je nemogoče“, je prišlo zamolklo iz njega.

„Torej me ubijte!“ so se široko razprle njene oči.

„Zakaj?“ je Peršič od zavzetja skoraj izgubil glas.

„Da me ne bodo izpraševali in mučili. Če me čaka smrt, rajši takoj . . . na mestu . . .“

Besede so bile mirne, a glas se ji je tresel. Borila se je v sebi, a tega ni marala pokazati. Njen obraz je bil bledejši od svetlobe.

Peršič je dvignil roke, nato jih je spustil ob telesu. „Ne morem!“ je dahnil. Gledal je v luč, ki je trepetala na tleh.

„Kaj pa morete?“ je kriknila Marusja.

„Nič“, je bil obupni, zmedeni odgovor.

„Nič?“ je stisnila Marusja ustnice, nova rdečica ji je zalila obraz.

„Ali se spominjate, ko ste mi rekli, da bi ne ubili popa? Če me jutri izročite, boste ubili žensko. Ne izgovarjajte se, ne boste se oprali. Ali mi niste navdušeno pripovedovali, da bi rajši služili slovanski stvari, a ne najdete izhoda? Ali so bile vaše besede laž in hinavščina? Ne? Torej — izpustite me! Čemu molčite? Ženska sem, a bi se na vašem mestu ne pomišljala niti za trenutek . . . niti za trenutek . . .“

Umolknila je. Z roko je segla na čelo, tudi njo je oblival pot. Ustnice so ji krčevito zatrepetale.

Medtem ko je to govorila, se ji je bila porodila strast do življenja. Morda so se bila zganila tudi nekatera prej neznana čuvstva v nji. Pred seboj je videla smrt tako razločno, da jo je pretresla do mozga. Njena mladost, njena bodočnost se je pogrezala v brezdanjo temo, iz katere ni rešitve. Izginil je njen blazni pogum, zaničevanje smrti. Začela je trepetati po vsem telesu. Zdelo se je, da bo izbruhnila v jok.

Zdajci se je sprožila ko struna in planila k Peršiču. Med solzami, ki jih ni mogla zadržati, se mu je obesila na rame, kakor da ga hoče potegniti k tlom. Med poljubi na lica, na brado, na rame, na roke mu je šepetala vroče, divje, brez prestanka:

„Dragi, saj vem, da ti je težko, a reši me! Zdaj vidim, da ne bi še rada umrla. Živela bi rada, tako zelo rada... Reši me! Dragi, kako ti je že ime?... Obljubim ti, da ti ne pridem več pred oči... Reši me, večno ti bom hvaležna, moja mati te bo imela v mislih kot Boga... reši me! Moja mati, Nastasja... Če se bojiš zase, pobegniva oba... Morda prideva do naših... In če ne... bova skupaj umrla... Usmili se me! In če me ne moreš rešiti, ubij me! Sporoči moji materi, kako se je zgodilo... Dragi, dragi...“

Izjecljala mu je naslov svoje matere. Nato so ji solze zadušile besede, zaihtela je. Prosila ga je samo še z objemi, s poljubi.

Sprva se je Peršič zavzel, obstal je kot okamenel. Vsega bi bil pričakoval, tega ne. Bil je ves iz sebe, občutil je, kakor da mu kdo trga meso s telesa. Če bi zahtevala, ga zaničevala, rotila, bi se lahko upiral. Zdaj je občutil, da ji prošnje ne more odreči, a se je še vedno prav tako jasno zavedal, da je ne sme izpustiti. Naslonil se je na steno in trpel. Znoj mu je v curkih oblival telo. Zdelo se je, da njenih poljubov niti ne čuti; ni je objel, ni je pahnil od sebe.

Ko je umolknila in so med solzami govorile le njene ustnice in roke, se je nenadoma strahotno zganilo v njem. Čutil se je prav tako nesrečnega kot ona. Zravnal se je, jo objel okoli pasu, jo poljubljal na lase, na čelo in mrmral venomer:

„Mariusja, Mariusja... Jaz, jaz... Mariusja...“

V tem trenutku je nekaj udarilo na hišna vrata. Peršič je zdrاملjen vzdignil glavo in se ozrl v okno. Na vasi je bilo nemirno. Oblilo ga je nekaj mrzlega. Pogledal je Mariusjo s tujim, vprašujočim pogledom, jo narahlo odrinil od sebe, vzel luč in stopil v vežo.

Vojak je odprl vrata, na pragu je stal narednik: „Gospod poročnik... z vašimi vojaki k stotnji. Takoj odrinemo.“

Peršič je molčal, sveča mu je trepetala v rokah. Zdelo se mu je, da sanja. Grmenje topov je ponehalo. Po vasi so cepetali vojaki. Črta je bila predrta, umikajo se.

„Vohunka naj se na mestu ustreli. Da se je povelje izvršilo, naj se javi stotniku.“

Tedaj se je Peršič docela predramil. Vsak živec je zatrepetal v njem. S široko odprtimi očmi je gledal za narednikom, ki je izginil, v vojake, ki so prišli napol zdramljeni iz izbe in omahovaje odšli v črno noč. Roko je položil na prsi, iz ust se mu je izvila ena sama beseda: „Jaz!“ Zdelo se mu je, da ne čuti ne krvi ne življenja v sebi. Z vasi je bilo slišati klice. Vsem se je mudilo. Peršič se je le medlo zavedel tega. Še pred nekaj minutami se je zvijsal v mukah in se ni mogel odločiti, zdaj je postalo nenadoma vse tako enostavno. Kadar se najtežje odloča v človeku, ga sili na smeh ali na jok. Prepadeni vojak, ki je ostal v veži, je videl nasmeš na Peršičevem obrazu.

Koliko časa je Peršič tako stal? Nenadoma se je zdrznil. Zaprl je vrata in se ozrl z dolgim pogledom na vojaka. Z odločnim korakom je stopil k jetnici.

Vojak se je trepetaje stisnil k steni in poslušnil. Minili sta dve minuti. Nato se je slišal pok, ki je gluho odjeknil od sten. Vojak je stisnil zobe in zamižal. Za trenutek je bilo vse tiho. V vežo je stopil Peršič, bil je bled ko smrt.

„Gospod poročnik . . .“, je jokavo vzdrljelo na vojakovem obrazu.

„Molči!“ je zavpil Peršič in se zravnal. „Marš!“

Vojak se je zdrznil in odšel. Peršič je ugasnil luč in zaloputnil večna vrata.

Sredi vasi je v blatu in dežju stala zadnja stotnija in čakala odhoda. Peršič je kakor pijan stopil k senci, ki je sedela na konju. S tresočim glasom je javil, da se je povelje izvršilo.

„Kakšno povelje? Kod hodite toliko časa? Ali hočete, da pridemo Rusom v roke? Naprej!“

„Zug marsch!“ je bilo slišati glasove častnikov iz teme. Peršičev glas se je prelomil na dvoje, povelje je bilo skoraj neslišno. Težke noge so zacepetale po blatu, sence so izginjale iz vasi.

Osem in dvajseto poglavje.

Vinko Logar je ležal na slamnjači in uporno strmel na tramove pod nizkim, dolgim stropom. Vežbanje na pomladanskem solncu ga je do smrti utrudilo. Imel je mrzlico. Prejšnji dan so ga pri vojaškem pregledu potrdili za sposobnega. Zvečer je vrgel bajonet v kot in legel oblečen na blazino. Stresalo ga je, da so mu šklepetali zobje.

Vojaki so odšli v mesto. Razen njega sta bila v prostoru še jetični Čič, ki se je smehljal v solncu pod oknom in pljuval bacile na rjava

tla, in bolnik, ki so ga imenovali „simulanta“. Ta je trdil, da ga grize v notranjosti. Z rokami si je objemal kolena in stokal.

V popolni tihoti se je zdelo Logarju, da plava v ognjenem prostoru. Bil je v nenavadnem stanju. Po užaljeno gledajočih očeh, po ostrih potezih lic je bilo videti, da ne trpi samo telesno. Nekaj mu je težilo dušo. V mislih se ni več mučil s tem.

Skozi pol odprte trepalnice je gledal odlomke podob vnanjega sveta, ki so se stapljale z bolečino. Grenke misli in čuvstva, ki so dobivale nejasne oblike.

Če bi se tedaj pogledal v zrcalu, bi se morda ne bil spoznal. Vse, kar je doživljal dotlej, se mu je bilo zarisalo na obraz. Nehote je stisnil z rokami odejo in jo mečkal. Iz ust so mu prihajale polglasne besede:

„Kaj pravite?“ se je oglašil Čič.

„Kaj?“ se je zdramil Vinko. „Nič.“ In se je znova pogreznil v omotico.

Že prvo noč, ki jo je prebil pod to streho, je spoznal, da je bila vsaka njegova predstava o vojaškem življenju medla v primeri z resnico. Zdaj se ni več domišljal, da je škoda njegovih načrtov. Misel na bodočnost je postala smešna. Smešne in nesmiselne celo ideje, s katerimi se je plodil v ječi. Bil je toliko vreden kot jetični Čič ali simulant. Oblekli so ga v ponošeno uniformo, pred narednikom je moral za kazen pasti v prah. Ubili so mu dostojanstvo. Ubijali so mu razum.

Ena sama misel se je posebno jasno izoblikovala v njem: „Žival postajam.“ Pedantska disciplina ga je strašno izmučila. Prazne besede in mučenja. Toliko izkazovanja časti, da je zanj samega ni nič ostalo. Jest in spati. Včasih še spati ni bilo mogoče. Težke noči, še težji dnevi... Pripovedovali so o vojaku, ki je od strahu zblaznel. Čepel je v kakem temnem kotu in zdelo se mu je, da vidi domače, kako ga iščejo. V obupnem joku se je oglašal: „Tu sem, tu sem...“ Tako se je oglašal v Logarju ranjeni človek: „Tu sem, tu sem...“

„Aj!“ je zastokal simulant. „Tu sem“, se je oglašil Logar. Včasih se mu je venomer dozdevalo, da ga kličejo. Ob zvoku lastnega glasu se je zdramil in pogledal okrog sebe. Bilo je vse mirno. Znova je zaprl oči.

Tisti dan so ga poklicali v pisarno prav tedaj, ko je suhljati deseterik delil pošto na dvorišču. Vinko je vse dni z neko napetostjo pričakoval Dorinega pisma. Z nejevoljo je stopil v pisarno.

Zakaj so ga klicali? Črnolesi narednik se mu je nasmehnil in pomenljivo zavil oči. Z debelim prstom je pokazal na neki papir... Logar sprva ni razumel, nato se mu je zjasnilo. Bil je razburjen, a se je delal mirnega. Posilil je nasmeh.

Čič je zapel otožno istrijsko pesem. Vinko je odprl oči. V tistem hipu se je spomnil Dorinega pisma. Izvlekel ga je iz žepa, čelo se mu je še bolj zmračilo.

Pogrezal se je v mrzlično omamo. Lomil ga je spanec, a ni mogel zaspati. Hotel je zbrati misli, a so se mu razbegavale ko ptice. Odganjal jih je, a užigale so se mu v drobcih kakor iskre in mu žareče polnile polzavest... Bežal je pred Marijo. Njen krik ga je rezal ko z nožem v srce, iz prsi mu je rasel krohot... Tisti večer pred dvema tednoma se je ležé na slamnjači grizel v duši in strmél v tramove nad seboj. Vsak tram vislice, na vsakih vislicah je visela po ena pekoča misel. Ponižujoč sram pred samim seboj mu ni dal spati... Naslednji dan je med maršem ob vsakem koraku videl Marijino tresočo se roko, ki je pisala Dori pismo. Oživljala je trenutke omame, ki so bili zanj že pozabljeni. Zgodili so se morda v dneh, ko je Doro že poznal, vse pred nočjo, ko je govoril z Marijo resno besedo... Tega ni maral misliti. Pozabiti je hotel to. Kje je sodnik, ki bi pravično razsodil vse skrivnostne vzroke človeških dejanj?

Vinko se je zganil na slamnjači, a ni odprl oči. Le roka mu je grabila za pismo, ki je šumelo... Zdelo se mu je, da je priletel skozi okno črn ptič in mu sedel na prsi. „Pik, pik, pik!“ mu je tolkel s kljunom na srce. Logar je poskusil odpreti veke. Črni ptič ga je gledal, imel je Dorine žalostne oči. Izoblikovale so se ustnice, ki so se premikale, ko da govorijo. Dorine ustnice. Logar je dahnil: „Kaj mi praviš?“ A ustnice so se le premikale. Logar je lovil besede iz pisma in odgovarjal: „Bil sem preponosen, bal sem se smešnosti, nisem hotel raniti tvojega srca...“ Logarju se je zdelo, da je razbral z ustnic: „Tako rada sem te imela!“ In da? Psst! Tiho! Oči so izginile. Ustnice so izginile. Vse je izginilo...

Nekaj je tolklo. Počasi, kot bi padala kaplja za kapljo na kovinasto ploščo. Vinko je posluhnil. Nič... Dvignil je roko z Dorinim pismom, pogledal vrstice, ki so se strnile v črn madež. „Tako si me ljubila, a zdaj?“ je zašepetal. Molk. „Dora, zakaj me ne razumeš? Tako zoprne... so mi te nizkotnosti... Zame je preteklost mrtva...“ Molk. Znova je kapljala voda. Vinku se je zdelo, da mu padajo besede Dorinega pisma na žgoče ustnice. Beseda za besedo. „Kako naj te razumem? Kako naj še verujem vate? Tako te imam rada: če mi vse pritrdiš, ne bom mogla verjeti. A ti si navezan na Marijo...“ Besede so utihnile, Logar je preplašeno odprl oči.

Nenadoma se je dvignil na postelji in zastrmel v Čiča, ki se je igral s slepimi patronami. Zdelo se je, da vidi prikazen. „Molči o Mariji! Ne

maram več slišati o nji! Zakaj me ponižujete? Zakaj me mučite? Ne piši mi takih pisem, ko sem zvezan in se ne morem braniti. Ne piši . . . Glas se mu je pretrgal.

Krčevito, hlastno je raztrgal Dorino pismo in vrgel koščke na tla.

„Kaj vam je?“ se je oglasil preplašeni Čič.

Vinko Logar je gledal nekaj časa zmedeno, nato se je znova vrgel na posteljo. Ni spal, ni bedel. Ni se zavedal, kaj mu šepetajo ustnice. Bila je že noč, ko je znova odprl oči. Vojaki so se spravljali spat.

„Ali že gremo?“ je vprašal zmedeno. „Saj ni še čas.“

Nihče mu ni odgovoril.

Devet in dvajseto poglavje.

Dora je sedela v svoji podstrešnici in strmo gledala predse. Na mizi je ležalo Marijino pismo, poleg njega Vinkova dopisnica. K steni je postavila dve sliki. Logarjevo in Marijino. Stala sta pred njo ko obsojenca. Dora je bila stroga sodnica. Toda stokrat bolj je razsojala nad svojo dušo in nad svojimi čuvstvi kot nad onima dvema.

Zunaj je bila pomlad. Solnce je svetilo skozi zelenje, v drevju je žvižgal kos . . . Dora ni občutila pomladi. Z otožnim pogledom se je ozrla na Vinkovo sliko. Nenadoma se je dvignila in zaprla oči. Še je mislila nanj.

Koliko je zanj trepetala! Še v sanjah je iztezala roké kot bi ga hotela braniti. Večkrat je videla Marijino senco poleg njega. Bila je rahla, komaj vidna, a neločljiva. Misel, da ga vežejo ž njo neke neznane, komaj slutene vezi, ji je tičala ko trn v srcu. Poskušala se je prepričati: „Preteklost, ki nima nič več opraviti z mojimi čuvstvi.“ Logarja je postavila v idealne višine, ni ga marala niti primerjati z drugimi. Polagoma, z bolečino se ga je privadila gledati kot človeka. Hotela ga je razumeti.

Iz pisma, ki ji ga je pisala Marija, je stokrat zaživel, kar si je zanikala in skušala pozabiti. Dasi je to žensko radi cinično odkritih besed rahlo zaničevala, ji je vendar verjela. Kako bi mogla ženska tako lagati? Zdaj je razumela Marijino blazno navezanost na Vinka. Opravičevala jo je. Tako je bila tudi Alma navezana na Segulina. Tako bi bila tudi ona brezmejno navezana na vsakogar, ki bi se mu bila vdala. Tako odloča neki večni zakon v ženskem srcu.

To je bilo jasno. Le nečesa ni mogla razumeti. Logar je stal kot uganka pred njo. Verjela je, da je gojil do nje globlje čuvstvo kot do Marije. Ona je bila njegova prva ljubezen. Zakaj ji ni povedal, da ne sme in ne more zapustiti Marije? Bila je prepričana, da je tako . . . Ne,

ne, tega ni mogoče dognati z razumom. Odločiti mora čuvstvo. Čuvstvo pa je bilo ranjeno. Da se je približal Mariji, ko je ljubil že njo, jo je brezmejno poniževalo in jo navdajalo z usodnim začudenjem. To je bilo odločilno za njeno dušo.

Spomnila se je dne, ko je ko blazna hitela na postajo. Hotela je k Vinku. Vrnila se je . . . Tri dni mu je pisala pismo. Bilo je jasno, iskreno. Začudenje in odpoved. Med vrsticami je ječala njena ranjena duša.

Ko je pismo odposlala, se ji je porodila misel, da je bilo morda vse skupaj laž. Dasi tej misli ni verjela, ji je vendar zadrhtelo srce. Upala je in obupavala. Želela je celo, da bi se ji zlagal, četudi je vse resnica. Ne, Vinko je bil morda plah, a lagati ni znal.

Tiste dni, ko je čakala odgovora, ni imela nikjer obstanka. Hodila je v podstrešnici od stene do stene in trgala robec med zobmi. Nekje v daljavi je divjala vojna in sejala smrt. Dori se velika človeška drama ni zdela nič v primeri z mukami, ki jih je tedaj pretrpela ona.

Po večnosti trenutkov je prejela dopisnico. Iz bolnišnice. Pisal ji je v prispodobah, besede so bile ko hijeroglifi. Ona jih je razumela. Sprva se ji je zasmilil. Tri dni je ležal v mrzlici, tedaj je okreval. Čez nekaj dni odide na bojišče. Besede, ki so sledile, so jo zbolele. Ni pomislila, v kakšnem duševnem stanju je prejel njeno pismo, ki ga je v mrzlici raztrgal. Potreboval je duševne opore, a ona mu je jo odtegnila. Dora je prvič mislila samo nase. Ranilo jo je, da je nestrpno zametal preteklost in Marijo, kakor da se je s tem nji zgodila krivica. Ni tajil, ni se opravičeval. Vpraševal je, kako da ga ona ne razume. S ponosom, celo z ironijo je sprejel njeno delno odpoved. Če mu hoče pisati, naj mu piše v dveh dneh, sicer bo izginila sled za njim. Nato mu bo vseeno: smrt ali življenje.

Dora ni opazila pošasti, ki je dihala iz vrstic: vojna. Bila je preveč pogreznjena v lastno razočaranje in bolečino. Bila je prizadeta tudi kot ženska. Dva svetova: na enem je stala ona, a na drugem Vinko. Morda je za hip samo slutila, kaj se godi na drugem svetu, razumeti ni mogla.

Znova je hodila nemirna okrog. Shujšala je. Obraz se ji je nategnil, dobila je črne kroge okrog oči. Domači so jo začudeni gledali: „Ali si bolna?“ Da, bila je bolna.

Tri dni je čakala in trpela. Ali bo poginila od tuge, ali se bo razuzdano zasmejala? Ko se je zdramila, je bilo že prepozno, da bi pisala Vinku. Postavila je slike na mizo, prebrala še enkrat pismo in dopisnico. Besede je znala na pamet. Žgale so jo ko ogenj. Strmela je v slike. Marija je stala ko živa pred njo. Gledala ji je v dušo.

Njen grenki nasmeh je rezala črta porogljivosti. Ali se je hotela maščevati nad Doro ali nad Logarjem? Dora jo je v duhu povpraševala o podrobnostih, ki so jo bolele. Na vsako gorostasno vprašanje pritrjuje odgovor. Če bi bila Marija vedela, kaj se godi v Dori, bi se bila zgrozila. Ona tega ni mogla vedeti. Poznala je le svoj srd in svojo bolečino.

Dora je umaknila pogled. Ko se je znova zazrla v Vinkovo sliko, se je zdrznila, stisnila pesti in zvila roke nad glavo . . . Ali bo mogla preboleti? Ali je mogoče znova zgraditi stavbo, ki se ji je zrušila?

„Vinko! Vinko!“

Z očitanjem, z ljubeznijo, s srdom je prišel ta klic iz nje. Bilo ji je, kakor da kliče izgubljenega, a on se le medlo oglaš v njenem srcu. Vsa je trepetala.

Zdelo se ji je, da je premagala svojo notranjost. Čutila se je močno. Sedla je in napisala Mariji nekaj vrstic. Smehlja je vzela obe sliki in stopila v vežo. Vrgla ju je na ogenj, da sta se v hipu zvili v vročini kot bi se objeli. Še enkrat se je prikazal delec Logarjevega obraza, nato je počrnel in ugasnil.

Dora je stopila na prag in gledala za nečakom, ki ji je nesel pismo v nabiralnik. Omotična, pijana se je vrnila v sobo. Vse v nji in izven nje se ji je zdelo neznansko spremenjeno. Njena moč je bila izčrpana. Opotekla se je do postelje in dušila jok v blazinah. Mladost, ljubezen, še življenje, vse se ji je zdelo kot izgubljeno.

Trideseto poglavje.

Bilo je sredi maja. Zofija je slonela na oknu in se z zlovoljnim obrazom ozirala po drevoredu cvetočih kostanjev. Skozi zelenje so prodirali solnčni žarki in jo zbadali v zenice. Vznemirjali so jo celo valovi močnega vonja akacij in rož. Nosnice so ji trepetale. Ali je pričakovala moža? Ne. Čakala je nečesa drugega, sama ni vedela, česa. Vsega, kar ji še more dati življenje.

Odkar ni bilo Dore, je ostajala po cele dneve sama. Še nikoli se ji ni zdela hiša tako strašno velika in pusta. Nikoli neznosnejša kot tistega dne.

Zadnje leto se je zdela navidez pomirjena. Voja in vse, kar je bilo v zvezi z njo, ji je prijetno dražilo živce. Čutila se je mladostno. Srčno rada bi se bila udeleževala mestnih zabav in dobrodelnih prireditev. Na vsako prošnjo je zadoščal možev pogled, da je umolknila, dasi je trpela zaradi tega.

Ivan je postal zadnje čase trpko samozavesten. V očeh mu je brala: ne da se več zaceliti, kar je bilo med njima. Le včasih je pozabil za hip, v njenem objemu je jecljal ko dete. Nato mu je znova legel mrak na oči.

Ali je razložil skozi prisojno krinko vnanje mirnosti grozeči nemir njene duše? Morda je slutil, kaj jo še vedno in čimdalje huje muči. Zofija je skrbno prikrivala Peršičeve dopisnice. Bile so nerodne, skoraj vsakdanje besede, a zanjo so zvenele ko nebeška godba.

Pisala mu je tudi ona. Vso strast zrele ženske je zlila v besede. Odgovor: nemir doraščajočega fanta, ki še ni poznal ženske, a ga je vojna vrgla v umazan vrtinec življenja. Pisal je, da pride na dopust. Na dopust? Zofija je drhtela od pričakovanja. In vendar se je nečesa bala.

Kadarkoli se je zazrla v Ivanov otožni, resnobni izraz na obrazu, se ji je zazdelo, da nekaj ve. Morda ga je veselilo, da jo misel na Peršiča odvrča od drugih moških. Toda molčal je. Njegova filozofska mirnost je Zofijo bolela, celo žalila. Prenašala jo je z muko. Mrzila ga je zaradi misli na Peršiča, radi tega, ker je ni dovolil živeti. To mržnjo je včasih kazala precej očitno. Vendar je pazila, da ni izgubila videza mirnosti.

Želela si je svobode. Tako strašno, da se ni zgrozila nad tiho mislijo „Da bi šel Ivan v vojno!“ — Nekoč ji je povedal, da ga v pisarni prezirajo in da mu grozi vpoklic. Razveselila se je tako očitno, da so se od groze in nemega začudenja razširile Ivanove oči.

Zavedala se je. Skrila je radost in omenila, da ga morda prezirajo zaradi Dore. Da bi popolnoma zabrisala porazen vtis svoje radosti, ga je povabila na sprehod.

V mraku pod kostanji so se stiskali vojaki in dekleta. Zofija jih je opazovala z nekim žarom v očeh. Privila se je k možu in mu rekla:

„Poglej, Ivan! Vojna — smrt in ljubezen!“

„Ljubezen“, je siknil Ivan mrzlo, skoraj srdito. „Ta svoboden razmah vseh grdih nagonov v človeku imenuješ ljubezen?“

Zofija je preplašeno obmolknila. Nerazumljivo je gledala moža. Čemu se zaradi tega tako razburja? Na tihem, v dnu duše si je znala odgovoriti na to vprašanje.

Od takrat jo je vedno pogosteje mučila želja, da bi ostala sama. Z nekim strahom se je zavedala, da jo vsak dan bolj jezi moževa navzočnost. Opažala je pogoške na njem, ki jih prej nikoli ni opazila. Kako sreba juho, ji je bilo mučno. Ponoči je spal z odprtimi usti. Imel je hribovsko hojo z dolgimi, zibajočimi se koraki...

Ko je tisti večer v maju zlovoljno gledala v vrsto kostanjev, je pod nizkimi, zelenimi kronami nenadoma opazila Ivanove noge. Neznani nemir, ki jo je mučil že od poldneva, se je podvojil. Stresnila se je. Z

neko mržnjo je merila njegove dolge korake. Tistikrat se je Ivanova hoja celo zapletala.

V hipu, ko se je prikazal njegov obraz izza zelenja, mu je zaklicala: „Ali si pijan?“

Ivan je dvignil glavo in premeril to ženo z dolgim, ostrim pogledom. Molče je krenil v hišo.

Zofija je odšla za njim. Z vprašujočim pogledom ga je spremljala od stene do stene. Končno se je zravnal in obstal ter dejal tiho z mrtvim pogledom: „K vojakom moram.“

Zofija bi ne bila mogla imenovati občutkov, ki so takrat prešinili njeno dušo. Le to je vedela, da se je nekaj spečega prebujalo v nji in ji prehajalo v vse telo. Z vso silo se je morala zadrževati, da ni pokazala svojih čustev. Bili so strašni trenutki. Molče je gledala moža, ki je segel na steno, odtrgal izpod cesarjeve podobe rumeno-črni trak, ga zmečkal in ga vrgel na tla.

„Prekleta vojna! Ne nehajo, da bodo vse pogubili. In zato ... sem jim bil zvest? Naj vrag vzame monarhijo ... in vse ...“

Besede so bile za Ivana nenavadne. Niso izvirale toliko iz srda, kot iz žalosti. Zofija je čutila, da Ivanu ni toliko zaradi sebe kot zavoljo nje. Ločitev mu je bila težka. Nekoliko se ji je zasmilil. Pol iz sočutja, a pol zato, da bi zatrla radost, ga je skušala tolažiti.

Ivan jo je samo pogledal: „Ti moraš proč odtod.“

Zofija je obstala kot okamenela. Senca mržnje ji je zatemnila čelo.

„Zakaj bi bilo to potrebno?“ je vprašala zamolklo. „Kam naj grem?“

„K nam domov. V hribe.“

Žena je gledala izpod čela in si grizla spodnjo ustnico. Na kmete naj se zakoplje? Tej misli se je vse upiralo v nji. Tako si je želela svobode ... Peršič pride na dopust ... in ... Trepetajoče, plaho so prihajale besede iz nje.

„Zakaj naj bi šla, Ivan? Tu je moj dom. Tu sem vajena živeti. Ali naj se potikam po svetu, med tujimi ljudmi? Saj ni vzroka, da bi morala iti.“

Ivan se je dvignil in stresnil z glavo. Stopil je preko sobe in znova sédel. Videti je bilo, da notranje trpi.

„Moraš iti“, je položil pest na mizo. „Vse kaže, da bo tudi tu divjala vojna.“

Zofija je sedla in onemela. Radost, ki je bila sladka in grozna obenem, se je bila umaknila. Zadnje besede so jo preplašile. Hkratu je bilo nekaj mikavnega na nji ... Spoznala je, da možu ne sme več ugovarjati.

Z vsako besedo bi vzbudila le novo sumnjo in podžgala njegovo hribovsko trmo... Dolgo sta molčala.

Slednjič se je Zofija dvignila in z negotovimi koraki stopila do moža. Sedla mu je na kolena, ga objela z eno roko okrog vratu, a z drugo mu je grebla v lase.

„Ali te skrbi, Ivan? Saj se mi smiliš... Tudi meni bo hudo brez tebe. A čemu bi morala biti drugim ljudem v nadlego? Ivan! Če bo res vojna, bom pobegnila. Ali se bojiš zame? Saj je tu Urška... In če ni drugače, lahko pride Dora... Ivan, Ivan...“

Besede so ji tekle neprisiljenò, sladko. Sama sebi se je gnusila, a ni bilo drugega izhoda. Čutila je, kako je pod njenimi besedami, pod božanjem njenih rok ginila moževa odločnost. Zadnji čas se nikoli ni primerilo, da bi bila tako ljubezniva ž njim. To ga je omamljalo. Verjel je v pristnost njenega čuvstva. Dvignil je obraz, rahlo pobožal njeno roko, poljubil ji je prste.

„No, pa ostani, če mi Dora obljubi, da pride k tebi...“

„Obljubila bo“, ga je Zofija strastno poljubila. Ta poljub ni bil neiskren.

(Dalje prihodnjič.)

O B Z O R N I K

F R A N T R A T N I K — P E T D E S E T L E T N I K

Ko se je prvič oglasilo Tratnikovo ime v naši javnosti, je bil v slovenski umetnosti impresionizem na višku svojih mladih moči. To je bil čas Ketteja, Murna, Župančiča in Cankarja, pa mladega Lajovica, ko je lirika cvetela v našem slikarstvu, v knjigi in glasbi. Zapoznela romantika je iskala sodobnega izraza, prebujajoča se narodnostna zavest se je borila za poglobljeni prvinski svoj izraz. Samo posamezni znaki so kazali, da mladi rod čuti zares sodobno, zares po svoje. Najglasnejši glasnik tega novega, človečansko usmerjenega, socialno poudarjenega pokolenja je bil Cankar. In kakor njegov dvojnik v upodabljanju umetnosti je postal Fran Tratnik, ki je v tiho idilo slovenskega slikarstva prinesel duha borbenosti in brezobzirne volje, biti iskalec resnice in zagovornik pravičnosti.

Že s prvimi deli je izrazil Tratnik svoj odpor proti vsem konvencionalnim lažem, proti hinavščini v življenju in v umetnosti, proti socialni krivičnosti. Ta svoj odpor je izražal strastno z iskreno prepričanostjo, čisto po svoje. Nič akademske uglašenosti ni bilo v teh risbah, nič tiste obče priznane „lepote“, pod katero se je kot pod krinko skrivala puhlost in ničevnost. Précej spočetka je bilo videti, da je temu prvemu slovenskemu socialnemu umetniku vse važnejše vprašanje „kaj“ od vprašanja „kako“.

Kot rojenega risarja ga je nekako s silo privedlo v satiro. Tam je najlažje mogel razviti svojo najosebnejšo značilnost: pričeti neprestano, načelno in brezkompromisno borbo z vsemi, ne samo v vprašanih umetniškega izražanja, temveč v vseh problemih kulturnega življenja. Zakaj umetnost mu ni bila

nikdar samo pasivna spremljevalka življenja, temveč je v umetniku videl vselej delujočega oblikovalca sveta in človeštva.

In vendar je na videz skoro postal zgolj zanikujoč element, ki samo ruši in ne gradi. Ko se je pa z leti oprostil drobnega dela iz dneva v dan in se lotil večjih kompozicij, se je naenkrat vsem jasno pokazalo — kot pri Cankarju, s katerim ga družijo presenetljive sličnosti —, da je tudi v njem bogata pozitivna stran, ki zida, ki ustvarja, in da je v žgoči satiri le dušil jok in v ironiji skrival solze sočutja z brezpravnimi, ponižanimi in razdedinjenimi.

Od početka pa do naših dni je bil Tratnik večni iskalec resnice, ki je bil boj brez upa zmage, poln svetega srda in strastne potrebe po rušenju obstoječega, še bolj poln pa nepremagljive vere v človeka in v končno zmago dobrega nad zlim. Prav ta borbenost, ki pa ni izliv le čustvenih nastrojnih, temveč plod globokega razumskega poglobljanja v tajnosti življenja in umetnosti, pa tudi odraz lastnega doživljanja, težkega in često mračnega, ga je ohranjala zmerom svežega in mladostnega, dojemljivega za vse rastoče, za vse mlado. Zato je po vojni mladi rod videl prav v njem svojega edinega predhodnika in miselnega prednika, ki je zaslutil težnje novega umetniškega pokolenja že davno pred njim in temu občutju iskal in našel pravi časovni izraz. Ne bi pretiraval, kdor bi dejal, da je Tratnik prvi slovenski ekspresionist. Že davno pred vojno je zavestno uporabljal linijo kot simbol in krepko in samosvoje ekspresivno sredstvo, ne glede na naturalistično resničnost in prirodno pravilnost. A vendar ni bil Tratnik nikdar programski ekspresionist: nikdar ni delal po nekem hladno preračunanem receptu, temveč je povsod v njegovih risbah toliko srčne toplote, da jim čas in menjajoča se moda ne moreta do živenga. Zato je tudi danes, ko je ekspresionistično solnce že v zatonu, še prav tako mlad in spet vzor nastopajoči mladi umetniški generaciji: vzor večno mladega, večno borbenega umetnika.

Tratnikova pot je bila od vsega početka samotna. Že prve njegove risbe so bile čisto svojevrstne, drugačne kot so jih bili vajeni ljudje pri nas. Obliko jim je nujno rodila misel, ki je ustvarjala te like. Tratnik se je od nekdaj zares izživljal v delih, in ker je človek, ki razmišlja o sebi in svetu, ki pazno motri vse svoje živette, so njegova dela točen odsev te svojstvene razumske usmerjenosti. Zato je vse njegovo ustvarjanje tako čisto osebno, da bi ga stežka slogovno uvrstil in primerjal z drugimi.

Fran Tratnik ni bil nikdar mož množice in dneva in cenene hvale. Presamoten je in preveč osebnosten, da bi mogel postati popularen. Izraziti individualist je, ki ne pozna laskanja modnih gesel in kompromisov. Tudi tendenosti bi zaman iskal v njegovem delu. Sam je napisal: „Kdor ne zna sam poti, mora hoditi za drugimi — in vedno je zadaj...“

In vendar je prisilil vse, da so priznali njegovo delo, tudi tiste, ki jim ni ustvarjal po srcu. Toliko moči in samosvojega, neutajljivega ognja je v njih, da razvnamejo in zgrabijo vsakogar. Skrivnost je v tem, ker je Tratnik tako preprosto človečanski, tako neposredno topel in iskren. Umetelnosti pri njem ne boš našel. Kakor da je hotel označiti samega sebe, je zapisal, da „pravi umetnik, ki občuti naturo globlje, katerega čustvo se družijo z nje življenjem, ustvarja s trudom; pred njim se narava brani, skriva — da ne bi spoznal njenih globokih tajnosti...“ Tudi Tratnik ustvarja v trpljenju in trudoma, zato je v vsakem njegovem resničnem umotvoru del njega samega.

Če ob njegovi petdesetletnici na kratko premerimo življenjsko pot in njene sado, nas preseneti, kako ravna in dosledna je bila. Kakor da je bil njegov razvoj v naprej določen: iz karikaturista se je razvil v globoko socialno čutečega satirika, ki je v posameznih kompozicijah: Slepici, Delo na polju, Begunci napel sile do skrajnosti in končno z barvo v velikih stenskih slikah skušal najti sintezo svojih zmožnosti. Danes je Tratnik še vedno prvi naš socialno usmerjeni upodabljači umetnik. Iskanje lepote in resnice, ki ustvarjata umetnost, mu je bilo vselej le v človeku samem, zato je neprestano sam sebe seciral, opazoval in proučeval. Med nami je malo umetnikov, ki bi bili sami sebi tako strogi in ostri kritiki, kot je naš Tratnik. Zato je njegova življenjska žetev razmeroma tako skromna, zato je pa tudi med temi deli toliko takih, ki bodo obstala za zmerom v slovenski umetnosti.

„Umetnik, ki hoče spoznati pravo lepoto, mora globlje v življenje, v bolečino in boleost, kamor naj ga vodi ljubezen in sočutje; zakaj tam je ognjišče, kjer se čisti duša človeku, ne v površnem življenju, v blagru in uživanju.“ Takó umetnik sam. Vse njegovo življenje je kakor dokaz temu stavku. „Najprej se mora lepota očistiti v tebi samem; zakaj, če je ni v tvoji duši, je ne najdeš drugod.“ Zato Tratnikovo umetniško delo ni nekaj postranskega, ne bistvenega, kar si je mogoče misliti brez tvorca samega. Ne: vsaka risba, sleherna slika je čist izraz umetnikovega življenja in trpljenja. Tako mu je umetnost postala neprestana očitna in odkritosrčna izpoved. Zato te tudi vsega prevzame, preмага.

Zadosti globoko je Fran Tratnik v teh petdesetih letih že prodril v bolečino in boleost. Zadosti globoko ga je že zagrnilo življenje. Zato bo iz njegove očiščene duše — tako upamo, tako verujemo — nujno zrasel tudi še tisti svetli čisti lik, katerega nam je še dolžan, katerega je dolžan predvsem samemu sebi. Ta lik nam bo potrdilo umetnikove vere vase in v življenje, dokaz njegove zrele in ustaljene moči in obljuba še višjega, pozitivnega in človečansko osvajačega umetniškega ustvarjanja.

K. Dobida.

„KAM S PREŠERNOVIM SPOMENIKOM?“

V Ljubljani, 30. junija 1931.

Imeniten žurnalističen domislek to, posebno zdaj, ob tej vročini, ko človeku kar kri vre in ga dražijo živci.

Že več tednov prenašamo potrpežljivo Prešerna po Ljubljani od enega kraja do drugega. Pa nikjer nima pravega obstanka. Zato mislim, da se bo ta komedija še nekoliko časa nadaljevala, dokler ne ostane Prešeren naposled tam, kjer je.

Zares genljivo, kako se dajo na tako nedolžen način izšegetati ideje, podžgati strasti in izzvati konflikti in vse to kar zastoni, prav samo iz čistega domoljuba, kar zveni skoraj iz vseh objavljenih člankov. Saj večini piscev ni bilo posebno mnogo do tega, kje ravno naj bi stal Prešeren, ampak porabila je priliko, da dá duška nekim globljim srčnim težnjam. Kakor da so se na tihem sporazumeli, je bila slišati iz vseh teh člankov skoraj ista pesem, ki je dobila v Franu Kralju svoj najstrastnejši in najbolešnejši izraz. Pa kot da ne gre zares, je zabrenkal baš nasprotno edinole dr. M. Marolt.

V svojem kratkem članku postavlja teze, ki se dotikajo družabnih pravic in ki so v ostrem nasprotju z življenjskim smotrom umetnikovim. Zato se

Vdanost, zaupanje in pokorščina so res prav genljive lastnosti — ampak za poštenega umetnika, ki hrepeni po spoznanju in ki naj oznanja lepoto in svetost življenja, se take slabosti kar nič ne spodobijo.

Sicer pa — skromno vprašanje: Kdo je prav za prav izročil Petru ključ in kdaj? Kdo ga je pooblastil, da papežuje nad Pavli? Kdo smo tisti „mi“? Jaz nisem bil zraven in vendar sem tudi jaz Ljubljčan, čeprav malo bolj na morostarsko stran obrnjen. In če izprašujem tega in onega, kako je s to stvarjo, mi nihče ne vé ničesar zanesljivega povedati.

V zadnjem času pa krožijo po naši dolgi vasi še celo govorice, da Peter sploh ni Peter, ampak, da ima Petrove ključ mestni stavbni urad v svojih rokah.

No — naj bo že kakor hoče — kaj nas brigajo storije o Petrih in Pavlih. Mi umetniki imamo posebne privilegije od nekega imenitnejšega gospoda ter naročilo, da gledamo v življenje s svojimi očmi, da živimo po svoji svobodni volji in mislimo s svojo pametjo. Sicer se mi zdi, da veljajo ta pravila tudi za vsakega drugega, ampak za te menda neobvezno, medtem ko je umetnik nanje priklenjen s svojo vestjo in s svojo umetniško častjo. *R. Jakopič.*

H. VON HOFMANNSTHAL: SLEHERNIK

Misterij.

Ne le po izvoru, marveč tudi po vseh njegovih stilnih značilnostih bi bilo prav, če bi delo imenovali moraliteto namesto misterij. Za ta naziv govorita snov, ki ni naslonjena na zgodbe sv. Pisma, in alegorična pomenljivost nastopajočih oseb, ki jo je Hofmannsthal v primeri s srednjeveškim originalom omejil, a žal ne popolnoma zatrl. Žal zato, ker je alegorija umetnosti tuja oblika, čeprav je morda v nekem smislu najbolj tipičen izraz srednjeveškega duha. Kar je je tedaj ostalo v „Sleherniku“, mu je samo na kvar.

Delo razpada po vsebini v dve polovici: v življenje do prihoda smrti in v spokoritev ali življenje od prvega božjega poziva do koraka v grob. Slabo pa je, da sta ti dve polovici slogovno različni in da je med njima razkol, ki je nastal iz napetosti med modernim individualnim pojmovanjem življenja in staro poučno kolektivistično alegoriko. Prvi del „Slehernika“, prizor s služinčadjo, družnikom, prosjakom, dolžnikom, materjo, ljubico, z gostijo in s prihodom smrti je stilno tudi za današnji okus popolnoma sprejemljiva rahlo simbolna drama. Osebe, ki jih tu gledamo na odru, so resnično živi, komaj opazno brezosebni ljudje. Usoda „Slehernika“ samega je sicer rahlo oprta na svetopisemsko priliko o možu, ki si je zgradil lep dom in ki se mu duša veseli blagostanja, ko ga nenadoma zadene božji klic, a je vendar pri vsej hoteni tipičnosti toliko individualna, da zlahka prenese splošnejšo pomenljivost, ki je rahločutno položena vanjo.

Uvodni prizori so predstavljeni z neodvisnim poznanjem človeškega srca in s širokim smislom za lepoto življenja nepristransko in celo mamljivo prikazujejo posvetne blagre. Ustvarjeni so z mero in okusom in z krepko in verno umetnostjo. Toda to je šele osnova, iz katere se požene veličastna in pretresljiva podoba smrtne groze. Smrt je prav za prav resnična vsebina „Slehernika“. Vse drugo — življenjska sanja pred božjim klicem in blagi nauki po prihodu smrti — so samo okvir za ta siloviti izraz smrtne groze. Prizorom od prve

podzavestne slutnje do strašne in nedvomne gotovosti ni najti primere v literaturi, razen v Ojdiu in v Macbethovih prividih, ki jih ustvarja razbičana vest.

Po prihodu smrti se slog naglo prevrže v alegorijo. Alegorično je že Slehernikovo iskanje spremljevalcev na pot pred Sodnika. Alegorične postajajo tudi osebe, ki vodijo igro k zaključku. Tak je že Mamon, a še bolj Dela, Vera itd. Od vseh teh je samo Mamon še umetniško sprejemljiv, ker je še smiselna, upravičena in vsebine polna personifikacija, dočim pomenijo ostale osebe drugega dela tisto, kar predstavljajo, samo zaradi imen, ki so jim dana. S shematizacijo oseb zvedeni tudi kipeči element življenja, dokler popolnoma ne usahne v naukih in pusti doktrini. „Slehernik“ je izrazit vzgled za uničujočo silo ideje in doktrine v umetnosti. Delo, ki v početku priča o tolikšni stvarniški moči, zamre v mrzlem dihu onih sil kakor ožgan cvet.

Moraliteto je v slogu in dikciji slovenske ljudske legende čudovito ubrano poslovenil Oton Župančič. Izpustil je stviri v korist Hofmannsthalovega hudiča in izvedel še nekaj majših korektur. Obžalovati je, da ni „Slehernika“ popolnoma presnoval po modernem duhu in po svojem spoznanju, kar je nekaj časa nameraval. Toda tudi v sedanjí podobi je misterij zaradi svojega središča pomembna umetnina in velika slovenska jezikovna stvaritev, ki bi morala čim prej iziti v knjigi.

Uprizoritev je z vnemo in pozornostjo vodil O. Šest. Skrbel je za gladko igro in okusno scenerijo in misterij je bil predstavljen dostojno. Želeti bi bilo več mračne fantastike. V drugi polovici več skrušenosti in opustošenosti. Slehernikovo romanje do groba ni poveličanje, kakor ga je hotel razumeti ali vsaj, kakor ga je tolmačil režiser, marveč je skrajno ponižanje oholega Človeka. Samo to je možno tolmačenje v duhu moralitete. Zato uprizoritev v Šestovem zasnutku ne vzbudi docela pravilnega odziva.

Slehernika je predstavljal Levar. Z njim je podal eno izmed najpomembnejših kreacij, kar jih pozna naš oder. Bil je tragičen, pretresljiv in človeški celo tam, kjer besedilo ni več. Zadel je slog igranja, ki se je vzorno gibal nad preprosto naravnostjo, ki pa ni nikoli prešel v slab patos. Fantastično in strahotno pošast je sugestivno ustvaril v svojem Mamonu *Skrbinšek*. Stvar režiserja bi bila, spraviti to prikazen v sklad z nekoliko trezno okolico. Ga. Marija Vera je bila plemenito bogaboječa in svetó ljubeča mati. Toliko lepe diskretnosti kot v tej vlogi pri nji ne pomnim. Bila je dragocen in nenadomestljiv del v tej predstavi. Ga. Nablocka je bila po pojavi prava ljubovnica. Ga. Šaričeva je storila, kar je bilo moči storiti za njeno nehvaležno vlogo. Kralj je bil trezna Smrt, ki je učinkovala samo s pojavo in gesto, z besedo manj. Hrabro se je zavzel za svojo vlogo *Potokar* in jo je izvedel uvaževanja vredno.

Ensemblski prizori v prvem delu so bili dobro naštudirani, posipanje poljubljajočega se para s cvetjem pa je neuspeš domislek. J. Vidmar.

FRANKOV „VZROK“ V DRAMI.

„Vzrok“ Leonharda Franka teži v analizo družabne morale, v idejno problematiko družabnega življenja. V drami se med seboj borita dve miselnosti, dve življenjski načeli: brezdušna morala vladajoče družbe z etičnim svetom „ponižanih in razžaljenih“. V to vzdušje je Frank vdela dramo mladega pesnika, ki je spoznal vso grozno razdaljo med obema bregovima, se z umom skušal odrešiti moreče duševne onemoglosti in pričeti novo življenje.

Slikajoč tragiko svojega junaka je iskal avtor za vzroki, ki so povzročili takšen potek morilčevega življenja. Prvi vzrok najde Frank v neetični, pokvarjeni ljudskošolski vzgoji, ki je uničila življenjski pogon mladega bitja in mu vtisnila na čelo pečat zaznamovancev. Te neetične vzgoje pa je kriv „nemoralni socialni položaj“, ki razlikuje dve vrsti ljudi. „Jaz sem mnenja,“ pravi morilec, „da je vzrok skoro vseh zločinov v slabi vzgoji in v neetičnem socialnem položaju.“ — Končni vzrok pa najde pisatelj v vsem človeštvu. Umorov „je krivo vse človeštvo“, razglablja morilec. „Le v posameznikih se krivda razodene.“ — „Izpremeniti moramo socialne prilike,“ nadaljuje morilec, „ki so tudi učitelja napravile za to, kar je bil.“ Tako je našel Frank vzrok zločinskih dejanj v socialnem položaju in skušal opravičiti osebno neetično dejanje v neko globljo nemoralno družbe. V drami razkrajja Frank družabno moralo s tem, da prikazuje način juridičnega razsojanja in dokazovanja ter končno vso blazno grozotnost predsmrtnih duševnih muk, ki jih doživlja morilec tik pred usmrtitvijo. Mimo te črte pa pisatelj ni segel do notranjih vzrokov človeškega bitja, do osnovnih življenjskih problemov, ki žgejo človekovo dušo in razum.

„Vzrok“ je pesniško neenotno delo. Pisatelj je preveč podčrtal idejno vsebino drame, drugič pa je iskal bolečino resničnega življenja. Isti razkol je viden v osebah v drami. Nekatere osebe so zgolj predstavniki posameznih principov, njih osebnosti so stilizirane v idejo. Pisatelj je uničil njih enosmernost s tem, da je vnesel vanje včasih individualne človeške poteze. Morilec prehaja iz naturalistične konkretnosti v simbol in se nato znova spovrača v individualno človeško stvarnost. Na skrajni meji ideje in karikature je učitelj, ki ga pisatelj sam imenuje „das verkörperte Princip des Bösen“. Isto je z ostalimi osebami, bodisi, da predstavljajo višjo družabno moralo, bodisi nižjo. Tako nastane v drami včasih dilema, ko se živ človek bori s personificirano idejo (n. pr. 2. dejanje, učitelj-morilec). Človeško in pesniško najbolj živa oseba v drami je morilčeva mati, tukaj je dramatik ustvarjal. Pisateljev način ustvarjanja je tudi neenoten. Iz naturalističnega miljeja se sprevrže v stilizirano in simbolizirano meditiranje, iz mrzlih, stvarnih orisov in opisov dogajanja v skrivnost, psihologiziranje in vizionarne izrednosti (n. pr. morilčeva vizija gumijaste vrvi i. dr.), celo v lirizme. Frank sploh zelo rad uporablja psihološke orise (glej n. pr. Karla in Ano). V „Vzroku“ je očit močan vpliv Dostojevskega iz Razkolnikova in „Idiota“. Višek neskladnosti nastane v drami tedaj, ko začne Frank uporabljati psihoanalitične rekvizite: sanje, podzavest in ko skuša z njimi motivirati dejanje. Čuvstveni poudarek je hotel vtisniti delu avtor v zadnjem dejanju, kjer uporablja prizor, ki je že po svoji naravi grozoten. Taki prizori nikakor ne pričajo o notranji dramatični sili dela, ampak o spremenem uporabljanju učinkovitosti.

„Vzrok“ ni polnokrvna drama, preveč se delu pozna osnova romana. Delo je sestavljeno iz sceničnih slik, ki jih veže v celoto morilčeva tragična življenjska pot. Pravega, notranje in zunanje rastočega dramatičnega dejanja ni, kljub temu, da je dramatik večje prikazal idejna trenja oseb in nazorov. V začetku, posebno v 1. dejanju, je drama popolnoma negibna; pisatelj debatira, namesto da bi gradil. Drama zraste šele v 3. dejanju in doseže zunanji višek v zadnjem.

Režija Cirila Debevca je bila sicer spretna, poglobljena in idejno podčrtana, toda notranje enotnosti, zlitosti in ubranosti ni dihala v celoti. Razkol,

ki je v delu samem, je bil viden tudi pri uprizoritvi. Debevec je usmeril svojo režijo v idejno vsebino drame, podčrtal idejna trenja v njej, ni pa iskal skladnosti s skoroda naturalistično miljejnostjo, brez katere je celota medla. V osnovi je Debevec ostro prikazal probleme v drami, do potankosti izdelal režijo dogajanja in tudi spretno stopnjeval dinamiko drame, preveč pa je podčrtal psihološka dogajanja v morilcu, preveč je poglobil vsebino dela, ki je v drami sami manj globoka. Režijsko sta bili zato prvi dve dejanji šibkejši od naslednjih dveh. Posebno nedograjeno je bilo prvo dejanje, ki pa je tudi v tekstu šibko. Debevec je v režiji iskal idejne globine, zato je zavrgel vse scenične učinkovitosti, ki jih navaja avtor. Ni dvoma, da je s tem človeška vrednost igre zrasla, morda še preko dramatikovega teksta.

Celotna režija je puščala za seboj vtis še tu in tam nedomišljene in neizvršene, komaj nakazane harmoničnosti. Debevec je tako svojski režiser, da hoče v vsako podrobnost vtisniti samega sebe. Zato skuša preoblikovati igralca v svojo zamisel in mu vtisniti pravo mesto v celoti. Prečesto zato nadvlada misel čustveno osnovo, ideja igralsko stvaritev. Ubranstvo igralcev je bila bolj zunanja kot notranja. Nekateri igralci so pa celo uhajali iz celote (n. pr. Medvedova, Cesar). — Inscenacija je soglašala z režijo celote, zato je režiser poudaril idejo drame v 3. dejanju s sliko v ozadju, ki pa je le ponazorovala, ne gradila.

Posebno vidne so bile tri igralske stvaritve: *Kraljev morilec*, *Skrbinškov učitelj* in *mati Marije Vere*.

Kralj je marsikatero psihološko podrobnost podal bolj zunanje kot notranje prepričevalno, zato pa je izredno živo izoblikoval človeško tragiko junakovo. V tem je bil v opreki s spretno stiliziranim Skrbinškovim učiteljem, ki je prehajal iz človeškega lika v princip, iz človeške osebnosti v mrzlo grotesko. Marija Vera pa je prepojila svojo mater z izredno močno čustveno vsebino in celo nadkrilila dramatikovo zamisel matere. Dinamika njene vloge je rasla in dosegla višek v 4. dejanju v pogovoru s sinom. Kraljev prehod iz igralskih stilizmov v čustvene hipe je bil tuintam preveč viden, pisatelj sam je tu največ zagrešil. Zato je dosegel Kralj najmočnejše hipe tedaj, ko je prešel iz ideoloških debat v človeško resničnost. Njegova stvaritev je postala enotnejša šele v 3. dejanju in je dosegla višek v 4. dejanju. Skrbinšek je ostal dosleden svojem miselnemu sijajno dognanemu in igralsko do najmanjših podrobnosti izvedenemu učitelju, spretno se je izognil preveliki grotesknosti in rešil idejo lika z igralsko stvaritvijo stiliziranega simbola.

Šibkejši so bili *Lipah* kot *gostač* in *Obereignerjeva* kot *pocestnica*, ki je v tej vlogi gostovala. Obereignerjeva ni ustvarila lika, temveč je prikazovala le zunanje zelo medlo postavo ženske. Soditi o njeni igralski vrednosti se mi zdi na podlagi te vloge preuranjeno. V igri sta pa motila *Medvedova* kot *gospodinja* in *Cesar* kot *predsednik*.

Anton Ocvrk.

KNJIŽEVNA POROČILA

Jože Pogačnik: *Sinje ožare*. Založila Družba sv. Mohorja. Celje. 1931. 72 str.

Jože Pogačnik je pesniško zrasel iz poveljnega religioznega ekspresionizma, ki si je ustvaril svojo vsebino in izraz v mladokatoliškem duhovnem gibanju

okrog „Križa na gori“ in „Doma in sveta“. Ob Vodniku je bil Pogačnik tudi najvidnejši pesniški glasnik nove religiozne smeri, ki je v smislu katoliškega nazora stremela po notranji človekovi preobrazbi, se utapljala v religiozna zamaknjenja, opevajoč svetišča duš, kjer se sprehaja Bog kot neslutena skrivnost, in klicala novo dobo, ki bo harmonija telesa in duha, človeka in Boga. Vsebinsko obsega svet katoliškega religioznega pesnika le notranje slutnje: razmerje duše do Boga, do mističnih skrivnosti nebes, Marije, angelov in doživlja lastno telesno prehajanje v duhovnost, kjer se očisti v ognju božjih tajen. Zato se je religiozni pesnik odmaknil od neposrednega življenja, od stvarnega sveta, časovna problematika mu je postala nevažna, ampak se ves izgublja v prisluškovanje mističnih psalmov in pesmi duš, ki jih v zamaknjenju pojo nebeščani ob Njegovih nogah, ali pa doživlja skrivnostni mimohod izvoljenih na „bridko trpkih“ božjih vrtovih. Pesnik se je tudi v erotiki odmaknil zemskemu ljubavnemu čustvovanju, svojo ljubico imenuje sestro (Vodnik: Vigilije), ki jo išče med belo oblečenimi angelskimi trumami in se ž njo pogovarja iz „božjih dalj“. Tako se je religiozni mistik zatekel v svet, ki je resničnemu življenju tuj in nejasen, skrajno odmaknjen, v subjektivne vizije in predstave in se s tem odtujil neposredni življenjski resničnosti. Pesniška figuralnost in metaforičnost se je začela polagoma izživljati v skrajno medlih simbolih, stil je postal mehko nestvaren, poln sladkobne narejenosti in izumetničenosti. Zato ni ekspresionistična religiozna pesem oblikovno bogata, njena prvotna pristnost se je poplitvila ter se niti vsebinsko ni mogla dvigniti nad običajna „duhovna“ razmišljanja.

Pogačnikova pesem ob Vodnikovi najbolj jasno izpoveduje religiozno osnovo in občutje ter pripoveduje o vsem, kar doživlja katoliški pesnik. Njegova pesem je mnogo bolj moška od Vodnikove, je bolj demonična pa tudi mnogo bolj opisujoča, zato je manj eterična, manj čustvena in lirčna. „Sinje ozare“ prav jasno kažejo te poteze Pogačnikove pesmi. Vsekakor bi moral Pogačnik izdati svojo zbirko vsaj pred petimi leti, kajti danes se je čas že odmaknil od takega pesniškega izraza. Mimo naslova, ki je neplastičen in le medlo simbolizira Pogačnikov svet, je zbirka vsebinsko in pesniško precej skromna, najsi je Pogačnik spretno in večje izbiral med mnogimi svojimi pesmimi v „Domu in svetu“ in „Mladiki“. — Pogačnikov pesniški svet je emocionalno zelo nerazgiban, njegova pesem je redkokdaj pristna; po večini je mrzlo racionalna in pesniško domišljena. Zato ne prepričuje, pač pa včasih zelo lepo zveni. Osnovno izhodišče Pogačnikove pesmi je religiozno predstavljaje sveta in življenja. Skozi prizmo katoliškega apriorista gleda na dogajanja in izloči od sebe vse, kar nima na sebi božjega pečata. Zato je njegov pesniški svet ozek, ne objame vse življenjske mnogoličnosti, razgibanosti in groze, in je vsebinsko enoličen, včasih celo monotono nezanimiv. Tudi njegov izraz je medel in brez pestrosti, njegova pesniška simbolika je često narejena in se v figurah in metaforah nagiba v sladkobno prispodabljanje. Poleg religiozne osnove je drugi znak njegove pesmi „domačnost“. Pogačnik išče lepoto slovenske zemlje, vživlja se v pokrajinsko lepoto in značilnost, toda v pravo pristnost in pesniško globino tudi tu ne seže. Rad bi zajel osnovni ritem našega srca in duše, ki živi sredi ritma naše zemlje, toda vedno zdrkne v opevanje religioznih rekvizitov, ki so pač le del našega bistva. Nje-

gova pesem trpi zaradi premajhne globine in preobširnega opisovanja, ki umetnini le škodi, ker jo zavaja v ornamentiko, ne pa v čustvene erupcije.

Pri razkroju Pogačnikove pesniške osebnosti, ki nam jo zrcali njegova zbirka, zadenemo na tri značilne znake njegovega ustvarjanja.

„Sinje ozare“ pričajo, da je Pogačnik notranje hladen, čustveno nerazgiban, pesniško nestrasten; zato ne ustvarja iz primarnih in elementarnih pesniških vzgonov, ampak pesem miselno urejuje, prilikuje, odeva v simbole in prispodobe. Vse pesmi v zbirki pričajo o tem, če izvzamem Golgato, Svetniško balado in Noč, ki so izjeme in dajo slutiti resničen pesniški drget. Te so v zbirki tudi poleg še nekaterih odlomkov najznačilnejše. Sicer pa je osnova njegove pesmi misel ali miselno doživetje, ne pa elementarno čustvo. Misel zelo spretno odene v ekspresivne pesniške prispodobe in s tem navidez zabriše racionalno osnovo. Na primer:

Jezus, tebi dal sem bol
kakor prt Veronika,
prosil sem, da bi jo ti,
vzel od srca mojega.

Vzel si, Kriste, glasno (!) bol,
v svojih rokah jo obrnil (!) —
pa jo zopet meni vrnil —
kakor prt Veroniki.

(Romanca o boli, 40.)

Primerjaj pesem Trije zvonovi (24), kjer prilikuje pesnik najtežji zvon Jožefu („orjak, žalosten je in težak“), srednjega „Devi Mariji“, ki „je med obema srednica“, najmanjšega pa „Jezuščku“, zvonjenje pa „pogovoru presvete družine“. — Na miselni osnovi gradi nato Pogačnik svoje daljše pesmi. Ob osrednjem miselnem motivu se pesnik razgovori in naniza manjše misli. Zanimiv zgled take racionalne pesniške zgradbe religioznega mysticizma je pesem Domača zemlja, kjer razločno slišimo dokaj nepristen odmev Župančičeve daktilske plastike iz Dume, ki je Pogačnik ni mogel premagati. Dokaj umetno narejeni refranski stavek: „O zemlja domača, ti si nam kakor češminov cvet!“ prepleta pesem od začetka do konca. Vmes so pa vdela na opisujoča razmišljanja, kjer je polno nepristnega pesniškega ornamentiranja in razmišljanja, kot na primer:

Narod sirota, zdrav, trikrat zdrav!
Narod Frančišek, zdrav, trikrat zdrav!
Pojdi, kakor te je Bog poslal:
vsem boš besedo o pravem,
o tihem veličju prinesel:
vsem, pod božjim soncem ugret,
v dalj bo zavonjal češminov cvet.

Itd.

(str. 54.)

Pesem Domača zemlja, ki poveljuje slovensko zemljo, niti od daleč ne more pesniško razodeti tega, kar je Župančič položil v majhen del svoje „Dume“.

Pogačnikovemu pesniškemu izrazu, ki je sicer zelo uglašen, spretno izlikan in miselno urejen, manjka pesniške pristnosti, prepričljivosti, krvi in ognja, ki vžge v človeku čustveni plamen. Njegove prispodobe so večkrat preveč iskane, preumetne, celo preliterarne. Predvsem je veliko mehkobne in sladkobne nežnosti v njegovih religioznih stilizmih in prispodobah [n. pr.: božji zrak sinjin, 5; ste videli dehtečo (!) rožo (!) Jezusa, 23; rdeča roža Jezus, 23;

s križa golčal (!) mi je bleđi (!) Bog, 27; pred menoj blesti tvoj (Gospod) vonjavi (!) obraz, 32; sladki Bog, 33; sproščen (bi) poromal z angelom na bleđi, / bleđi vrt / onstran, 39; itd.). Prav tako se Pogačnikov stil rad sprevrže v nejasno, mehko in medlo simboliziranje in opisovanje [n. pr.: mehko nebo, 5; ne čutimo v sebi srca črnega, 5; tenčice; oblak kodrav, 9; v snegu rdečem cvete moj obraz, 15; Nocoj zvonovi so tako mehki, tako voljno sladki, 22; tiho padajoči sneg golči (!), 27; duša je golčala; mehka menda je i smrt, 39; žalostna senca čez belo rokó, 46, itd.] in s tem ustvari poleg religioznega vzdusja, ki ga povečujejo še svetopisemski eksotizmi [n. pr.: raboni, Emavs, Goel, moj strašni itd.], še mnogo manj plastično, še manj jasno pesniško celoto.

Pogačnik je oblikovno popoln ekspresionist. Njegov verz je malokdaj ritmično ubran, je nemelodičen, včasih celo trd in tu in tam narejen. Toda Pogačnik išče notranje ritmike, melodije misli, ki jo doživimo spričo celotnega pesniškega nastroja. V tem je včasih preveč eksperimentator in manj čustvenog lagoden, kar zavaja njegovo pesem tu in tam v impresivno kratkost, nezlitost in neubranost. Na primer:

Čeri prisojne —	Spodaj v dnu
ognjišče razbeljeno.	pod vrbo sanjavo
Topo, drhté,	gorska voda trklja,
vročina žehti	v živem plesu igravo
skoz celo telo, skoz srcé.	in vedro zvončka.
Itđ.	(Zrelo polje, 71.)

Pogačniku je rima prav tako potrebna le za dinamiko misli kakor ritem, zato niso njegove rime v ničemer značilne.

„Sinje ozare“ so razočarale. Pogačnik je vsekakor pesnik, ki je brez dvoma ob Vodniku najvrednejše obličil religiozno pesem. Zdi se mi pa, da je danes že odmrta svoje dni tako oboževana formalna in stilna bujnost, opojnost, metaforična bleskovitost in izrednost in da iščemo znova pristnosti čustva, ki je najosnovnejši znak prave lirične pesmi. Golgata, Svetniška balada, Noč, Bridki park in še nekaj odlomkov pričajo o Pogačnikovi ustvarjalni moči in dvigajo pomen njegove sicer manj popolne pesniške zbirke. *Anton Ocvirk.*

Miroslav Krleža: Uagoniji. Drama. Savremenik Srpske Književne Zadrúge. Kolo I. Knjiga 4. Beograd 1931. 84 str.

Krleža ni samo najjačji hrvaški pisatelj, marveč zavzema tudi kljub raznim strastnim polemikam proti njemu nedvomno eno prvih mest med južnoslovanskimi pisatelji sploh. V nečem pa ga gotovo ne nadkriljuje nihče: v njegovi mnogostranosti, v širokem pogledu na sedanost, ki ni niti najmanj zameglen od lokalnega patriotizma in provincializma, kljub temu, da črpa svoje snovi prav iz življenja bivše avstro-ogrske pseudohrvaške aristokracije in uradništva ter povojnega hrvaškega meščanstva, ki je stopilo na njeno mesto. V tem moramo uvrstiti Krležo, ki ni samo pisatelj, temveč obenem tudi odlični publicist, med pisatelje aktualiste, katere zanimajo predvsem problemi sedanosti, ki jih hočejo rešiti na svoj način. Krleža brezobzirno odkriva napake današnje družbe, riše v ostrih barvnih kontrastih vso gnilobo današnjih zgornjih deset tisoč in vrši tako odločno socialno nalogo duhovnega zdravnika, ki

brezobzirno razkriva rane današnje družbe, katero nam kaže v vsej njeni strašni resničnosti. V tej svoji kritiki družbe je gotovo v marsičem podoben Ivanu Cankarju, dasi je sicer po svoji naturi in umetniški usmerjenosti, ki bi jo rajši imenoval brezobziren realizem, kot pa naturalizem, docela različen od mehkejšega, neoromantično navdahnjenega Cankarja.

In še nekaj: Krleža je optimist, dasi nam slika skoraj izključno samo propad današnje družbe in kljub temu, da nam ni ustvaril v svojem delu tako zvanega „pozitivnega“ ideala bodoče družbe. V vsaki njegovi knjigi čutiš, da trdno veruje v bodočnost družbe, ki jo pomaga graditi prav s svojim uničevanjem in z iztrebljenjem njenih današnjih izrodov.

Taka je tudi njegova drama „U agoniji“ (prvotno novela), katere naslov je naravnost simboličen. „U agoniji“ ni drama v tradicionalnem smislu tega pojma. Njena zgradba je docela samovoljna in prav nič ne ustreza utrjenim oblikam preteklosti. Razdeljena je na dve dejanji, ki bi pa mogli biti prav tako tudi samostojni drami, kar velja posebno za prvo dejanje. Toda Krleža ni hotel pokazati samo propada posameznega individua — moralno in socialno propalega bivšega avstro-ogrskega kavalerijskega „oberstlajtnanta“ barona von Lenbacha —, katerega propad ni samo posledica zloma avstro-ogrške monarhije 1918. leta, temveč so vzroki vse globlji: v notranji strukturi te družbe, mogli bi reči celo kaste. In da je mogel narisati agonijo te družbe, ki ji je zadal smrtni udarec izid svetovne vojne in jo zamenjal z raznimi povojnimi karieri, je moralo nujno slediti dramatično malce preveč razvlečeno drugo dejanje, kjer z odličnim psihološkim poznavanjem, v dvogovoru med Lavro — hčerko bivšega avstrijskega generala in ženo barona Lenbacha, ki si je v prvem dejanju sam končal življenje — in bivšim madžaronom, zaupnikom ogrskega ministrskega predsednika Tisze in rezervnim huzarskim oficirjem, ki se je prelevil v Jugoslaviji v polizanega brezdušnega advokata, doktorjem Ivanom pl. Križovcem, razkrije strašen moralni in socialni propad izumirajoče stare aristokracije. Toda Krleža se ni omejil samo na to družbo, katere usodo je spretno zvezal z rusko aristokratsko emigracijo, ki se prav tako, kakor predvojna avstro-ogrška, nikakor ne more znati v novih razmerah, temveč je pokazal tudi na njene naslednike, razne Goldschmidte, ki so stopili na njeno mesto.

Ta bežna analiza nam kaže, da drama „U agoniji“ kljub temu, da nastopajo v njej prav za prav samo tri osebe (Madlen Petrovna in Marija sta poststranskega pomena) in katerih dejanje in nehanje je orisal Krleža z mojstrskim razumevanjem, ni samo predstava osebne tragedije teh ljudi, temveč tragedija celotne izumirajoče družbe v njenih predsmrtnih stresljajih — v agoniji.

Slovenskega bralca najbrže moti Krležev jezik, ki je sicer svež in močno dramatičen, vendar pa pogosto pomešan z lokalizmi zagrebske hrvaščine in nemščine. Mislim pa, da je to nujno, če je hotel pokazati pisatelj družbo, ki si je ustvarila popolnoma svojstven govor, kakor je svojstvena tudi njena mentaliteta. Spominjam tu samo na Preglja, katerega bralec, ki ne obvlada vsaj osnovnih pojmov nemščine in latinščine, marsikdaj skoraj ne more razumeti, ali na ruske pisatelje, ki so radi vmešavali francoščino, pa nam bo razumljivo, da je ta način pisanja nujen, če hočemo kako družbo orisati na realistično veren način.

Letos mo videli v našem gledališču Krleževe „Glembajeve“, pred leti je gostovalo zagrebško gledališče z dramo „U agoniji“, v slovenskem prevodu je izšla njegova socialna drama „Golgota“. Upajmo, da ni padlo seme na nerodovitna tla, saj smo tudi mi tako potrebni *slovenskega* Krleže, ki bi nam pokazal *slovensko* sedanost v pravi luči; zakaj razne sentimentalne ljubezenske zgodbe in lirična vzdihovanja so v naši dobi, ko išče človek izhoda iz vseobče krize — v marsičem anahronizem.

Vinko Košak.

France Seljak: Kamnarjev Jurij. Mohorjeva knjižnica 38. Založila Družba sv. Mohorja. Celje 1931. 228 str.

Svetovna vojna ni zarezala s svojimi grozotami samo v naš čas in v današnjega človeka, temveč v ves svet, in njene posledice bodo občutili še naši zanamci. Ni vplivala samo s tem, da je na zunaj preobrazila svet, da so padle stare meje in čez noč zrasle nove, da so izginile stare države in na njihovih razvalinah nastale nove, temveč rodila so se nova, hujša nasprotstva: narodnostna, socialna, gospodarska. Vrednote, ki so se nam zdele včasih absolutne, so se popolnoma prevrednotile, kar je zlasti vplivalo v moralno-etičnem svetu. In ni čuda, da pada današnji človek iz skrajnosti v skrajnost kot sta fašizem in boljševizem, iz lažidemokracije v razne vrste diktatur, iz materializma v mistično zamaknjenost.

Današnji pisatelj, ki mu ni artizem alfa in omega vsega, mora čutiti vsa ta nasprotstva v sebi, iskati mora na svoj, *umetniški način*, rešitve iz kaosa nasprotij, v katerega je ujet današnji človek. Res je, da mu ne manjka snovi, ali to snov je treba umetniško oživiti (estetsko, formalno, stilistično), usmeriti vse sile k enemu cilju: ne samo rešiti človeka kot človeka, temveč tudi kot člana velike družabne celote, ki ne obsega samo enega razreda ali naroda, temveč vse človeštvo.

Vsa ta dejstva so rodila ogromno literaturo, kjer gleda vsak pisatelj po svoje na današnji svet in njegove težave, ter skuša najti poti k odrešenju. Tako tudi slovenski pisatelj.

*

Slovinci smo že tako nesrečno vrženi na ta svet, da smo že od nekdaj v napoto raznim velikim narodom, ki se hočejo razmahniti. Preko naše zemlje vodijo pota na sever in jug, na vzhod in zahod. Zato smo bili v spotiko pred svetovno vojno Nemcem, ko so si hoteli preko nas zgraditi svoj most na Jadran, in smo danes v spotiko Italiji, ki hoče imeti prosto pot v centralno Evropo in na Balkan. Poleg vsega tega — kar nas zadeva predvsem narodnostno — pa odmevajo v nas še vse socialne in gospodarske krize ostale Evrope.

*

Majhen odlomek iz te borbe današnjega človeka — posebej slovenskega — je hotel narisati v svoji knjigi „Kamnarjev Jurij“ pisatelj France Seljak (pseudonim znanega pisatelja). Vsebina povesti je na kratko tale: Jurij Radovič, ali kakor ga pisatelj tudi imenuje po poklicu njegovega očeta, ki je bil nabrežinski kamenar, Kamnarjev Jurij, se vrača po petih letih, ko je med tem preživel tri leta vojne in dve leti povojnega tavanja, v domačo vas v Primorju. Poln hrepenenja se vrača v domovino, katere ni toliko let videl, toda to hrepenenje je pomešano s trpko zavestjo, da mu je medtem umrl oče, da je iz-

gubljen zanj Marica, katero je ves čas svoje odsotnosti zvesto ljubil, in da gospodari v njegovi domovini tujec. In res je doma vse drugače: v hiši samo stara mati, Marica je poročena s krčmarjem Čičigojem, narodno življenje zatrto, nabrežinski kamenolomi pusti in prazni. Dolgo se ne znajde, kam in kako, ne more se odločiti med morjem in zemljo, dokler ne začno zopet delati v kamenolomih, kamor ga žene srce. Tudi njegovi tovariši se, kakor on sam, ne morejo najti v novih razmerah, eni so šli med komuniste ali socialiste, drugi med nacionaliste v čitalnici, toda nikjer nimajo obstanka; v čitalnici čutijo, da je med gospodo in proletarcem prepad, v socialiste ne morejo, ker so jim nevarni za narodni obstanek. Jurij se ne more odločiti ne za eno ne za drugo. Res je sicer, da postane kasneje član tajne socialno-revolucionarne celice, kateri načeluje delavec Marko, iz katere pa kmalu izstopi, ko bi morali preiti iz besed in modrovanja k dejanju, in se začne nagibati k nekakemu kompromisnemu socializmu, ki ga zagovarja Soci, dokler se končno ne znajde v konservativnem kmetstvu in družini, kjer je sam svoj „gospod“, v katerem pa vendar ne najde notranje osvoboditve.

V pravkar orisani okvir je zapletena Jurijeva ljubezen do Danice, dekleta, ki je med vojno, pri teti v Trstu, ko je zorelo v deklitstvo, „veliko doživelo“, kar se pozneje izkaže kot intimna ljubezen do nekega človeka, ki je iskal v njej samo telo, pa jo pozneje zapustil. Iz tega Daničinega „greha“ izvirajo hudi notranji boji v Juriju, dokler se ne očistita v ljubezni in izpovedi na poti k materi božji v Barbano. Jurij se poroči z Danico, njen oče mu na smrtni postelji zapusti posestvo in Jurij postane gospodar na svoji zemlji.

To, lahko bi rekel, skoraj vsakdanjo zgodbo je pisatelj prepletel z različnimi dogodki in vprašanji, ki se tičejo prav današnjega človeka in še posebej naših ljudi v Primorju, n. pr.: neorientiranost človeka, ki je izšel iz svetovne vojne, pa je naenkrat spoznal, da se je ves svet spremenil, prostovoljstvo na Koroškem, vpliv boljševiške revolucije na delavstvo, kompromisarski socializem, prepad med gospodo in proletarcem, med gospodarjem in delavcem, vojna odškodnina, nacionalizem in internacionalizem, organiziranje delavstva v ilegalnih socialno-revolucionarnih celicah, fašistični sindikati, propad ljudskega blagostanja, delavec in stroj, gospodarska kriza, razredni boj, verski dvomi v posamezniku, izseljevanje v Argentino, Francijo, Jugoslavijo, ovaduštvo itd.

Na tradicionalen način je položil pisatelj glavno dejanje v eno osebo — Jurija, v kateri se zrcali vse današnje življenje, in tako naj bi bila tudi Jurijeva rešitev v kmetstvo in družino v najožjem smislu nekak kašipot k splošni rešitvi iz današnjega kaosa. V tem pa je pisatelj gotovo vsaj idejno pogrešil, saj vemo, da je taka „rešitev“ možna le za posameznika, medtem ko je za družbo brez pomena, morda celo škodljiva, saj se je na ta način izločil iz njene borbe človek, ki bi lahko pomagal k splošni rešitvi. To hibo je gotovo čutil tudi pisatelj sam, ko pravi na koncu svoje povesti: „Ne zadostuje, da ima človek kruh in ljubezen, na svetu so še druge stvari. O, ko ima človek dušo, dušo...!“ (Str. 227.)

Kompozicija povesti je nekoliko razblinjena, poedina poglavja so neenako obdelana, nekateri značaji premalo orisani, marsikaj premalo globoko zajeto (n. pr. popisi vojne so slabotni, brezkrvni), tudi konec nikakor ni nujen, prav tako mi ne ugaja večkrat Jurijevo filozofiranje, ki diši prav po knjigi (n. pr.:

„Preveč lepijo na zemskem. Ali je mogoče zanikati kraljestvo duha? Priznati le, kar je dognanega, je otroško“ [Str. 48.]), sploh imam vtis, da pisatelj ni doma med delavci. Sicer pa teče pisatelju beseda gladko, pozna se mu velika spretnost, ki ga varuje bolj grobih napak, kljub temu, da moremo opaziti tudi v tej knjigi, da se stilno še vedno bori. Kratki, odrezani stavki se menjajo z daljšimi periodami, kar stilistično precej moti.

V celoti pa je ta idealistično-realistična ljudska povest še dokaj posrečena, dasi sicer v pisateljevem razvoju brez večjega pomena; zato pa tem bolj značilna za izdajateljico „Mohorjevo družbo“, ki je s tem, da jo je izdala, pokazala, da je prebolela tisto ozkosrčnost v moralnem pogledu, katero so ji nekdaj upravičeno očitali.

Vinko Košak.

Ostenso Marta: Klic divjih gosi. Prevedel Griša Koritnik. Opremil arh. Jože Mesar. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1931. 376 str.

Leposlovna knjižnica, ki ima namen, oskrbovati prevode iz sodobnih svetovnih literatur, je to pot posegla v mlado kanadsko književnost, da nas seznanjajo z eno najpopularnejših sodobnih pisateljic, Marto Ostenso. „Klic divjih gosi“ je njeno prvo delo, za katero je bila nagrajena in preko katerega si je utrla pot v Evropo. Od 1925., ko je prvič izšlo v Ameriki (primerjaj uvod), pošilja plodovita, komaj enaintridesetletna pisateljica vsako leto nov roman v svet, vsekakor pa jo k temu žene bolj uglajena pot ko notranja nujnost in zelo verjetno je, da ji do one umetniške višine, v katero se je dvignila s svojim prvim velikim delom, ne bo pripomogla nikaka rutina več. Čutiti je namreč, da pisateljica izgublja na svoji elementarnosti in to, kar je bilo spočetka izvirno, postaja polagoma manira. Preveč je dala sebe same v svoje prvo delo in preveč je bilo to prvotno doživetje močno, da ne bi v nadaljnjih romanih zaradi neprestanega ponavljanja sorodnih motivov, značajev in situacij odsevalo kot variiran, včasih samo še kot izumetničen posnetek.

Da pa je postalo njeno doslej nedvomno najboljšo delo tudi naša last, pomenja za nas vsekakor obogatitev. Kljub temu, da pisateljica nekoliko spominja na Selmo Lagerlöfovo in Knuta Hamsuna — tudi Marta Ostenso je Skandinavka, čeprav živi že od svojega tretjega leta v Ameriki in piše v angleščini (prim. uvod) —, vsebuje življenje, ki nam ga daje v tem svojem romanu, nekaj svojevrstnega, novega.

Ostenso živi med starim in novim svetom. Iz svoje stare domovine je prinesla svojo srčno kulturo, mehko zasanjanost, mistično doživetje narave in svojevrstno religioznost ter oni bistveni način prepletanja najrezkejšega naturalizma z romantično simboliko. V novem svetu je našla naravo, ki ji v vzbujanju trpke osamelosti ni mogla biti tuja; novi so bili zanjo ljudje, večinoma priseljenci vseh mogočih narodnosti, med njimi tudi Skandinavci, ki so se prilagodili novim razmeram, in nove so ji bile prilike, ki so pospeševale amerikanizacijo. Poglobiti se v te ljudi, pronikniti skozi trdo skorjo njihove nedostopnosti, to je eden glavnih problemov, ki ga pisateljica rešuje v svojih delih.

Proti dvema grozotnima silama se bori njen človek: proti samemu sebi in proti strašni osamelosti, ki je v njeni — saj je edino, kar se more reči o kateremkoli živem bitju, da je samo; vse ostalo, ljubezen, sovraštvo, Bog in dobra dela, vse je le sredstvo zoper grozo tega spoznanja —, in pa proti

tiranstvu vnanjega sveta, vtelesenem v brezobzirni grabežljivosti, fanatičnem licemerstvu in tradicionalni konservativnosti.

Dvoje vrste ljudi srečujemo stalno pri njej: prvi so simbol tega tiranstva, sile, ki so ji zaslužnili svojega duha, drugi so sanjači, ki skušajo ubežati tej sili v boljši, višji svet.

Edini bog, ki ga priznava, je svobodna človeška duša; najvišji ideal je življenje, ki preprosto in svobodno kot drevo raste iz sebe in si jemlje vse, kar potrebuje za svoj pogon. Tragika je v borbi s silo, ki temu nasprotuje. Ta sila je zemlja, ta sila je v ljudeh, ki se bore za zemljo, in v ljudeh, ki si gnetó malike iz svojega prirodnega boga. Če se odrečeš temu, kar potrebuješ, ali če grabiš več kot potrebuješ, v obeh primerih grešiš zoper sebe, v obeh primerih propadaš.

Kaleb Gare, glavni junak našega romana, je taka grozovita sila, ki v svojem pohlepu po bogastvu, v svoji strasti do zemlje izsesava poslednje moči svoje rodbine, da bi iztisnil iz nje, kar more in česar ne more več dati. Pot vodi preko grozodejstev, lahko tudi preko zločinov, toda on mora priti tja, kamor hoče, saj ima sredstvo, da to lahko doseže; to sredstvo je posledica mladostne zablode njegove žene Amalijs, s pomočjo katere umetno drži na vrvici njo in njene otroke.

Otroci trpe kot sužnji in sanjajo o svetu, očeta sovražijo in se ga boje. Nemo ugašajo njihove sanje, zemlja jih priklepa nase in jim ne dá dihati; vse je samo mehanično telesno delo, duh je ubit; oni čutijo to in molče, kajti Kalebovo maščevanje je nepopisno. Kalebov glas je sladak, mehek in obziren, njegova krutost se s tem samo še stopnjuje. Otroci vedo, da se bo za vsak, tudi za najneznatnejši njihov upor znesel nad materjo in zaradi matere molče. Kaleb opravičuje svoja grozodejstva s krivico, ki jo je življenje izvršilo nad njim — prevaralo ga je za Amalijino ljubezen; Amalija se mu slepo pokori, trpi in dela kot živina, toda do tega, da bi ga ljubila, je ne more prisiliti. Amalija je in ostane žena iz nekega drugega sveta, kakor pomotoma je zašla med kolesa brutalnih zemskih sil, ki jo tro. Kaj pomaga, če se Kaleb znaša nad prtiči, ki jih polaga na mizo pred jedjo kot ostanek boljšega življenja! Njegovi otroci ostanejo kljub temu „krevljasti in skrivljeni, kržljavi in kilavi kakor grmičje na njegovem zemljišču, pusti ko njegove njive, preden jih ni zalil s svojo srčno krvjo, da mu rodijo boren pridelek“. (87.) In ti otroci je ne brigajo, Amalija jih ne smatra za svoje, ona hladno dopušča, da se v žrtvovanju zanjo odrekajo lastnemu življenju. Le Mark Jordan, sin človeka, ki ga je ljubila, je iz njenega boljšega sveta; Mark ne sme izvedeti, da je le nezakonski sin preproste kmetice, četudi njo in ostale Kaleb izmuči do smrti. Saj svojemu življenju se je že davno odrekla.

Ta fizični svet zemlje prepleta svet duha in sanj, ki ga prinaša novo nastavljena učiteljica Linda Archer v času setve, ko se pričinja zemlja čudežno prebujati, ko lete divje gosi „še dlje proti severu, v pokrajine brez človeške toplote ... celó brez človeške osamelosti“. (45.) Paralelno z naravo se prebujajo, raste, kipi in zori življenje v ljudeh. Ljubezen je premagala grozo osamelosti: Linda je našla Marka Jordana, Kalebova hči Judita Svena Sandba, njena starejša sestra Ela Malcolma, — vse hrepeni v daljavo, stran od zemlje, na katero vse priklepa Kaleb Gare. Judita se je očetu uprla in se dala Svenu Sandbu, Ela se je očetu uklonila in se odrekla Malcolmmu. Polnokrvna, divje

uporna Judita in bolešno zagrenjena, zmagoslavno vdana Ela — svet svo-
bodne, prekipevajoče strasti in svet bolehave puritanske pokorščine. Judita
brutalno sovraži Elo in zaničuje njeno trpljenje brez svrhe, v katerem ne vidi
ničesar občudovanja vrednega.

Juditina borba z očetom doseže svoj tragični višek. Judita hoče ubiti Ka-
leba, Kaleb jo ukloni. Naslaja se ob misli, kako bo izrabil njen beg za priliko,
da zadosti svojemu sadističnemu triumfu nad Amalijo in jo prisili, da sama izda
Marku Jordanu skrivnost njegovega rojstva in s tem sebe in njega uniči. Toda
v najodločilnejšem trenutku svojega življenja ga žena premaga s tem, da se
mu prvič v življenju zoperstavi, in to zlomi njegovo duševno moč. To je tedaj,
ko požar uničuje njegova polja in gozdove. V najbujnejšem razcvitu gori lan,
duša njegove zemlje, on pa je umirajoč prisiljen gledati propast svojega imetja
in umreti v borbi zanj, ki mu je žrtvoval dušo in telo, sebe in svojo rodbino.
Dvojna tragična ironija!

Linda in Mark odhajata. Judita je že davno našla novi svet. Prišel je čas,
„ko se bo zemlja po plodonosni dajatvi zaprla vase“. Divje gosi beže daleč
proti južnim močvirjem. „Neskončna, hladna strast je bila v tem begu ptic,
strast zemlje, ponosna skrivnost, ki je ne bomo nikoli doumeli.“ (375.)

Ta grozotna skrivnost je našla svoj lik v Kalebu Garu, „ki ga ne bi mogli
označiti ne z izrazi človeške kreposti ne podlosti. Bil je vtelešena zemlja;
zahtevajoč in nasilen vprav ko gruda, ki ga je redila“. (46.) To ni človek, to je
demon, naslajajoč se nad mukami, ki jih povzroča ljudem. Toda o mraku se
plazi s svetilko v roki po preriji k lanu in ko se prepriča, da ga nihče ne opa-
zuje, boječe boža ves zamaknjen cvetoče nežne vršičke. „Lan mu je bila celota
zase, dovršenost, ki je zahtevala vse in nasprotno nudila vse — rast zemlje,
edina stvar na svetu, vredna spoštovanja.“ (194.)

Karakteristika Kaleba Gara kakor tudi ostalih oseb, predvsem glavnih, ni
naturalistično plastična, marveč idealistično linearna: vsaka izmed njih s svo-
jimi dejanji samo ostro podčrtava osnovno linijo, v kateri se mora gibati; niti
najmanjša slučajnost nikoli ne preokrene smotrene notranje kompozicije dela,
ki ga preveva enotna etična usmerjenost. Dejanje stopnjuje simbolična paralela
z naravo, svoj najgloblji podton najde v melanholičnem vreščanju divjih gosi,
ki spremljajo kot motiv vse delo ter ga spajajo v zaključeno enoto. V nekaterih
scenah se povzpne dejanje do močne dramatičnosti (prim. uvodni prizor, Judi-
tino borbo s Svenom in Kalebom, predvsem pa veličastni opis Kalebovega
tragičnega pogina).

Nekateri nedostatk, predvsem nekoliko nerodno uvajanje predfabule v
dejanje in nekatere dolgoveznosti, kot n. pr. enolično, nestopnjevano raz-
merje dokaj presojne Linde in Marka ter nepotrebno vpeljevanje nekaterih
stranskih oseb, ki se tudi v naslednjih romanih tako rade pojavljajo v istih
vlogah, delo sicer motijo, vendar ne preprečujejo enotne ubranosti.

Prevod je mestoma prav dober, motijo pa predvsem nekatere neslovenske
rabe, kakor: kako mi solnca . . ., solnca mi, kako . . ., in nekatere skovanke, ki
se v preveliki meri ponavljajo, n. pr.: jezerišče, molzišče, gozdišče, privezova-
lišče, ržišče, krompirišče; kravarna, povrtje, strižba, čudenje. Dejstva kot
n. pr., da zamenja prevajatelj Judito z Lindo (80), pričajo o naglici pre-
vajanja.

Marja Boršnik.

PREGLEDI

GLASBA

Koncerti. — *Dva koncerta v proslavo Sattnerjeve 80letnice*. Prvi koncert je priredila ljubljanska „Glasbena Matica“ (12. marca 1931.), ki je v ta namen dala Sattnerjevo kantato „Oljki“ (besedilo Simona Gregorčiča). Delo je v celoti koncipirano preveč raztegnjeno, kajti tekst takega obsega bi moral biti izčrpan v polovico krajšem času, kot ga Sattner za to dejansko potrebuje, če bi hotel, da bi bila skladba res smotreno zgrajena. Predvsem bi bilo bolje, da bi skladba ne imela delov, vendar pa navsezadnje to še ni najhujše, toda to neštevilno ponavljanje teksta (kar prav za prav edino dela skladbo tako dolgo) stavi glavni potek pesmi, njeno misel in razvoj te misli popolnoma v ozadje. Poglavitno postane tako postranska stvar in to je osnovna pogrška.

Organsko komponirani alt-solo (st. 29. v izvlečku) in tretji del kantate, otvarjajoča koračnica, spadata med: najbolj posrečene točke tega dela. Pa tudi ta dva dela nista prišla preveč do izraza, prvi zaradi nesrečno izbrane altistke (Ljudmille Vedralove), ki partu ni mogla dati prave fiziognomije, koračnica pa zaradi okolnosti, da ji je predpisan absolutno prepočasen tempo, v katerem se je odigrala. Neorgansko vkomponirana, a sama na sebi muzikalno dobra je nevihta (st. 54. v izvlečku); prav tako „dež“, ki se pojavi, ko ga solist priključuje, toda vendarle malo prepozno, kar deluje nekoliko komično. Vstavljeni korali za odrom nimajo potrebnega pomena. Izrazno je najboljši konec drugega dela. Instrumentacijsko bi bilo dobro, če bi se vijoline ne gibale toliko v akordih.

Študij takega dela zahteva več truda ko marsikatero težje delo, ker je dirigentu v skladbo treba vdeti večinoma vse, kar ji je treba do resničnega uspeha, ki pa

ostane v najboljšem primeru le zunanji. Zato in pa, ker se je težko navdušiti za tak posel, so skladbo dali tako, kakršna je. Zbor in orkester sta storila svoje, od solistov sta se kar se je dalo lepo izkazala Vera Majdičeva (sopran) in Josip Križaj (bas). Vse skupaj je vodil ravnatelj Mirko Polič.

Drugi koncert v Sattnerjevo proslavo je priredilo pevsko društvo „Maribor“ (18. marca 1931.). Izvajal je po vsej priliki Sattnerjevo najboljšo delo, kar jih je med skladbami večjega obsega, in zdaj precej posrečeno predelano. Tekst (Michael Opeka) sam na sebi ni prav izrazito sestavljen, besedilo se kakor pri „Oljki“ zelo ponavlja (mogoče vendarle malo manj), končni postopi v sopranskem partu se preveč omejujejo na običajne konce v operah in operetah (kvartni ali kvintni postop), vendar pa je muzika v celoti bolj razumno napravljena in zato bolj sprejemljiva. Popravljen delo je na vrednosti le pridobilo. Enaka konca prvega in drugega dela sta prav primerna. „Predragi je moj“ za sopran je pač najlepša točka tega oratorija. V celoti je to, kljub vsem označenim nedostatom povsem spodobno delo, brez posebnih muzikalnih ambicij, vendar pa vredno vsake publike.

Zbor in orkester sta se potrudila in napravila, kar je bilo v njunih močeh. Tako je izvajanje prekosilo pričakovanje, ki se je stavilo na to prireditev in ki je moralo biti očitno minimalno (kar priča obisk). Zbor poje približno tako, kakor poje „Ljubljanski zvon“, kadar je v dobrem stanju. Od solistov se je najbolj odlikovala Lovšetova; gospoda Neralič in Živko imata dober glas, ki ga pa ne obvladata zadostno. Prireditev je vodil regens chori mariborske stolnice J. E. Gašparič.

Sattner je predvsem cerkveni komponist, ki je skupno z Angelikom Hribar-

jem napisal precejšnje število Marijinih in drugih cerkvenih skladb čistega stila in lepe vsebine. Od posvetnih skladb manjšega obsega je najbolj znana „Nikar se me ne boj“, nezavedno zapisana reminiscenca iz Fausta, ter „Opomin k petju“. Pred vojno se je lotil kompozicij večjega formata in je napisal poleg tu ocenjenih del: „Missa seraphica“ (ena najboljših slovenskih maš), „Jeftejevo prisego“, „Soči“, „Ob nevihti“ in „V pepelnici noči“, kjer se je otresel le preveč obilnega ponavljanja, opustil deljenje teksta v več delov, tako da to delo predstavlja enotnejšo tvorbo od ostalih. Razen tega je komponiral romantično opero „Tajda“.

Za Sattnerja je značilna neke vrste vedrost, ki mu skoro onemogoča, da bi se globlje vživel v svoje delo. Razen tega je princip kadence v vseh njegovih delih preveč izrabljen, medtem ko je raba ostalih stopenj omejena na minimum. Modulatorična stran je kar najbolj preprosta. Sattnerjevo delo v cerkveni glasbi je skupaj s Hribarjem ustvarilo stanje, ki sta ga v isti smeri stopnjevala Premrl in Kimovec.

Koncert „Hubadove župe“ (8. marca 1931.) je nudil pregled slovenskih pevskih zborov v tem smislu: nastopilo je devet pevskih zborov iz Ljubljane in okolice (Šiška, Moste) in štirje pevski zbori iz ostale Slovenije, to se pravi, jako majhno število izvenljubljskih. Nastopi nekaterih so bili pod kritiko. Presenetljivo slab „Slavec“, skoro prav tak „Cankar“, ki poje včasih tudi bolje. Kar se tiče ljubljanskih zborov, se je lahko opazilo, da je njih število preveliko v primeri s številom aktivnih pevcev. Zato bi bilo priporočljivo, da se pevci grupirajo v nekaterih zborih, nepevci pa v drugih, da pevci ne sodelujejo v različnih društvih in istočasno v nobenem in da obvladajo pesmi, ki tvorijo repertoar zbora.

Od ljubljanskih nastopajočih zborov so peli najbolje: „Glasbena Matica“, „Ljubljanski Zvon“ (to pot dober) ter „Pevsko

društvo Krakovo-Trnovo“ (kot zadnje), od zunanjih zborov: „Pevsko društvo Zvon“ iz Trbovelj in „Celjsko pevsko društvo“, oba približno takih kvalitet kot „Ljubljanski Zvon“. „Glasbena Matica“ je imela najtežji program (Štolcer, Kogoj), od katerega so pa peli le eno pesem, tako da je pravilno ocenjanje otežkočeno. Prav tako je „Ljubljana“, ki je zapela Dolinarjev „Venček narodnih pesmi“, pokazala le, da ima precej zvočne glasove. Za ocenjanje najbolj primerne programe so imeli „Celjsko pevsko društvo“, trboveljski in ljubljanski „Zvon“.

Javna produkcija državnega konservatorija v Ljubljani je bila 15. marca 1931. kot matineja. Poleg že znanih imen učencev in učiteljev je treba imenovati učenca Prevarška, ki obeta postati hvale vreden violonist, in šolo L. M. Škerjanca, ki je dal štirim svojim učencem (Lipovšek, Müller, Šivic, Šušteršič) dirigirati drugo Haydnovo simfonijo, vsakemu en stavek, in tako praktično otvoril ta pouk.

Med koncerti, ki so se nakopičili tokom pomladi, so večjega ali manjšega pomena tile: Koncert „Češke filharmonije“. Vivaldi, Čajkovskij, Novak, Jirak, Martinu so bili avtorji tega večera. Skladbe so bile vse dobre, najboljša pa sta bila Čajkovskij in Novak. Jirak je v hitrejšem delu svoje „Overture“ boljši kot v počasnem, Martinu pa si je nadel nalogo delati ropot („Bagarre“) in to tudi dela, mestoma malo preveč enostavno in s preobilno uporabo činel. Interpretacijsko si je to pot pri naštudiranju vzel Talich za vzgled princip orgelske dinamike in je v frazah vzdržal isto intenzivnost do zadnjih not neizpremenjeno, kakor se to godi pri orglah. Vendar pa princip ni prišel popolnoma do veljave, morda tudi ni bil povsem konsekventno izveden. Najbolje sta bila igrana Čajkovskij in Novak, kjer je dirigent našel največ smisla za dobro interpretacijo, česar pri ostalih delih ni našel v toliki meri. „V Tatrah“ (Novak) so to pot igrali še bolje kakor smo to

delo že nekoč čuli pod istim dirigentom. Čajkovskega VI. simfonija je bila pač višek. Omeniti pa je treba, da tako močne interpretacije, kakor je bila svojčas Dvořákova simfonija v E-molu, na tem koncertu ni bilo. Pod Talichom je bilo to stvaritev zase, kakor je bilo isto delo pod Nedbalom mrtva točka.

III. simfonski koncert (Nar. gledališče, 1. maja 1931.). *Osterčeva* „Suita za orkester“, ki je stala na čelu instrumentalnega dela programa je bila najboljša delo tega koncerta. Za Osterca nenavadno čista, jasna in efektivna muzika, formalno morda malo preveč stereotipna, kljub temu pa posebno v zadnjih stvkih izvrstna. — *Glazunova* op. 13. (Stjenka Razin) predstavlja morda malo prestrogo programsko simfonsko pesnitev, ki pa ni prišla preveč plastično do izraza, bodisi da je tako komponirana ali pa da je bila tako izvajana.

Drugi del programa so tvorila dela za zbor in orkester: „Tri narodne legende“, ki jih je za dvo- ali triglasni ženski zbor napisal *Emil Adamič*, so namenjene mladini, toda iz skladb samih to nikakor ni razvidno. Razen tega kvarijo te kompozicije številne medigre, ki nimajo prave motivacije. Isti pogrešek ima „Skušnjava v puščavi“ češkega skladatelja *Křičke*, četudi so medigre mnogo bolj utemeljene. Če je kako delo pisano za soli, zbor in orkester, imajo soli in zbor poglobljeno besedo, razen če ume kdo z glasbo toliko povedati, da mu na koncu sama ne zadošča več in potrebuje besede (primeri: *Beethovnova IX. simfonija*). V ostalem je to delo zgolj muzikalno dobro narejeno. Izvedba je bila delom ustrezajoča. Solisti (*Golobova*, *Jug*, *Petrovčič*) niso prišli preveč do veljave. Dirigenta: *Štrifof*, *Polič*.

Brandl-Trio (*Brandl*, *Folger*, *Reiss*) je imel na sporedu tri povsem različna dela: *Brahmsov* op. 101., *Beethovnov* op. 1., št. 2. in *Marxov* malo kavarniški, a kljub temu izvrsten trio. *Beethoven* je tu delo

ma še pod vplivom Mozarta, v „Largu“ pa je že precej samostojen. Vsa dela v konceptu in izdelavi kvalitetno močna in težko bi bilo najti besed, ki bi označile njih pravo vrednost. Smiselno muziciranje tega tria je dobro interpretiralo naštudirana dela, tako da bi bil koncert zaslužil malo več pozornosti s strani občinstva.

Koncert Pavle Lovšetove je to pot imel boljši spored. Vrstile so se razne pesmi bolj in manj znanih komponistov (*Smetana*, *Čajkovskij*, *Novak*, *Marx*, *Schubert*, *Kienzl*, *Verdi*, *Thomas*, *Blech* itd.), muzikalno neoporečne skladbe, večinoma ljubezenske in par otroških, med katerimi je bila posebno karakteristična *Blechova* „Petelin in kokoš“.

Kakor vedno, je *P. Lovšetova* odpela tudi ta koncertni program pesmim primerno in glasovno odlično. Čudim se njenemu strahu pred težjimi in novejšimi stvarmi, ki bi jih s primerno pripravo čisto gotovo tako zapela, da bi bili vsi ž njo še bolj zadovoljni.

Novost tega koncerta je bila ta, da je nastopila pevkinina hčerka *Majda Lovšetova*, in sicer s takó nepričakovanimi zmoglostmi in s tako gotovostjo, da utegne po daljšem, vztrajnem delu postati dobra koloraturka, katerih itak povsod primanjkuje. Obe pevki je pri klavirju spremljal *Marijan Lipovšek*.

Glasbeno društvo „Sloga“ je priredilo koncert, na katerem se je proizvajal *Händlov* oratorij „*Samson*“. Kakor večino svojih del, je *Händel* tudi to delo opremil z vsemi vrtilinami, ki jih človek lahko zahteva od dela večjega formata, vendar z manjšo poglobljenostjo, kakor je to delal tedaj živeči *Bach*. *Händel* je bil človek, ki mu je šlo v glavnem za koncept in karakterizacijo posameznih delov, ne da bi se bil delj ustavljal pri tako zvanem podrobnem delu. To se vidi iz razmeroma skromne uporabe disonanc, ki je odločilna za presojo umetnega kontrapunkta. Delal je, kakor mu je

hitreje šlo. Zato se prav za prav ne da meriti z Bachom, ki je bil v tem pogledu neprekosljiv mojster. Najbolj zanimive točke tega oratorija predstavljajo arije z zborom (št. 12. in 14.). Po proizvajanju se sicer ta prireditve ne more prištevati med uspelejše, vendar je treba hvalevredno omeniti agilno delovanje „Sloge“, ki si stavi tako težko nalogo, predvsem zato, ker se potem od zborov, ki imajo več ambicije in možnosti, da bi nekaj napravili, more tem lažje več zahtevati.

Kvartet solistov (Lovšetova, Medvedova, Rus) je bil v vsakem oziru na mestu. Najtežje delo je med njimi imel Marijan Rus, ki je pel dva parta (Manoaha in Harapha), ki sta tehnično zelo težka. Orkester in zbor sta nekoliko zastajala za solisti. Dirigent: Heri Svetel.

Sredi maja so konservatoristi priredili dva večera, ki sta se zelo približevala koncertnim prireditvam: *Novakov večer* (ob priliki njegove šestdesetletnice) in *komorni večer*, na katerem so šlaisovi učenci (Pfeifer, Stanič, Sušteršič, Bajde) zaigrali Mozartov op. 21. in Ravelov kvartet, Pfeifer, Bajde in Lipovšek pa Novakov „klavirski trio“.

Kvartet ima lep komoren ton in je zlasti ne baš lahkega Ravela muzikalno zelo lepo naštudiral. Ta sijajni kvartet se je odigral fino niansirano, le zadnjemu stavku niso mogli dati one verve, ki jo zahteva. Priporočati bi bilo, da se kvartet ne razstane, da stalno muzicira in tupa-tam tudi nastopi. V Ljubljani nam itak manjka kvarteta. — Nadalje so nastopili tudi naši srbski sodržavljeni z juga. Odpeli so precej dobro nekaj svojih domačih pesmi, nato pa Mokranjca, Adamiča in Schwaba, ki jim pa niso šli tako od rok.

Govornikom ob takih prilikah bi bilo priporočati, da malo premislijo, kaj bodo govorili in ne mečejo besed kar na slepo tjavendan, pa najsi bodo pametne in umestne ali ne.

„Dijaški koncert“ klasične gimnazije in „Dobrodelni koncert“ Rdečega križa so

priložnostne prireditve, ki prav za prav ne spadajo v kulturno rubriko in jih ne gre jemati strogo v pretres.

Ljubljanski radio je ostal tam, kjer je bil. Najinteresantnejša na njem je še vedno kukavica. *Marij Kogoj.*

KNJIGE IN ČASOPISI

Viktor Dyk. Če se je sodobna češka književnost vsaj v čem povzpela na svetovno višino, gre hvala za to predvsem lirikom. Češka proza je po pravici ali po krivici v tujini skoroda neznana; dramatsko produkcijo zastopata menda izključno le dve imeni: Karel Čapek in František Langer. Nasprotno pa si je nova češka poezija s svojimi nedvomnimi vrednotami že zdavnaj pridobila svetovno pozornost. V zadnjih letih kaže, kakor da bi se bila neka višja sila zaklela zoper češko poezijo. S smrtjo Antonina Sove in Otakarja Březine je naše slovstvo izgubilo oba poglavitna stebra, ki sta nosila mogočni obok češkega modernega pesništva. J. S. Machar, ki je obojico preživel, že dolgo ni več toli močna pesniška individualnost kot je bil nekako do svetovne vojne. Zaslugo za to, da se je ohranila bleščeča tradicija lirične poezije, imajo mlajše vrste pesnikov — onih, ki so nedavno dovršili petdeset let: Viktor Dyk, Karel Toman, Fraňa Šramek, St. K. Neumann. Izmed teh Karel Toman že dokaj časa molči, kakor da bi se bil njegov čudoviti lirični tok nenadno izgubil nalik reki v kraških tleh. Stanislav K. Neumann, sicer sila nemiren duh, je od čiste poezije pobegnil med povprečne politične glasnike in klicarje. Fraňa Šramek se je po zadnji razkošni pesniški žetvi zopet vrnil k prozi. Ostal je samo še Viktor Dyk, čigar lirčna poezija je že zdavnaj dozorela do kristalne čistosti in klenosti in je do zadnjega ostala živa in sveža kakor planinski vrelec. Zdaj je tudi Dyk umolknil — za večno.

Po Viktorju Dyku bo na Češkem še dolgo ostala vrzel. Prav tako kot je

češko narodno življenje izgubilo v njem možatega in brezkompromisnega, odkritega in nekonjunktornega moža, plemenito odličnega bojavnika za višje naloge in smotre češkega javnega življenja, je izgubila književnost velikega pesnika, ki je bil še sredi svoje stvariteljske zrelosti. Pesnika, ki je približno dvajset zadnjih let stal v ospredju češke moderne poezije in čigar glas si mogel najti skoraj vsak dan v stolpcih političnih listov. Pesnika, ki se je kot dolgoletni predsednik „Umělecké Besede“ in urednik književnega mesečnika „Lumir“ močno uveljavljal tudi kot organizator, zlasti ko je bil med vojno osredotočil okoli sebe dejavno in plodno gibanje in ko se je po vojni enako ostro boril zoper pregoreči kult kozmopolitskih idej kakor zoper komunistične tendence v mladi češki literaturi. Glas o njegovi nagli smrti v Dalmaciji (14. maja t. l.) je tedaj po pravici vznemiril vso češko javnost in vzbudil tople odmeve celó v onem delu tiska, ki je vsekdar odločno napadal Dykovo politično usmerjenost. Tako žalovanje smo mogli v zadnjih letih opaziti samo ob Jiráskovi smrti, kar priča o izredni Dykovi popularnosti in nazorno kaže, kakšno osebnost je Češka izgubila z njim.

Dykovo literarno delo od prvih zagrejenih in pesimističnih verzov, s katerimi je zadirčno napadal takratnega duha časa in z mrzlo ironijo glosiral pesnikove osebne tegobe, tja do poslednje zbirke kristalne lirike „Devátá vlna“, obsega do malega petdeset knjig. Ni je bilo književne panoge, ki bi se ji bil Dyk izognil. Lirika se je menjavala z epično poezijo, drobna proza z romanom, tragikomedija s tragedijo, književna kritika s časnikarskimi in političnimi članki. Dobra četrtina te obilne žetve se na posameznih mestih uvršča med najboljše produkte sodobnega češkega slovstva. Semle gredó iz drobne lirike knjige: „Těžké a lehké kroky“ (1915), „Noci chiméry“ (1917), „Anebo“ (1917),

„Okno“ (1921), „Devátá vlna“ (1930); iz lirično-epičnega pesništva: „Milá sedmi loupežníků“ (1906), „Giuseppe Moro“ (1911), „Zápas Jiřího Macků“ (1916); iz proze „Krisař“ (1915); iz dramatike „Posel“ (1907) in „Zmoudření dona Quijota“ (1913). Navedimo še krasno knjigo premišljevanj izza svetovne vojne „Inter arma“, da ne prezremo docela onega dela Dykove tvorbe, ki tesno meji z njegovim časnikarsko-političnim delovanjem.

Dykovo poezijo predvsem jedrnato označuje nje življenjska in dejavna funkcija, ki stremlji po dejanjih. „Živeti v vzdušju cvetličnjaka, bati se udarcev nevihte, varovati svoje delo pred možnostjo napada — to je najboljša pot, če hočeš duševno in umetniško zakrneti. To je bolnišnica, ne življenje“, je napisal med vojno v nekem svojem članku. Videlo se je, kakor da v njegovem poslanstvu, ki si ga je bil zastavil za življenje in poezijo, ni bilo časa in prostora za daljši počitek. V pesnikovi podzvesti je nalik večni luči nenehoma žarela lepota dejanja enako kot lepota velikega sna in je s svojim bleiskom osvetljevala vso Dykovo tvorbo. V neosebnem delu njegove poezije je bilo to neprestano izžarevanje misli in čuvstev združeno s pesnikovo nenehoma čuječo skrbjo za usodo naroda in domače dežele. Med vojno je Dyk opeval najčistejši mit domovine; njegova pesniška beseda, polna vere in osebnega junaštva, je štela med najlepše izraze češkega duha v usodnih dneh naroda. Imela je velik odmev prav zaradi tega, ker ni bila patetična. Dyku gre zasluga, da je poeziji, ko jo je inspirirala narodna usoda, dal značaj resnično čiste in klene pesniške vrednote. Sprostil jo je starih patetičnih in retoričnih form in ji vdihnil notranjo, toplo, usodno-intimno vsebino.

Subjektivni del Dykove poezije, v katerem se trgajo in izginjajo poslednje meglice tendenčnosti, je očitoval v dojemljivi melodiki ritem pesnikove duše, prelivanje svetlobe in sence nalik morskim

valovom. Tu je bilo dovolj prostora za krhko, nežno, melanholično melodijo sanj, iluzij, hrepenenja. Junaštvo dejanja, vere in žrtve, varljiva plast iluzij, večna pesem hrepenenja, to so bili najčistejši vrelci Dykove pesniške inspiracije. Vedno znova se je pridruževal tem motivom še motiv smrti, ki je pri Dyku vselej zvenel tako čudno sugestivno. Zadnja pesnikova zbirka (Devátá vlna), ki je ena njegovih najčistejših knjig, daje skoraj slutiti temno občutje bližajoče se katastrofe. Deveti val je Dyku val smrti, konca, večnosti, kamor se je bil zdaj sam pogreznil.

Dr. Josef Knap (Praha).

Ciril Drekonja: Dolg. Povest. Trst 1931. Književna družina „Luč“. Tiskala, izdala in založila Tipografia Consoziale v Trstu. 138 str.

Sedma serija tržaške „Luči“ prinaša to povest iz goriških gora. Kakor življenje gorskih grap, iz katerega je zajeta, je njeno dejanje enostavno, preprosto, v svoji mirni tihoti komaj včasih malo bolj razgibano. Neka trpna vdanost, ki se zdi, da spada k osnovnim črtam slovan-ske duše, je razprostrta čez to okolje in omrežuje tudi značaje, ki bi ji radi ušli. Košnja, vasovanje, vaška ljubezen in zapeljevanje med mladino, med starejšimi skrbi zaradi podedovanih dolgov, podmolkla nasprotja, bahaštvo, prepirljivost, nevoščljivost in sovraštvo, kak ne prehud pretep, bolezn, prodajanje lesa nepoštenemu tujcu, borba za kruh, izseljevanje in vračanje, nezakonski porodi in kakšna poroka z ovirami — iz takih prvin je pestro stkana ta pomirjevalna, starinsko zdrava povest, ki bo ljudstvu ugajala, slovstvenih razvajancev pa ne bo pritegnila; premirna je zanje, prepčasna, pre-gostobesedna in prehladna, ustvarjena bolj z razumom nego s čuvstveno toplino. Šele od 19. poglavja dalje se pripovedo-vanje malo razširi. Jezik je čisto suho slovniški, vendar kuka tu in tam kaka sočnejša bilka iz njega: ložnica (str. 6),

obvršiti kopo (16), ugrešiti (18, to je utrpeti), prebiralka (18), shropiniti se (35), vlaka (40), močilo (41), lempa za vodo (42), voznik (45, to je vozna pot), potočna (45), hudota (105), uhiteti (137). Prav ne bo: Ni se čutila osamljena in zapuščena (27), to je osamljene in zapuščene).

Za isto serijo je France Bevk dobro prevel ukrajinsko povest Ivana Franka „Pantalaha“ (100 str.). Jetniški ubežnik Pantalaha pade v petem poglavju s strehe in se ubije, a s tem še bolj oživi za nadaljnjih pet poglavij. In vendar to ni zgodba o strahovih, temveč kruto realistična povest o trpečih človeških bitjih. Ob koncu knjige poroča Bevk pregledoma o Ukrajini, Ukrajincih, njihovi zgodovini, ukrajinskem slovstvu in posebej o Ivanu Franku.

V poljudno-znanstvenem zborniku te serije (64 strani) poroča Forojuliensis o „Cerkveni uredbi v Julijski Krajini in v Zadru po svetovni vojni“. Sledita sestavka „Uradno in prostovoljno izpreminjanje priimkov“ ter „Italijanski prevodi iz jugoslovanskih slovstev izza svetovne vojne“. Zaključek tvorijo „Recila, reki, resnice in modrosti s Tolminskega“, ki jih je iz zapuščine Jožefa Kende sestavil Ciril Drekonja. *A. Budal.*

O „Ilirskih romanih Charlesa Nodierja“ piše René Dollot v zadnji številki Baldenspergerjeve „Revue de Litterature comparée“ (I. XI., šte. 2., april-junij 1931., str. 285—314). Izčrpna študija je važna zlasti zategadelj, ker upošteva tudi ljubljanske vire ter slovensko in srbohrvaško literaturo o Nodierju, kar je avtorju po posredovanju prof. M. Veya omogočil France Dobrovoljc. — V isti številki se prof. Baldensperger obenem z drugimi novejšimi deli o literaturi pod vidikom evropsstva (Blei Franz, Fritz Ernst, André Levinson) bavi tudi s knjigo Janka Lavrina „Studies in European Literature“. *P. P.*